

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**XIX. YÜZYILDA BURSA TİCARET HAYATINDA
GAYRİMÜSLİMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Barbaros AKINCI

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Azmi ÖZCAN

ARALIK - 2016

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYILDA BURSA TİCARET HAYATINDA
GAYRİMÜSLİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Barbaros AKINCI

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez ./../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Adem ÖZCAN	Başarıyla	
Doc. Dr. Serkan YAZICI	Başarıyla	
Yrd. Doç. Dr. Feriye RÖMELİOĞLU	Başarıyla	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Barbaros AKINCI

12.12.2016

ÖNSÖZ

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bursa'da yaşayan gayrimüslimlerin varlıklarından ve sayılarından bahsettikten sonra Bursa'da yoğun olarak yaşadıkları bölgelere değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde Bursa ticaret hayatına giriş yapılmıştır. XIX. yüzyılda Bursa şehrinin ticari atılımları ele alınmış ve Bursa için çok önemli olan ipek ticaretine ve bu ticari faaliyetlerde her zaman içinde olan gayrimüslim topluluklara yer vermeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 1844 yılına ait temettuat defterlerine göre Bursa'da yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi ve Kıpti gayrimüslim topluluklarının yaptıkları meslekler incelenerek değinilmiştir.

XIX. Yüzyılda Bursa Ticaret Hayatında Gayrimüslimler başlığını taşıyan tez için gayrimüslimlerin sayılarını tespit etmek öncelikli hedefi oluşturmaktaydı. Bunun için Bursa Eski Eserler Müzesinde bulunan Bursa Salnamelerine ulaşılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki nüfus defterleri temin edilerek Bursa'nın XIX. yüzyıl boyunca nüfus hareketleri incelenmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan meslekler için ise Temettuat defterlerinden yararlanılmıştır. Bu bilgiler teze aktarılırken kitap, makale ve dergi gibi ikinci el kaynaklardan yararlanarak doğrulanmış ve yahut var ise elde edilen bilgiler arasındaki çelişkiler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında, yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Sayın Prof Dr. Azmi ÖZCAN'a, baştan sona yol göstericiliği için Yard. Doç. Dr. Ömer Faruk BÖLÜKBAŞINA, bu tezin birinci el kaynaklarından biri olan Salnamelere ve Nüfus defterlerine ulaşmamı sağlayan Bursa Eski Eserler Müzesi'nde görevli olan Hüseyin DELİL'e, İstanbul'daki tüm yardımlarından dolayı kardeşim Cihangir AKINCI'ya ve arkadaşım Serhat DİRLİK'e, teze başladığım ilk günden bu yana yardımlarını, fikirlerini ve kıymetli bilgilerini benden esirgemeyen eşim Tülay AKINCI'ya, destekleriyle sürekli yanımda olan annem ve babama teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Barbaros AKINCI

12.12.2016

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
GRAFİK LİSTESİ	ii
TABLO LİSTESİ	ii
HARİTA LİSTESİ	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: BURSA'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLERİN VARLIĞI VE SAYILARI	6
1.1. XIX. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Yoğun Olarak Yaşadıkları Bölgeler	12
1.2. XIX. Yüzyılda Bursa'da Yaşayan Ermeniler	13
1.3. XIX. Yüzyılda Bursa'da Yaşayan Rumlar	15
1.4. XIX. yüzyılda Bursa'da Yaşayan Yahudiler	16
1.5. XIX. Yüzyılda Bursa'da Yaşayan Diğer Gayrimüslim Topluluklar	17
BÖLÜM 2: XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNİN TİCARİ HAYATINA GENEL BAKIŞ	20
2.1. XIX. Yüzyılda Bursa Ticaret Hayatının Genel Hatları	23
2.2. XIX. Yüzyılda Bursa'da Açılan İlk Fabrikalar ve Gayrimüslim Tüccarlar	25
BÖLÜM 3: TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE BURSA'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİM ESNAFLAR	37
3.1. SAĞLIK SEKTÖRÜ	43
3.1.1. Cerrahlık.....	43
3.1.2. Hekimlik.....	43
3.1.3. Tabiplik	43
3.2. TARIM SEKTÖRÜ	43

3.2.1. Bağcılık	44
3.2.2. Renęberlik	44
3.3. TEKSTİL SEKTÖRÜ.....	45
3.3.1. Abacılık	45
3.3.2. Basmacılık.....	46
3.3.3. Bezzazlık	46
3.3.4. Bohęacılık	47
3.3.5. uhacılık	47
3.3.6. Dikicilik	48
3.3.7. Fermenecilik.....	48
3.3.8. Fesęilik	49
3.3.9. Harir Tüccarlığı.....	49
3.3.10. İplikçilik	49
3.3.11. Kalpakçılık	50
3.3.12. Kapamacılık	50
3.3.13. Kazazlık.....	50
3.3.14. Kumaşçılık	51
3.3.15. Kutnicilik	51
3.3.16 Kürkçülük.....	52
3.3.17. Libacecilik.....	53
3.3.18. Terzilik	53
3.3.19. Tülbentçilik	54
3.4. GIDA SEKTÖRÜ	54
3.4.1. Aktarlık	55
3.4.2. Arpacılık.....	55
3.4.3. Bakkallık	55
3.4.4. Balıkçılık	56
3.4.5. Duhancılık	56
3.4.6. Ekmekçilik	56
3.4.7. Francalacılık.....	57
3.4.8. Hamurculuk.....	57
3.4.9 Helvacılık	57

3.4.10. Kahvecilik	58
3.4.11. Kasaplık	58
3.4.12. Kaymakçılık	59
3.4.13. Limonculuk	59
3.4.14. Macunculuk.....	59
3.4.15. Manavcılık.....	59
3.4.16. Paçacılık	59
3.4.17. Samancılık.....	60
3.4.18. Simitçilik.....	60
3.4.19. Soğancılık.....	60
3.4.20. Şarapçılık.....	61
3.4.21. Şekercilik.....	61
3.4.22. Şerbetçilik	61
3.4.23. Tahincilik	61
3.4.24. Unculuk	61
3.4.25. Yağcılık	62
3.4.26. Yoğurtçuluk	62
3.5. HİZMET SEKTÖRÜ	62
3.5.1. Amelelik	62
3.5.2. Arabacılık.....	63
3.5.3. Aşçılık	63
3.5.4. Bacacılık.....	63
3.5.5. Bahçıvanlık	64
3.5.6. Berberlik.....	64
3.5.7. Çalgıcılık	65
3.5.8. Çerçicilik.....	65
3.5.9. Çobanlık	65
3.5.10. Dellallık.....	65
3.5.11. Emanetçilik	65
3.5.12. Hamallık.....	65
3.5.13. Hancılık.....	66
3.5.14. Hastane Bekçiliği	66

3.5.15. Hayvan Boğazlayıcılığı.....	66
3.5.16. Hissedarlık	66
3.5.17. Hizmetkârlık.....	66
3.5.18. Kaldırımcılık	67
3.5.19. Kavasçılık.....	67
3.5.20. Kazıcılık	685
3.5.21. Mektep Hocalığı.....	685
3.5.22. Mektep Kalfalığı	68
3.5.23. Mizan Hademeliği.....	69
3.5.24. Mubayaacılık.....	696
3.5.25. Muhtarlık.....	696
3.5.26. Pazarcılık.....	696
3.5.27. Pişiricilik	707
3.5.28. Tellaklık	707
3.5.29. Tulumbacılık	707
3.5.30. Yazıcılık	707
3.6. ZANAATKÂRLAR.....	718
3.6.1. Ayakkabıcılık	718
3.6.2. Bakırcılık.....	718
3.6.3. Balık Ağı Örucülüğü	729
3.6.4. Boyacılık	729
3.6.5. Çakıcılık	7370
3.6.6. Çömlekçilik.....	7370
3.6.7. Değirmencilik.....	7370
3.6.8. Demircilik	74
3.6.9. Doğramacılık.....	741
3.6.10. Dolapçılık.....	75
3.6.11. Dülgercilik.....	75
3.6.12. Fıçıcılık	752
3.6.13. Havluculuk	763
3.6.14. Kalburculuk.....	77
3.6.15. Kazancılık	774

3.6.16. Kerestecilik	774
3.6.17. Kiremitçilik	785
3.6.18. Koltukçuluk.....	785
3.6.19. Körükçülük.....	785
3.6.20. Kunduracılık.....	79
3.6.21. Kutuculuk	79
3.6.22. Kuyumculuk	796
3.6.23. Kürekçilik.....	807
3.6.24. Nalburculuk.....	807
3.6.25. Neccarlık	807
3.6.26. Pabuççuluk	81
3.6.27. Sandalcılık.....	81
3.6.28. Sıvacılık	829
3.6.29. Simkeşlik.....	829
3.6.30. Sobacılık.....	829
3.6.31. Süpürgecilik	839
3.6.32. Tahrircilik.....	83
3.6.33. Tamburacılık	80
3.6.34. Tarakçılık	80
3.6.35. Tenekecilik.....	80
3.7. DİN GÖREVLİLERİ.....	80
3.7.1. Hahambaşılık.....	80
3.7.2. Kilise Hademeliği.....	84
3.7.3. Papazlık	84
3.7.4. Zangoçluk.....	84
3.8. DİĞER MESLEK ERBAPLARI	84
3.8.1. Attarlık	85
3.8.2. Camcılık	85
3.8.3. Çilingircilik	85
3.8.4. Eskicilik	862
3.8.5. Hamamcı	86
3.8.6. Hurdacılık.....	86

3.8.7. Kalaycılık	863
3.8.8. Kantarcılık	874
3.8.9. Kesecilik	874
3.8.10. Meyhanecilik	874
3.8.11. Neyzenlik	885
3.8.12. Odunculuk	885
3.8.13. Rendecilik	885
3.8.14. Saatçilik	885
3.8.15. Simsarlık	885
3.8.16. Taşçılık	896
3.8.17. Tüccarlık	896
3.8.18. Ütücülük	907
3.8.19. Yaymacılık	907
SONUÇ	918
KAYNAKÇA	975
EKLER	1019
ÖZGEÇMİŞ	1066

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı Geçen Eser
A.g.m	: Adı Geçen Makale
A.g.t	: Adı Geçen Tez
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.O.A DH. İD	: Dâhiliye Nezareti İdari Kalemi
B.O.A MKT. NZD.	: Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmalar
B.O.A MKT. UM.	: Sadaret Mektubi Kalemi
BOA İ. MVL.	: İrade Meclis-i Vala
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
HVS	: Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi
ML. VRD. TMT	: Temettuat Defteri
NFS.d	: Nüfus Defteri
S	: Sayı
s	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YY	: Yüzyıl

GRAFİK LİSTESİ

GRAFİK 1: 1871–1898 Yılları Arasında Bursa Merkez Erkek Nüfus Dağılımı	10
GRAFİK 2: 1871–1898 Yılları Arasında Bursa Kaza ve Nahiyelerdeki Erkek Nüfus Dağılımı	10
GRAFİK 3: 1892 – 1894 Yılları Arasında Bursa'dan İhraç Edilen İpek Miktarı.....	30
GRAFİK 4: XIX. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Dağılımları.....	38
GRAFİK 5: Gayrimüslimlerin Farklı Yaptıkları Meslek Sayıları.....	38
GRAFİK 6: Gayrimüslimlerin Ortak Yaptıkları Meslek Sayıları.....	39
GRAFİK 7: XIX. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslim Nüfus Yoğunluğu.....	89

TABLO LİSTESİ

TABLO 1: XIX. Yüzyılda Bursa'da Ham İpek Üretimi Yapan Fabrikalar.....27

TABLO 2: 1906 Yılında Bursa, Mudanya, Gemlik Şehir Merkezlerindeki İpek Çeken Fabrikaların Listesi30

HARİTA LİSTESİ

HARİTA 1: 1907 Yılına Ait Bursa Haritası	18
---	----

Tezin Başlığı: XIX. Yüzyılda Bursa Ticaret Hayatında Gayrimüslimler	
Tezin Yazarı: Barbaros Akıncı	Danışman : Prof. Dr. Azmi Özcan
Kabul Tarihi: 12.12.2016	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım)+94 (tez)+7 (ek)
Anabilim Dalı: Tarih	Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi
<p>Bursa, kurulduğu dönemden bu yana gelişen bir şehir konumundadır. Osmanlı Devleti'nin 1326 yılında Bursa'yı fethetmesi ile birlikte şehir, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik bakımdan en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı Devletine başkentlik yapan Bursa'da farklı milletlere mensup insanlar huzur ve güven içerisinde yaşamışlar ve Bursa ticaretine önemli katkılarda bulunmuşlardır.</p> <p>Bursa şehrinin ticari hayatını daha iyi anlayabilmemiz için burada yaşayan halkı bilmemiz çalışma açısından daha kapsamlı bir sonuca ulaşmamızı sağlayacaktır. XIX. yüzyılda Bursa'daki gayrimüslim halk Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Kıptilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla öncelikle Bursa'da yaşayan gayrimüslimlerin nüfuslarına ve yoğun olarak yaşadıkları yerlere değinilmiştir.</p> <p>Ayrıca Bursa ekonomisine büyük katkı sağlayan ilk ipek fabrikasının kuruluşu ve ipeğin Bursa ticaretindeki önemine değinilmiştir.</p> <p>Bu çalışmadaki temel amaç XIX. yüzyılda Bursa'da yaşayan gayrimüslimlerin ticari alandaki önemli faaliyetleridir. Bu dönemde Bursa ticari hayatına önemli katkılar sağlayan gayrimüslim topluluklarının hangi sektörlerde çalıştıklarına, hangi meslekler ile uğraştıklarına ve bu mesleklerden hangilerden ne kadar kazanç elde ettiklerine, hangi mahallelerde hangi mesleklerin yoğun olarak yapıldığı ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Tüm bunlardan çıkan sonuçlar ile Bursa'da XIX. yüzyılda gayrimüslim nüfusun mesleki sektörlere göre dağılımı verilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bursa, Ticaret, XIX. yüzyıl, Gayrimüslim	

Title of the Thesis: XIXth Century Commercial Life in Bursa Non-Muslims	
Author: Barbaros Akıncı	Supervisor : Professoor. Azmi Özcan
Date: 12.12.2016	Nu. of pages: vi (pre text)+94 (main body)+7 (ek)
Department: History	Subfield : The Modern History
<p>Bursa is a city that has grown since its foundation. After the Ottoman conquest in 1326, it became one of the empire's important social and economic centers. As it became the capital city of the Ottomans, various communities of different religions lived in peace and security and contributed favorably in making Bursa an important trade and economic hub.</p> <p>Studying in further detail the composition of these communities and the population of Bursa will allow us to have a better understanding of the economic life of the city. In the 19th century, the city had important Armenian, Greek, Jewish and Coptic communities. Therefore, our thesis is primarily addressing the case of these minority populations in Bursa.</p> <p>Additionally, our paper gives focus in the city's first silk factory, which has significantly contributed to Bursa's trade and eventual growth of its silk industry.</p> <p>The main purpose of this paper is to understand the important activity and contribution of minorities in the economic activity and trade of Bursa. This entails answering specific questions such as, in which sectors these minorities were active, what kind of professions they had, what were they economic gains and in exactly which neighborhoods they were present. Following this study, it becomes possible to carry a quantitative analysis highlighting Bursa's minorities economic share per sector in the 19th century.</p>	
Keyword: Ottoman Empire, Bursa, Commerce, XIXth century, Non-Muslim	

GİRİŞ

Bursa, Uludağ'ın kuzeybatı eteğinde, aynı adlı ovanın güney kenarında meyilli bir mevkide kurulmuştur. Bugün şehrin büyük bir bölümü batıdaki alçak kısımda yer almaktadır. Şehir hem uygun meyle sahip dağın yamaçlarına doğru tırmanan, hem de ovaya doğru inen bir yayılma gösterir.

Bursa'nın Antikçağ'lardaki adı Prusa'dır. Bugünkü ismi de buradan gelir. Şehrin genellikle Bithinya krallarından Pruslas tarafından kurulduğu kabul edilir. Antik dönemdeki Prusa adlı diğer şehirlerden ayırt etmek için "Prusa ad Olympum" (Olimpos Prusası) adıyla anılmıştır. Şehrin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir.

Bazı kaynaklar milattan önce II. yüzyıl sonlarında Prusias'a iltica eden Kartacalı Annibal'ın teşebbüsü ile kurulduğu kaydedilir. Şehir Pontus Kralı Mithrades'in mağlup edilmesinden sonra Romalıların eline geçti. Roma imparatorluğunun parçalanmasından sonra Doğu Roma hâkimiyetindeki şehirlerden biri oldu. XIV. yüzyıl Bizans tarihçisi Pachymeres'in kaydına göre 1300'lerde Türklerin Batı Anadolu'ya yayılışları sırasında Bizans'ın elinde kalan üç önemli kale şehirden biri de Bursa idi. Şehir ilk olarak 1308'de diğer tekfurlarla ittifak kurarak Osmanlı kuvvetlerini Dinboz Geçidi'nde durdurmak isteyen Bursa tekfurunun mağlup edilmesinden sonra Osman Bey tarafından kuşatma altına alındı. Bu kuşatma sonuca ulaşmamakla birlikte şehir abluka siyaseti ile tazyik edilmeye başlandı. On yıldan fazla bir süre herhangi bir yardım alamayan Bursa halkını, perişanlığa ve açlığa mahkûm eden bu abluka yüzünden şehir Osmanlılara teslim edildi.¹ (6 Nisan 1326)

Beylikten devlete geçiş aşamasında Osmanlı Devletine başkentlik yapan Bursa, sadece politik bir merkez olmakla kalmamış, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel düzlemde de gelişmiştir. Bursa'nın uluslararası bir pazar konumuna yükselmesi XIV. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir.²

¹ Halil İnalıcık, "Bursa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 445–446.

² Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300–1600)*, C: I, İstanbul: YKY Yayınları, 2000, s.274.

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Bursa'sı, genişleyen Osmanlı Devleti'nin siyasi merkezi olarak süratle gelişmiş, aynı zamanda yalnız Anadolu ile Rumeli arasındaki ticaretin bir merkezi haline gelmekle kalmamış batı ile doğu arasında milletlerarası ticaretin en mühim antrepolarından biri mevkiine yükselmişti. Bu bakımdan kayda değer ki, o zaman İstanbul'un hem rakibi hem tamamlayıcısı olan Bursa'nın nüfusu XV. asır ortalarında İstanbul'unkine yaklaşmış, hatta İstanbul'unkini aşmıştı.³

Çalışmanın Amacı

Bursa, konumunun getirdiği avantajla ham ipeğin Avrupa'ya aktarılmasında aracı olmakta ve bundan büyük bir gelir elde etmektedir. Böyle önemli bir konuma sahip olan şehir bunun avantajını her zaman kullanmıştır. XIX. yüzyılda Bursa ipeği önemini kaybetmiş gözükmese bile şehir ticari bakımdan hareketliliğini kaybetmemiştir. Tezin birinci bölümünde XIX. yüzyıl Bursa'sında gayrimüslim nüfusun miktarı üzerinde durulmuş, diğer yüzyıllardaki durumla kısmen kıyaslanmıştır. Nüfusun azalma yönünde bir eğilim içinde olmadığına değinilmiştir. Nüfusun azalmaması diğer birçok ticari faaliyette de etkisini göstermiştir. Kalabalık mahalle nüfusları içerisinde ekonomik faaliyetler devam etmiştir. 1844 yılına ait temettuat defterlerine göre mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerin ev sayısı ve aile sayısı net olarak hesaplanabilmektedir. Hane sayısından da nüfusu yaklaşık olarak belirlemek mümkün olabilmektedir.

Bursa'da Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Kıptiler'in uyumlu bir şekilde yaşadıkları görülmektedir. Bu kalabalık ve farklı grup insan topluluklarının birbirlerinin ihtiyaçlarına göre hangi ticari faaliyetleri yürüttüklerini tespit ettik. Her topluluğun farklı bir meslekte yoğunlaşmaları ve diğer yoğun yaptıkları mesleklerde bir birlerini tamamladıklarını görmekteyiz.

Çalışmanın Önemi

Bursa'da yaşayan gayrimüslimler Müslümanlar ile birlikte uzun süre aynı mahallelerde yaşamışlardır. İstisnai durumlar da olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır; sadece Ermenilerin yaşadıkları mahalle Karaağaç Mahallesi iken, sadece

³ Halil İnalçık, *Bursa Araştırmaları*, Yay. Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Furkan Ofset, 2012, s.253.

Rumların yaşadıkları mahalleler ise Balık Pazarı, Buçuk, Demir kapı, Kayabaşı ve Kırk Merdiven mahalleleridir. Yahudilere baktığımızda ise Kuruçeşme Mahallesi haricinde başka mahallede oturmadıklarını görmekteyiz. Kıptiler Bursa'nın çeşitli mahallelerinde otursalar bile 1844 yılına ait temettuat defterlerine göre sadece Sinan Bey mahallesinde yerleşimleri tespit edilebilmektedir. Mahalleler bu derece iç içe iken ticaretleri de birbirleriyle gelişme ve değişme göstermiştir. Bu değişimler ise 3. bölümde Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin ve Kıptilerin ticari alanlarda yaptıkları faaliyetlere meslek meslek analiz edilerek dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Temettuat defterleri her mahalle için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Bursa'daki gayrimüslimlere ait 41 deftere ulaşılmıştır. Ulaşılan bu defterlerdeki en önemli unsur her mahallede yaşayan nüfusun birçok farklı meslekte yoğunlaşmış ve bu mesleklerden farklı kazançlar elde etmiş olmalarıdır. Hangi milletten kaç kişinin ne iş yaptığı, ne kadar kazanç sağladığı, yaptıkları işin ortalama kazançları tek tek incelenerek titiz bir çalışma sonucunda aktarılmaya çalışılmıştır.

Mahalle kavramından bu kadar bahsettikten sonra Bursa'daki mahalle adlarının nasıl ortaya çıktığına değinecek olursak ve onları da aşağıdaki gibi açıklamanın daha anlaşılır olacağı kanaatindeyim.

İlk olarak; Bursa fetih olduktan sonra çevreden gelenler oluşturdukları mahallelere kendi adlarını vermişlerdi; Sivaslılar, Simavlar, Bilecikliler gibi. Bu mahallelerden sadece Bileciklikler mahallesinde Ermeni nüfusunun varlığından bahsedebiliriz.

Fetih sırasında veya fetihden kısa bir süre sonra Bursa'ya gelen dervişlerin dergâhlarını kurdukları yerler zamanla o kişilerin adıyla anılır olmuştü; Musa Baba, Abdal Murat, Abdal Mehmet, Pir Emir, Emir Sultan, Zeniler gibi. Bu mahallelerin hiçbirinde gayrimüslimlerin oturmadıklarını söyleyebiliriz.

Osmanlı tarihi bakımından önemli olan, Bursa'ya hizmeti geçen kişiler tarafından yaptırılmış tarihi eserlerin bulunduğu mahallelere bu kişilerin isimlerinin verilmesidir. İvaz Paşa, Lala Şahin Paşa, Umur Bey, Oruç Reis, Timurtaş Paşa, İsa Bey gibi. Bu mahallelerde ise Umur Bey mahallesinde Ermenilerin oturduğunu söyleyebiliriz.

Bursa'da doğan, yaşayan ve yetişen şair ve ilim adamlarının isimleri zamanla mahallelere ad oldu: Molla Gürani, Molla Fenari, Molla Hüsrev, Koca Naip, Ahmet

Paşa, Hoca Alizade, Altıparmak gibi. Bu mahallerde ise Hoca Alizade mahallesinde Ermenilerin oturduğundan bahsedebiliriz.

Büyük küçük sanat adamlarının isimleri de mahallelere ad olarak konuldu; Nakkaş Ali, Lökçü Hamza, Kasap Hüseyin, Mantıcı Kemhayı, Makramacı Hoşdem, Makramacı Mesut gibi. Mesut Makramavi mahallesinde de Ermenilerin yaşadıklarından bahsedebiliriz.

Bazı mahalleler orada yapılan işe göre isim aldı; Debbağlar, Atpazarı, Balıkpazarı gibi. Balıkpazarı mahallesinde ise Rum nüfusunu görmekteyiz.

Büyük mimari anıtların isimleri yapıldıkları mahallenin adı haline geldi; Yıldırım, Yeşil, Muradiye, Hamzabey gibi. Bu mahallerden Yeşil mahallesinde Ermenilerin, Muradiye mahallesinde Rumların yaşadıklarını görmekteyiz.

Maksem, Pınarbaşı, Yeni Mahalle, Hisar gibi farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan mahalleler de oldu.⁴

Yukarıda bahsi geçen birçok mahallede gayrimüslimler oturmamaktadır. Fakat gayrimüslimlerin de oturdukları mahalleler verilmiştir. Bu bilginin burada verilmesinin amacı ise Bursa'daki mahalle isimlerinin neye dayanarak oluşturulduğudur. Gayrimüslimler tüm bu mahalleler içinde XIX. yüzyılda 41 mahallede yaşamışlar ve Bursa'da Osmanlı tarihi içinde önemli bir zamana tanıklık etmişlerdir. Biz de ulaştığımız tüm belgeler ışığında gerçekleştirilen böyle bir çalışma ile faydalı olacağımız kanaatindeyim.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırmanın ana kaynakları Salnameler, Nüfus Defterleri, Temettuat Defterleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri ile araştırma eserlerinden faydalanılmıştır. Bu araştırmanın giriş bölümünde Bursa'da yaşayan gayrimüslimlerin varlıklarından ve sayılarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Devletinin ve Bursa'nın ticari

⁴ Osman Çetin, "Beyazıd Paşa ve Mahallesi", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa: Bursa Büyük Şehir Yayınları, 2011, s. 78-88.

faaliyetlerine değinilmiştir. Son bölümde ise gayrimüslimlerin XIX. yüzyıl Bursa'sında faaliyet gösterdikleri mesleklere değinilmiştir.

BÖLÜM 1: BURSA'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLERİN VARLIĞI VE SAYILARI

Bursa, kurulduğundan (milattan önce 192–146⁵ yılından) beri sürekli büyüyüp gelişmekte olan bir şehirdir. Şehrin büyümesi ve gelişmesi Osmanlı Devletinin 1326 yılında Bursa'yı fethetmesiyle de devam etmiştir. Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi ilk gümüş parasını Bursa'da bastırmıştır. 1340'ta ise bir pazar, bedesten ve değerli malların satıldığı bir kapalı çarşı yaptırarak, Bursa'da bir ticaret merkezi oluşturmuştur. Arap gezgini İbn Battuta, 1334 dolaylarında ziyaret ettiği Bursa'yı, “güzel çarşıları ve geniş sokakları olan büyük bir kent” olarak betimlemiştir.⁶ Bursa tarih boyunca farklı din, dil, ırk ve mezhepten insanları da bünyesinde barındırmıştır.

Bursa'yı farklı zamanlarda ziyaret eden seyyahların eserlerinde Bursa'daki Müslüman ve gayrimüslim nüfus hakkında bilgiler bulmaktayız. Seyyahların yazdıklarına göre Bursa'daki gayrimüslim nüfus, kaynaklara ve yıllara göre farklılık göstermektedir. Örneğin XVII. asrın başlarında Bursa'da bulunan Polonyalı Simeon, şehirde Ermenilere ait 300 hanenin varlığından bahsetmektedir. Yine bu yüzyıla ilgili bilgi veren Wheler, 1675 yılında Bursa'da 40.000 Türk, 12.000 Yahudi ile az sayıda Rum ve Ermeni'nin yaşadığını ifade etmiştir. Hıristiyanların Yahudilerden daha az oluşunun sebebini de şehrin fethi sırasında Hıristiyanların direnmelerinden dolayı kendilerinden çift haraç alınması olarak açıklamıştır.

XVIII. asrın başlarında Bursa'da bulunan Tournefort, şehirde Müslümanların 10–12.000, Yahudilerin 400, Ermenilerin 500 ve Rumların 300 haneleri olduğunu ifade etmektedir. Niebuhr ise 1767 yılında Bursa'da, Müslümanların 19.000, Ermenilerin 1.200, Rumların 700, Yahudilerin ise 400 hane olduklarını belirtmiştir. XVIII. asrın sonlarında 1793 yılında Bursa'ya gelen Brenner, kendisine 6.000 Ermeni, 3.500 Rum,

⁵ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa: Aysan Basımevi, 1950, s.7.

⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yky Yayınları, 2006, s. 14.

1.200 Yahudi geri kalanı Müslüman olmak üzere şehrin 100.000 nüfuslu olduğu söylendiğini, ancak bu rakamın biraz abartılı olduğunu söylemektedir.⁷

XIX. yüzyıla geldiğimizde ise Bursa’da yaşayan gayrimüslim nüfusun XVII. ve XVIII. yüzyıllara göre daha da arttığını söyleyebiliriz. Nüfusun artış göstermesindeki temel etken ise Bursa’nın ticari canlılığıdır.

Bursa XIX. yüzyılda da Osmanlı Devleti için önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri ise tezimin ana konusunu oluşturmaktadır. Gayrimüslimlerin ticari faaliyetlerine değinmeden evvel bu bölümde XIX. yüzyılda Bursa’da yaşayan gayrimüslimlerin sayıları hakkında bilgi vermek istiyorum.

Tanzimatla başlayan yeni dönemde de Müslümanların ağırlığını oluşturduğu kent nüfusunda Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Bulgarlar, Kıptiler ve yabancılardan oluşan bir gayrimüslim topluluk varlıklarını devam ettirmekteydi.⁸

Bursa’nın 1830’larda 60.000 olarak tahmin edilen toplam nüfusu, ipek üretimindeki makineleşmeyle beraber en az 70.000’e ve ipek üretiminin zirveye çıktığı yıllarda muhtemelen 100.000’e kadar ulaşmış olması da ipek sanayinin artan iş gücü talebiyle ilişkili olmalıdır.⁹

1831 yılında temelde mali ve askeri amaçlar çerçevesinde gerçekleştirilen nüfus sayımında Bursa Sancağı’nda toplam 16.118 erkek nüfus bulunurken bunların 10.532’sini Müslümanlar, 2.800’ünü Ermeniler 2.159’unu Rumlar ve 627’sini de Yahudiler oluşturmaktaydı.¹⁰

⁷ Ali İhsan Karataş, “Fetihten XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar Bursa’da Ermeniler” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 2, Bursa: 2005, s. 84.

⁸ Turgay Akkuş, *Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 2008, s.27.

⁹ Sevilay Kaygalak, *Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Bursa (1840 – 1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2006, s.151–152.

¹⁰ Karataş, *a.g.e.*, s.84.

1871 (1287) yıllarından sonra belirtilen nüfus bilgilerinin birçoğu Bursa ili salname¹¹ kayıtları temel alınarak verilecektir. Vilâyet salnameleri Osmanlı İmparatorluğu'nun taşradaki idari, mali, iktisadi, adli ve sosyal yapılanmasına ilişkin son derece değerli bilgiler içermektedir. Bu salnameler daha çok askeri ve mali kaygılar çerçevesinde gerçekleştirilen sayımların daha düzenli bir hale getirilmesini sağlar.

1871 (1287) salnamesindeki bilgilere göre Bursa merkez kazada toplam çiftlik sayısı 124, mahalle sayısı 173, hane sayısı 16.408'dir. Gayrimüslim erkek nüfusu 12.883, Müslüman erkeğin nüfusu ise 22.826'dır. Toplam erkek nüfus ise 35.709'dur.

Diğer kaza ve nahiyelerin geneline baktığımızda toplam çiftlik sayısı 897, hane sayısı 61.982'dir. Gayrimüslim erkek 32.374, Müslüman erkek 74.380 olmak üzere toplam erkek nüfus ise 106.754'tür.¹²

1872 (1288) salnamesine göre Bursa merkez kazada toplam, 173 mahalle, 16.408 hane bulunmaktadır. Gayrimüslim erkek nüfusu 12.882, Müslüman erkeğin nüfusu ise 22.826'dır. Toplam erkek nüfus ise 35.708'dir.

Diğer kaza ve nahiyelerin tümünde ise toplam, 45.575 hane mevcuttur. Gayrimüslim erkek 32.474, Müslüman erkek 74.370 olmak üzere toplam erkek nüfus ise 106.844'tür.¹³

1872 yılında Maling'in raporuna göre; Bursa'nın nüfusu, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi olmak üzere 100.000 olarak tahmin edilmektedir. Bursa salnamesinde Hıristiyan ve Musevi nüfusuna dair kesin bir sayı verilmemiştir. Salnamedeki veri esas alınarak Bursa'daki nüfus hakkında şu rakamlara ulaşabiliriz: Müslüman 52.426, Hıristiyan 30.509, Musevi 17.065'tir. ¹⁴ Özetle bu dönemde Bursa'da oturan Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerin sayısının 100.000'den aşağı olmadığı açıktır.

¹¹ **Salname:** Farsça iki sözcüğün yani yıl demek olan "sâl" ve mektup, kitap demek olan "name" sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul: MEB yayınları, 1993, s.105.

¹² H. 1287 tarihli HVS, s.150.

¹³ H. 1288 tarihli HVS, s.117.

¹⁴ Nurşen Günaydın & Raif Kaplanoğlu, "*Seyahatnamelerde Bursa*", Bursa: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 2000, s.155.

1873 (1289) salnamesinde Bursa merkez kazada, 172 mahalle ve 16.408 hane miktarı geçmektedir. Toplam nüfus miktarı ise 35.709 olarak verilmiştir. Bu miktarın 12.883'ü gayrimüslim, 22.826'sı ise Müslimlere aittir.

Bursa'ya bağlı kaza ve nahiyelerde ise toplam, 45.575 hane mevcuttur. 32.474 gayrimüslim, 74.380 Müslim olmak üzere toplam nüfus 106.854'tür.¹⁵

1874 (1290) salnamesine göre Bursa merkez kazasında 286 mahalle, 16.587 hane sayısı verilmiştir. 12.882 gayrimüslim, 22.826 Müslim olmak üzere toplam nüfus 35.708'dir.

Diğer kaza ve nahiyelerdeki toplam mahalle sayısı 31, hane sayısı 44.188'dir. 30.180'i gayrimüslim erkek, 66.181'i Müslim erkek olmak üzere toplam erkek nüfus ise 96.361'tir.¹⁶

1881 (1297) salnamesine göre, Bursa merkez kazada bulunan kura sayısı 129, mahalle sayısı 192, hane sayısı 7.896'dır. Gayrimüslim erkek nüfusu 11.852 iken Müslüman erkek nüfusu 22.822'i olmak üzere toplam erkek nüfusu 34.674'tür.

Merkeze bağlı kaza ve nahiyelerde ise toplam kura sayısı 864, toplam hane sayısı ise 43.137'dir. Adı geçen kaza ve nahiyelerde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusu 35.669, Müslüman erkek nüfusu ise 79.218'dir toplam erkek nüfusu ise 114.887'dir.¹⁷

1887 (1303) salnamesine göre, Bursa merkezde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusu 16.115'tir. Müslüman erkek nüfusu ise 38.172'dir. Toplam erkek nüfusu ise 54.287'dir.¹⁸

1895 (1311) salnamesine göre Bursa merkezde ve merkeze bağlı kaza ve nahiyelerde yaşayan erkek nüfusu şu şekildedir. 45.202 Müslüman; 16.336'sı gayrimüslimdir. Toplam erkek nüfusu ise 61.538'dir.

¹⁵ H. 1289 tarihli HVS, s.112.

¹⁶ H. 1290 tarihli HVS, s.119.

¹⁷ H. 1297 tarihli HVS, s.173.

¹⁸ H. 1303 tarihli HVS, s.72.

Kaza ve nahiyelerde ise toplam, 45.575 hane mevcuttur. Gayrimüslim nüfus 25.722 Müslüman erkek nüfus ise 65.662'dir. Toplam nüfusu ise 91.384'tür.¹⁹

1896 (1312) salnamesinde Bursa merkezde ve merkeze bağlı kaza ve nahiyelerde yaşayanların sayısı şöyledir: 44.802 Müslüman, 16.125'i gayrimüslimdir. Toplam erkek nüfusu ise 60.927'dir.

Kaza ve nahiyelerde yaşayan nüfusa baktığımızda 65.145 Müslüman, 24.929'u gayrimüslimdir. Toplam erkek nüfus ise 90.074'tür.²⁰

1897 (1313) salnamesine göre Bursa merkezde yaşayan erkek nüfus 17.180, Müslüman erkek nüfus ise 46.186'dır. Toplam erkek nüfus ise 63.366'dır.

Bursa'ya bağlı kazalara baktığımızda toplam 65.420 Müslüman, 25.139'u gayrimüslimdir. Toplam erkek nüfusu ise 90.559'dur.²¹

1898 (1314) salnamesine göre Bursa'da yaşayan gayrimüslim erkek nüfus 16.452'dir. Müslüman erkek nüfus ise 48.818'dir. Toplam erkek nüfus ise 65.270'dir.

Kaza ve nahiyelerde ise toplam erkek nüfusu 92.272'dir. Bu nüfusun 66.722'si Müslüman, 25.550'si gayrimüslimdir.²²

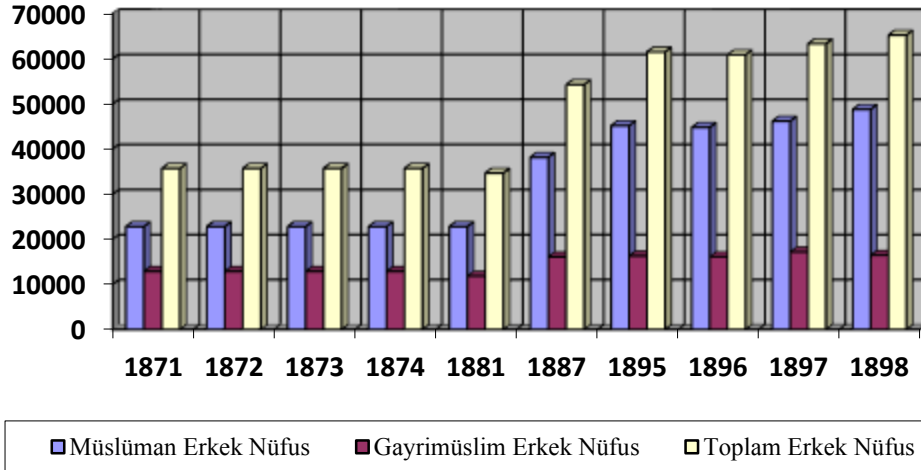
Yukarıdaki sayısal değerlerden de görüldüğü üzere Bursa'daki Müslüman ve gayrimüslim nüfus hakkında verilen oranlar birbirlerinden farklı olmakla birlikte ortak olan bir nokta var ki o da her dönemde büyük çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği şehirde gayrimüslimlerin de daima toplumun önemli bir parçası olmaları gerçeğidir. Aşağıdaki grafiklerin ilkinde 1871- 1898 yılları arasında Bursa merkezde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin sayıları, ikincisinde ise Kaza ve nahiyelerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin sayıları toplu olarak verilmiştir.

¹⁹ H. 1311 tarihli HVS, s.314-315.

²⁰ H. 1312 tarihli HVS, s.370-371.

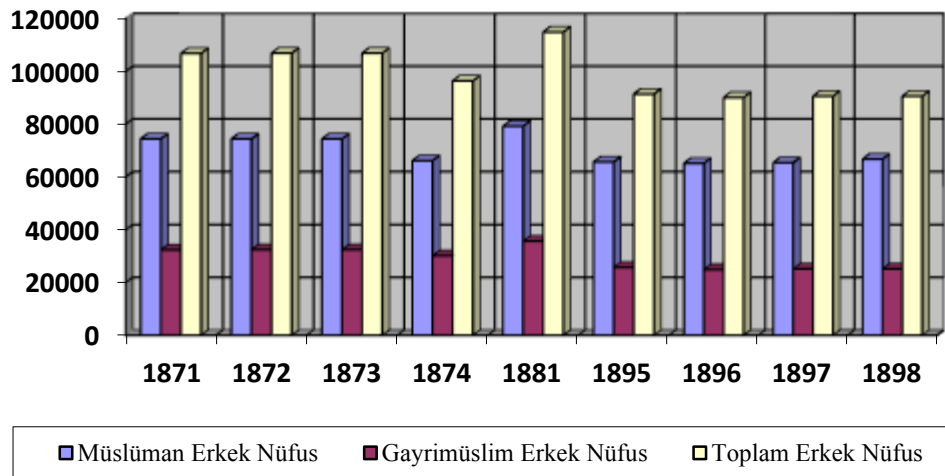
²¹ H. 1313 tarihli HVS, s.136-137.

²² H. 1314 tarihli HVS, s.420-421.

GRAFİK 1: 1871–1898 Yılları Arasında Bursa Merkez Erkek Nüfus Dağılımı

Bursa merkezinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusunu salnamelerden aldığımız bilgilerle yukarıdaki grafiği görebiliriz. 1871 – 1898 yılları arasındaki dağılımı verilmiştir. Buna göre 1871 ile 1881 yılları arasında gayrimüslim ve Müslüman erkek nüfusunda çok az bir değişim gözlenirken 1881 – 1887 yılları arasında gayrimüslim ve Müslüman erkek nüfusunda önemli bir artış görülmüştür. Dolayısıyla toplam erkek nüfus önemli bir ölçüde artmıştır. 1895 ve 1898 yılları arasında erkek nüfusunda çok ciddi artış ya da azalmalar söz konusu değildir. Kaza ve nahiyelerdeki duruma bakarsak sayıların merkeze göre az değişken olduğunu söyleyebiliriz.

GRAFİK 2: 1871–1898 Yılları Arasında Bursa Kaza ve Nahiyelerdeki Erkek Nüfus Dağılımı

1.1. XIX. Yüzyılda Bursa’da Gayrimüslimlerin Yoğun Olarak Yaşadıkları Bölgeler

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumunda idari, hukuksal, iktisadi ve sosyal alanlarda kendini gösteren, içsel ve dışsal etkenlerin biçimlendirdiği bir değişim sürecine tanıklık edecektir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde; Bursa kent tarihi içerisinde gayrimüslim toplulukların, kentin yapılanmasındaki yerlerini ve bu yapılanmada hangi mahallelerde yaşadıklarından bahsedeceğiz.

Bursa’da, çok kesin hatlarla ayrılmış olmasa da her milletin kendilerine ait mahalleleri vardı. Bursa’nın fetihten sonra Hisar’da bulunan Rumlar kalenin dışında ikamet ettirilirken Hisar’a Müslümanlar yerleştirilmişti. Hisar semti Bithynia döneminden başlayarak Osmanlı Devleti zamanında da yeni yapılar eklenen bir bölgedir. Bölge bugün bilinen Bursa kalesi içinden başlayan Osman Gazi, Orhan Gazi’nin türbelerinin bulunduğu Tophane alanı ile birlikte şehrin hâkim tepesini kapsayan bölgedir. Hisar’ın hemen bitişiğinde de Rumlara ait mahalleler oluşmuştu. Daha sonra Bursa’ya gelen Yahudi ve Ermenilere de ayrı ayrı yerleşim alanları tahsis edilmişti.

İlerleyen yıllarda gayrimüslimlerin mahalle sayılarında artış olmuştur. Öyle ki Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre XVII. yüzyılda Bursa’da 7 Ermeni, 9 Rum, 6 Yahudi, 1 Kıpti olmak üzere toplam 23 gayrimüslim mahallesi vardı. Ancak bu durum, zimmîleri toplumdaki soyutlayarak şehrin dışına çıkarılmasından ziyade şehre ilk yerleşen gayrimüslimlerin sonradan gelenler için cazibe merkezi olmalarından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, zimmî mahallelerinin varlığı, gayrimüslimlerin hiçbir şekilde Müslüman mahallerinde ikamet etmedikleri anlamına da gelmemektedir.²³

XVIII. yüzyılda Bursa’ya ziyarete gelerek yaklaşık bir ay boyunca burada kalan Danimarkalı seyyah Carsten Niebuhr; şehirde 19.000 Müslüman, 1.200 Ermeni (bir kilise), 700 Rum (üç küçük kilise) ve 400 Yahudi hanesinin bulunduğunu kaydetmişti. Niebuhr’un çizdiği demografik çerçeve, oransal olarak Birinci Dünya Savaşı’na değin geçerliliğini korumuştur. Savaşa değin Türkler kentteki en kalabalık topluluğu oluştururken onları sırasıyla Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler izlemekteydi.²⁴

XIX. yüzyılda Bursa’ya gelen Ubcini de yüzyılın ortalarında Bursa’nın beşte birinin gayrimüslim geri kalanı Müslüman olmak üzere nüfusun takriben 100.000 olduğunu

²³ Karataş, *a.g.e.*, s.86.

²⁴ Akkuş, *a.g.t.*, s.17.

belirtmektedir.²⁵ Ayrıca 1838 yılı Bursa'sıyla ilgili bilgi veren Robert Walsh, 75.000 nüfuslu şehrin 11.000'inin gayrimüslimlerin oluşturduğunu belirtmiştir.²⁶

Bursa'nın tarihsel süreçte yer alan nüfusuna baktığımızda Osmanlı Devleti'nin Bursa'yı fethetmesiyle birlikte nüfusu artan ve bu artan nüfusla beraber gelişen ve büyüyen bir şehirden bahsedebiliriz. Tabii mazisinde gayrimüslim nüfus barındıran bu şehir ilerleyen yıllarda da bu nüfus varlığını korumuştur.

1.2. XIX. Yüzyılda Bursa'da Yaşayan Ermeniler

XIX. yüzyılda Bursa'da yaşayan Ermenilere değinmeden önce Bursa'ya gelen ilk Ermeni gurubundan bahsetmek daha isabetli olacaktır. Bursa'ya Çelebi Mehmet döneminde on hanelik bir grup olarak gelen Ermeniler kısa süre içerisinde kendilerine ait olan birkaç mahalleyi oluşturacak kadar kalabalıklaşmışlardı. Ermenilerin Bursa'da ikamet etmeyi tercih etmelerinin en önemli nedeni Bursa'nın önemli bir ticaret merkezi olması ve kendileri için huzur içinde yaşanabilir bir yer olmasıdır. Ermeniler Müslümanlarla komşuluk yapıyorlar, alışverişte bulunuyorlar, birbirlerinin evlerini satın alabiliyor veya kiralayabiliyorlardı. Hatta bu ilişkiler sonucunda Müslümanlardan etkilenen Ermeniler, Murad, Yakub, Hızır, Sefer, İskender, Bâlî gibi Türkler arasında yaygın olan isimleri kullanıyorlardı.²⁷

Bursa'daki Ermeniler şehrin birçok mahallesine yayılmış olmakla birlikte Setbaşı, Molla Arap, Çoban Bey, Namazgâh, Karaağaç ve Kurdoğlu mahallerinde yoğunlaşmışlardı. Özellikle Setbaşı Mahallesi Ermenilerin merkezi durumundaydı.

Turgay Akkuş ise Bursa'da yaşayan Ermenilerin genellikle Karaağaç, Hacı Baba, Hoca Mehmed Karamani ve Umur Bey bu mahallelerde yaşadıklarını belirtmiştir. Kentteki Ermeni mahalleleri genellikle Gökdere'nin doğu ve batısı kıyısınca güneyden kuzeye doğru uzanmaktaydı. Ahmed-i Daî, Mesud Makramavi ve Molla Arap

²⁵ Jean Henri Abdolonyme Ubcini, *1855'te Türkiye*, Çev. Ayda Düz, İstanbul: Tercüman Yayınları 1977, s.51.

²⁶ Robert Walsh, "Bursa, Uludağ ve Emirsultan", *Bir Masaldı Bursa*, Çev. Süha Sertabiloğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s.59.

²⁷ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Cilt:2, İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009, s.41.

mahalleleri en az Ermeni nüfusun yaşadığı yerlerdi. Bu mahallelerde Ermenilerin Türklerle birlikte yaşamaktaydılar.²⁸

1831 yılına ait nüfus defterine göre Bursa'da yaşayan Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler şehrin güney kısmında yer alan mahallelerdir. Bu mahalleler; Hoca Alizade mahallesi, Hoca Tabib mahallesi, Karaağaç mahallesi, Eşrefiler mahallesi, Umur Bey mahallesi, İshak Şah mahallesi, Veledi Korya mahallesi, Namazgâh mahallesi, Veledi Herrat mahallesi, Mesud Makramavi mahallesi, İskender mahallesi, Molla Arap mahallesi, Bedrettin mahallesi, Selçuk Hatun mahallesi, Kaygan mahallesi, Ahmet Dai mahallesidir. Aynı deftere göre Bursa'nın yukarıda adı geçen mahallelerde toplam 851 hane olduğunu ve bu hanelerde toplam 2.800 Ermeni'nin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu hanelerden hariç bir kilisenin bulunduğunu bu kilisede de 9 tane din görevlisi Ermeni'nin de yaşadığı belirtilmiştir.²⁹

1831 yılına ait bir başka nüfus defterine göre Bursa'da yaşayan Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler diğer defterden farklı olanları şunlardır: Müfti Odaları mahallesi, Odalar mahallesi, Hacı Baba mahallesi, Veledi Hırat mahallesi, Eşrefiler mahallesi, Veledi Kurt mahallesi, Hoca Mehmet Karamani mahallesi, Umurbey mahallesidir. Ayrıca bu defterde Ermenilerin Tavuk Pazarında Boyacı Dükkânlarını işlettikleri de belirtilmiştir. Ermenilerin hane sayısı 856, nüfuslarının ise 2.898 olduğu tespit edilmiştir.³⁰

1831 yılında hanlarda yapılan nüfus sayımlarında ise Ermenilerin kaldığı hanlar şu şekilde belirtilmiştir: Yoğurt Hanı, Kütahya Hanı, Emirhan, Tahıl Han, Karacabey Hanı, İpek Hanı, Kuşmaz Hanı, Hançerli Hanı, Pirinç Hanı, Geyve Hanı, Simkeş Hanı, Mahmutpaşa Hanı, Tahtakale, Lazlar Hanı, Eski Yeni Han, Kahveciler, Demir Han'dır. Bu hanlarda toplam Ermeni nüfusu ise 124 kişidir. Hanların haricinde Yolcu odalarında ve bazı dairelerde oturan Ermenilerin sayısı bu defterde 16 kişi olarak belirtilmiştir.³¹

²⁸ Akkuş, *a.g.t.*, s.52.

²⁹ BOA, *NFS.d*, nr.1394

³⁰ BOA, *NFS.d*, nr.1398.

³¹ BOA, *NFS.d*, nr.1400.

1844 yılında Bursa’da 19 mahallede yaşayan 820 Ermeni hane varken, 1853’te 1.148 Ermeni aile reisi vardır.³²

Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelerin şehrin güney kesiminde yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca iki farklı nüfus defterinde Ermenilerin hemen hemen aynı mahallelerde ikamet ettiklerini ve Ermeni nüfus olarak birbirleri ile aynı mahalleleri paylaştıklarından bahsedebiliriz.

1.3. XIX. Yüzyılda Bursa’da Yaşayan Rumlar

Rumlar Bursa’da yüzyıllardan beri yaşamaktaydı. Türkler Bursa’ya geldiğinde, Rumca konuşan Hıristiyanlar vardı. Köylerin dışında Bursa içinde, Gemlik ve Mudanya başta olmak üzere M. Kemalpaşa, Karacabey, İznik ve İnegöl’de Rumlar yaşamaktaydı.

Kentteki Rum nüfusun en yoğun olduğu mahalle, kentin kuzeybatısında yer alan Kayabaşı idi. 200’ü aşkın vergi yükümlüsünün olduğu mahalle pek çok fabrikaya da ev sahipliği yapmaktaydı. Azeb Bey ve Murad-ı Sani mahalleleri, Kayabaşı’nın sahip olduğu hane sayısının yarısına ulaşabilmekteydiler. Diğer Rum mahalleleri 10–50 haneyi içermekteydi. Rum mahallelerinin çoğu şehrin kuzeybatısında yer alan Cilimboz Deresi boyunca ve bugünkü Altıparmak caddesinin doğu ve batısında bulunmaktaydı.³³ Bu mahallelerin isimleri ise şöyledir; Veled-i Kazaz, Bilecik mahallesi, Mazar- Mahi mahallesi, Sağrıçı Sungur mahallesi, Kırkmerdiven mahallesi, Veled-i Saray mahallesi, Şahabettin mahallesi, Attar Hüsam mahallesi, Bulgarlar mahallesi, Ahmet Bey Fenari mahallesi, Hacı Yakup mahallesi, Kayabaşı mahallesi, Murad Sani mahallesi, Ahmet Bey mahallesi, Hoca Cafer mahallesi, Azap Bey mahallesi, Kocanaip mahallesi’nde ikamet etmekteydiler.

Rumların 1830 yılında Bursa’da 756 haneye sahip olduklarını ve toplam nüfuslarının ise 2.398 olduğu bilinmektedir.³⁴

Ayrıca Rumların 1398 yılındaki deftere göre simitçi tayfasında yer aldıklarını ve ekmekçi hanında çalıştıkları belirtilmiştir. Bir diğer nüfus defterinde ise Rumların

³² Raif Kaplanoğlu, *1844 Yılı Temettuat Defterlerine Göre Değişim Sürecinde Bursa’nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, Bursa: Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2010, s.200.

³³ Akkuş, *a.g.t.*, s.52.

³⁴ BOA, *NFS.d*, nr.1398.

simitçilik ve ekmekçilik yaptıklarına değinilmiş ve bu alanda çalışan Rum nüfusun 182 kişi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Rumların Sağrıcı Sungur mahallesindeki Meyhanelerinde 4 Rum çalışanı olduğu, Rumların aynı mahallede bakkal işlettikleri ve bu işletenlerin sayısının 7 olduğu bilinmektedir.³⁵

1.4. XIX. yüzyılda Bursa’da Yaşayan Yahudiler

Kaynaklara göre Orhan Bey, Bursa’yı fethettiği zaman, çıkardığı davet üzerine, başta Şam Yahudileri olmak üzere Bizans imparatorluğunun çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudileri Bursa’ya göç ettirmişti.³⁶

Kentteki tek Yahudi Mahallesi de Rum mahallelerinin bulunduğu alan içinde, şehrin en eski yerleşim alanı olan Hisar’ın hemen altındaki bölgede yer almaktaydı. Ayrıca 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bursa’da yaşayan Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler olarak Yahudiyan Kuruçeşme (Bugünkü bilinen ismi ile Arapşükrü) Mahallelesinde toplam 292 hane ve 627 Yahudi nüfusunun varlığı tespit edilmiştir.³⁷

1881 yılında ise Bursa’da yaşayan Yahudilerin toplam nüfusunun 2.584 olduğu ve bunların 1.303’ünü erkeklerin 1.281’ini ise kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir.³⁸

Tanzimat ile birlikte Bursa’daki azınlıkların hızla zenginleştikleri gözlenmiştir. Yahudiler genellikle ticaretle uğraşıp; kuyumculuk, terzilik ve bankerlik yapmaktaydılar. Kapalıçarşı’da önemli etkinliklerinin olduğu, devletçe korunduğu anlaşılıyor. 1864 yılında Bursa’ya gelen Petrot’a göre, çarşıdaki küçük esnaflıkla uğraşanların çoğu Yahudiler olup, bunlar özellikle de ayaküstü satıcılarmış: “*Sadece bir tek Yahudi evinin oldukça güzel bir dış görünüşü var. 2-3 ev de fakirlik düzeyinin üzerinde görülmektedir. Tüm öteki evler zorla ayakta duruyor.*” Gerçekten de Bursa’da Gayrimüslimler içinde en fakiri Museviler idi.³⁹

³⁵ BOA, *NFS.d*, nr.1401.

³⁶ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.212.

³⁷ BOA, *NFS. d*, nr.1394.

³⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830 – 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.172.

³⁹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.212.

1.5. XIX. Yüzyılda Bursa'da Yaşayan Diğer Gayrimüslim Topluluklar

XIX. yüzyılda Bursa'da yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudi Gayrimüslim topluluklarının haricinde nüfus defterlerinden edindiğimiz bilgilere göre diğer gayrimüslim topluluklarına da değinmek gerekmektedir.

Bunların içinde en kalabalık olanları Katoliklerdir. Katolikler Hoca Tayyip Mahallesi ve Selçuk Hatun mahallelerinde yaşamışlardır. 1831 yılında 43 hane, nüfuslarının ise 157 olduğu bilinmektedir. Bunların haricinde hanlarda kalan Katoliklerin olduğu da belirtilmiştir. Katoliklerin Eski Yeni Han ve İpek Hanı'nda kaldıkları kayıt edilmiştir.⁴⁰

Seyyahların verdikleri bilgilere göre XIX. yüzyılın ortalarında 1840 yılında Bursa'ya gelen Baptistin Poujoulat'a göre, o tarihte Bursa'da sadece 3 tane Avrupalı vardı: "Bunlardan bir tanesi Dauphine eyaletinden gelen ve ipek ticaretiyle uğraşan bir kişidir. İkincisi Nicoletto adında İtalyan bir mültecidir. Aynı zamanda eczacı ve hekim olan Nicoletto, Fransa dışında tüm Avrupa ülkelerinin konsolosudur. Fransız bir ailenin üyesi olan ve İstanbul'da doğmuş olan Mösyö Crespin ise, Bursa'da Fransa'yı temsil ediyordu."⁴¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, kentin sivil ve askeri seçkinleri, Türk, Ermeni, Rum ve yabancı ipek tüccarları, filatür fabrikası sahipleri, banka direktörleri gibi iktisadi elitler, Setbaşı Bölgesi'nde Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği sırasında Gökdere'nin doğu yakasında açılan İpekçilik Caddesi üzerindeki konaklarda ikamet etmeye başlamışlardı.⁴²

Böylece kentin içinde etnik ve dinsel kimliğin değil "sınıfsal" kimliğin ayırt edici olduğu bir yerleşim alanı belirmiş oldu. Bu olgunun yalnızca Bursa'ya özgü olmadığı, 1880'lerden itibaren dünya ticaretine eklemlenmiş Anadolu kentlerinde de örneklerinin ortaya çıktığı bilinmekteydi.⁴³

Bununla birlikte Bursa'daki gayrimüslimler, kimliksel bağlamda çoğunlukla aynı mahallelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdi.

⁴⁰ BOA, *NFS. d.*, nr. 1398.

⁴¹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.217.

⁴² Akkuş, *a.g.t.*, s.115.

⁴³ Gregoire François Georgeon, Paul Dumont, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.90.

Aşağıdaki haritada⁴⁴ XIX. yüzyılda Bursa'daki Müslüman ve gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadıkları bölgeler belirtilmiştir. Buna göre: Yeşil renkle çizilen bölge Bursa'nın fetihden sonra Müslümanların yerleştikleri Hisar bölgesidir. Bugün aynı bölgede surlar restore edilmiş, tarihi doku koruma altına alınmıştır.

Kırmızı renkle çizilen bölgeye ise Bursa'nın fethinden sonra Hisarın içinden çıkarılan Rumlar yerleşmişlerdir. Bölge Cilimboz deresinin doğu kısmında yer alır.

Sarı renkle çizilen bölge Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgedir. Bu bölge günümüzde de Arap Şükrü ya da Yahudilik olarak bilinmektedir.

Turuncu renkle çizilen bölge ise Ermenilerin çoğunlukta olduğu bölgedir; Gökdere'nin doğu kısmından başlayarak Namazgâh deresine kadar olan alanı kapsamaktadır. Bölge, XIX. yüzyılda gayrimüslim nüfus için ipek üretimin yapıldığı yer olması sebebi ile önem arz etmektedir.

⁴⁴ H. 1343 tarihli HVS, s.60 – 65 sayfaları arasında orijinali bulunan haritanın Bursa İl Özel İdaresi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı tarafından 2013 yılında renklendirilerek ilgililere sunulmuştur.

Harita 1 1907 Yılına Ait Bursa Haritası

Sonuç olarak; XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Bursa'nın gayrimüslim unsurları Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Kıptiler ve diğerlerinden oluşmaktaydı. Bu topluluklar ağırlıklı olarak kentin içinden Gökdere ve Cilimboz Deresi'nin doğu ve batısındaki alanlarda ikamet etmekteydiler. Bu alanlar, ipek üretiminde makineleşmeye geçilen bir dönemde endüstri bölgesi haline dönüşmüştü. Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerden bazıları tamamıyla gayrimüslim sakinlerden oluşurken bazılarında Müslümanlarla ortak yaşam formları da görülmekteydi. Kentin içindeki mahallelerin genelde dinsel kimlikler çerçevesinde ayrı kompartımanlar oluşturmaları mali, askeri ve idari konularda devlete büyük kolaylıklar sağlamaktaydı. Vergilendirme, bedel-i askerinin toplanması, nüfusun tahriri, asayişin sağlanması görece olarak kolaylaşıyordu.

BÖLÜM 2: XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNİN TİCARİ HAYATINA GENEL BAKIŞ

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarında gerek toprak ve gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden birisiydi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu.⁴⁵ Osmanlı ekonomisi, özellikle sanayi sektörü XVIII. yüzyılın ikinci yarısında daralma yönünde bir değişim yaşadı. Devlet, artan dış tehditler karşısında varlığını sürdürmeye çalışırken, yüzyılın başlarında yaptığı gibi sanayiye yatırım ve yardımda bulunmak şöyle dursun, hayatî mücadelede sanayinin mevcudunu da feda ederek bir seri sürecin işlemesine sebep olarak bizzat daralmanın başlıca faktörleri arasında yer aldı.⁴⁶

Bunun en önemli sebebi ise Avrupa'da Sanayi inkılabının yapılmasıydı. İlk sanayi inkılabı 1780'lerde Büyük Britanya'da olmuştur.⁴⁷ 1815'te Büyük Britanya dünya sanayi üretiminin %25'ini gerçekleştiriyordu. 1840'a gelindiğinde dünyadaki toplam buhar gücünün üçte birine sahipti. İmalat ürünlerinin ise üçte birine yakını imal ediyordu. O dönemlerde en önemli rakibi Amerika'nın kuzey eyaletleriydi. Fransa, Almanya ve Belçika bu ülkeleri izliyordu.⁴⁸

Sanayi devriminin kısa sürede diğer Avrupa devletlerine yayılmasıyla birlikte batılı insanların yaşam tarzlarında değişme meydana geldi. Hayat standardının yükselmesi nüfus artışını da beraberinde getirdi. Dolayısıyla nüfus artışı iş gücüne olan ihtiyacı da arttırmış oluyordu. Sanayi üretiminin artması Avrupa'daki devletlerin ham madde gereksinimi arttırmış, bu gereksinim Avrupalı Devletleri Osmanlı devleti ile ticarete yönlendirmişti.

Avrupa'nın gelişen ekonomisi, ürünleri için pazar ararken tüm gücüyle Osmanlı ekonomisine yüklendiğinde bu güç karşısında ezilen ve ortadan silinen işkollarına karşın diğer bazı sektörler yenedünya ekonomisinin genel çerçevesine uyum

⁴⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.3.

⁴⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 7. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, s.257.

⁴⁷ Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, Çev. Tevfik Güran, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s.2.

⁴⁸ Eric Hobsbawn, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitapevi, 2008, s. 64.

sağlamaya çaba sarf etmiştir. Ekonominin dışa açılması ve modern imalat yapan fabrikaların tesis edilmesi gibi faktörlerin etkisiyle, XIX. yüzyılın ilk üç çeyreğinde Osmanlı dış ticaret hacmi 4 kat artmıştır. Bu yüzyılın başında önemsiz sayılabilecek yabancı sermaye akışı 1870'lerin başında 30 milyon pounda ulaşmıştır. Dünya ekonomisine katılma süreci olan bu dönemde Osmanlı dış ticareti, Yakın Doğu ve Asya'dan Batı Avrupa ve Birleşik devletlerine kaymıştır. Fransa'nın Doğu Akdeniz'den çekilmesinden sonra bu bölgede İngiltere birincil güç haline gelmiş ve bölgedeki yatırımların çoğunu sahiplenmiştir.⁴⁹

İngiliz ticaretinin artmasının en önemli sebeplerinden biri 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşmasıdır. Anlaşmanın hükümleri özetle şöyle idi:

- Mallar üzerindeki Yed-i vahid sistemi, önceki anlaşmalarda bulunan ihraç yasakları, malların nakillerinde kullanılan tezkere sistemi kaldırılacaktı.
- İngiliz tüccarı 'en ziyade müsadeye mazhar' devlet tüccarı olarak ülke içi ticarete yerli tüccarlarla aynı haklara sahip olacaktı.
- İngiliz tüccarları ithal mallarında %5, ihraç mallarında %12 gümrük ödeyeceklerdi.⁵⁰

İngilizlerin çabaları sonuç vermiş ve Osmanlı Devleti'nin toplam ihracatı içinde İngiltere'ye ihracatı, 1830 – 1832'de %13,3 iken 1870'lerin başında %27 düzeyine çıkmıştı. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den ithalatı ise %19'dan %30'a ulaşmıştı.⁵¹

Bu antlaşmadan sonra 1800 ile 1840 tarihleri arasındaki ipekçilik durumunu hülasa etmek istersek diyebiliriz ki: Avrupa'da ipekli dokumacılığın gelişmesi Türkiye'deki ipekçiliği parlatmış, fakat İtalya ve Fransa'da ipekçilik için elde edilen kolaylıklardan dolayı, Türkiye'nin iyi durumu yeniden sarsılmaya başlamıştır. Fransa ve İtalya'da

⁴⁹ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Bilge Yayınları, 1993, s.44.

⁵⁰ Rifat Önsoy, *Tanzimat Döneminde Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988, s.15.

⁵¹ Kasaba, *a.g.e.*, s.44.

yapılan gayretler ve devamlı çalışmalar sayesinde iyi cins kozalar elde edildiği gibi bunlar yeni usullerle çekilerek iyi kalitede ipekler de üretilmiştir.⁵²

Tüm bunların haricinde XVIII. yüzyıldan itibaren komşu ülkelerin ekonomide, siyasette, savaş tekniklerinde göstermekte oldukları gelişme, bu dönemde olanca hızı ile sürmekteydi.⁵³ İmparatorluk ise hızla toprak kaybediyordu. Mısır, Yunanistan, Sırbistan, Eflak, Boğdan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Kıbrıs, vs birer birer kaybedildi. Ancak buna rağmen sınırlar bir hayli genişti. İdari kurum ve kuruluşlar ülke yönetiminde sorunlarla karşılaştılar. Bu dönemde, Osmanlıların sosyal, iktisadi ve siyasi hayatında istisnai değişiklikler meydana geldi. “Hasta adam” artık eski uluslararası önemini yitirmişti. Hızla toprak kaybetmesine rağmen imparatorluğun ayakta durmasının sebebi ise Osmanlı ile Avrupa’nın uluslararası bürokraside siyasi-ekonomik bakımdan ortak çıkarlarının bulunmasıydı. Büyük devletler, iktisadi ve mali çıkarlarına dokunulmadığı sürece Osmanlı’nın ayakta kalıp direnmesine göz yumdular. Avrupa tüccarları ve iş adamları genellikle Osmanlı ekonomisine çeşitli yollarla iştirak edebiliyorlardı. Fakat Yunanistan, Sırbistan, Eflak ve Boğdan gibi eyaletlerde ortaya çıkan karışıklıklar kontrol altına alınamayınca bunların pazarlarına nüfus şüpheye düşmeye başladı. Bunun üzerine büyük devletler, bu ülkelerdeki Osmanlı tebaasının Osmanlı devletinden ayrılma hareketlerine yardım ettiler. Ancak buna rağmen, İstanbul bürokrasisinin güttüğü iktisadi siyaset Osmanlı hâkimiyeti altındaki eyaletlerdeki pazarları açık tutmaktı. Dolayısıyla Osmanlı devletinin tamamen yıkılması Batılıların iktisadi amaçlarına hizmet etmezdi. Bu nedenle büyük devletler Osmanlı merkez teşkilatının takviyesini tercih ediyordu. İmparatorluğun pazarlarına merkezi bir idareden elde edilen imtiyaz ve muafiyetlerle hâkim olmak işlerine geliyordu.⁵⁴

Osmanlı Devleti iç ve dış sorunlarla uğraşırken siyasi ve ekonomik alanda da açıklar vermişti. Osmanlı ekonomisinin temelinde tarım yer alırken 1873–1874 yıllarında Anadolu’da meydana gelen kuraklık ve sel kıtlığa yol açmıştı. Bu da çiftlik

⁵² Dalsar, *a.g.e.*, s.409.

⁵³ Çadircı, *a.g.e.*, s.3.

⁵⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1500 – 1914*, Cilt: 2, İstanbul: Eren Yayınları, 2006, s. 887.

hayvanlarının yok olmasına, ölümlere ve kırsal kesimde yaşayan halkın şehirlere göç etmesine neden olmuştu. Bunun neticesinde hem halk sefaletle düşmüş hem de vergi gelirlerinde bir düşüş olmuştu. Hükümet vergi gelirlerindeki düşüşü hayatta kalanlara vergiler getirerek telafi etmeye çalışmış böylece halkın sefaletini daha da arttırmıştı.⁵⁵

2.1. XIX. Yüzyılda Bursa Ticaret Hayatının Genel Hatları

Avrupa’da yaşanan sanayi devrimi ile birlikte Osmanlı Devleti de dünya ticaretinde basit teknolojiler ithal ederek yeni düzene ayak uydurmaya çalışmıştır. Diğer yandan üretim genelde mamul mal üretimi yoluyla değil de batı pazarlarının taleplerine uygun hammadde üretimi yoluyla gerçekleşmiştir.

Bursa ipek sanayisinde de durum benzer bir şekilde gelişmiştir. Ayrıca Bursa’da insan gücünden makineleşme düzenine geçen ham ipek sanayisi kentin toplumsal dokusunu da etkilemiştir. Fabrika düzeni, ücretli emek, toplumsal yapının bünyesine yerleşmiştir. Sanayileşme hareketi şehrin imarından diğer çeşitli alanlara kadar etkisini göstermiştir.

Bursa, gelişen modern Osmanlı sanayisinin de merkezi halini almaya başlamıştı. Bu büyük vilayetin çok zengin bir ziraate sahip oluşu yanında manüfaktür dediğimiz ev ekonomisine sahip olduğu ve nihayet ilk Osmanlı sanayi tesislerini de başarıyla inkişaf ettirdiği malumdur.⁵⁶

Ancak Bursa’da XIX. yüzyılın ilk 40 yılı zarfında büyük değişiklikler oldu. İpekli kumaş üretimindeki yüzde seksen düşüş bu kolda çalışan kişilerin gelirini büyük çapta kısıtladı. Ham ipek üreticileri ise, İngiliz alıcıları nezdinde büyük bir pazar buldular.⁵⁷ Türkiye’nin Avrupa’ya yakın olması taşıma masraflarını azalttığından, Türk ipeğine kolayca müşteri bulunuyordu.

Fakat hammaddenin yurtdışına çıkmasına engel olunmalıydı. Sultan Abdülmecit tarafından çıkarılan iradede, Bursa’da modern ham ipek fabrikası kurulmasının gerekliliğine değinilmiştir. Hammaddenin işlenmeden yurtdışına çıkması demek vergi

⁵⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.114.

⁵⁶ İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s.174.

⁵⁷ Ergün Kağıtçıbaşı, Enis Yaşar, *Bursa’nın Ekonomik Tarihi: 1326 – 1900*, Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2006, s.239.

kaybı demektir. İstekli olan ve mali gücü yerinde olanların özel fabrikalar kurmasına izin verileceği belirtilmiştir.⁵⁸

1844 yılında Bursa'ya gelen bir ipek ustası, Bursa'da bir ipek atölyesi kurmuş ve yeni tarz ipeğin nasıl çekileceğini göstermeye başlamıştı. Yine 1840'lı yıllarda İsmet Paşa adında eşraftan bir kişi, dokuma makineleri ve Avrupa tarzını Bursa'ya getirmeye çalışmıştı. 1850 yılından başlayarak ipekçilik Bursa'da makineleşmeye yöneldi. Bu gelişmelerde, Avrupa'daki gelişmelerin de etkili olduğu görülür.⁵⁹ Bursa'da üretilen ipeğin başlıca pazarı İngiltere ve Fransa idi. Bursa'da yaşayan yabancı ipek tüccarları Bursa'da üretilen ipekleri, Avrupa'daki fabrikalarında işlemek üzere satın alıyordu. Ancak 1831–1834 yıllarında Lyon'da başlayan grev dalgası nedeniyle Avrupalı fabrikatörler, Avrupa'daki teknolojiyle üretim yapan fabrikalarını Bursa'da kurmaya başladı.⁶⁰

Bursa'da XVIII. yüzyıl boyunca küçük imalathanelerde çalışmalar sürdürüldü. XIX. yüzyılda fabrikaların yapımına da teşebbüs edildi. Ancak bunların bir kısmı iflas etti, bir kısmı da devlet mülkiyetine geçerek yaşayabildiler.⁶¹

XIX. yüzyıl ortalarında ülkeyi gezen diplomat ve seyyahların raporları kadar, resmi istatistikler de çoğu imalathane denen yerde bir kişinin çalıştığını bildiriyor. Bununla birlikte yüzyılın ortalarında Osmanlı Rumelisi'nin birçok merkezinde ve Bursa, Halep, Trablus gibi merkezlerde de bazı sermayedarların manüfaktür merkezleri ve fabrikalar kurulduğu görülmektedir. Bunlar daha çok Avrupa endüstrisinin ihtiyacına yönelik yarı mamul maddeler üreten tesislerdi. 1850'lerde Bursa'da ipek ipliği üreten 8–10 fabrika vardı.⁶²

XIX. yüzyılda Bursa, gelişkin kredi ağlarının da işaret ettiği üzere belli bir sermaye birikimine ulaşmış, emek ve hammadde açısından zengin, hem uluslararası hem de ülke içi pazara dönük üretimin yapıldığı bir kentsel merkez durumundaydı. Tüm bu süreç boyunca ipek ticareti, üretimi ve ipekli dokumacılık etrafında kendini gösteren

⁵⁸ BOA. İ. MVL. 180/5388.

⁵⁹ Çadırcı, *a.g.e.*, s.369.

⁶⁰ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 212.

⁶¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s.235.

⁶² Ortaylı, *a.g.e.*, s.241.

değişmeler kapitalist bir mantığa işaret etmekteydi.⁶³Bursa'nın dünya ticareti üzerindeki önemi dönem dönem dalgalanmalar yaşamış dahi olsa XIX. yüzyıl boyunca ham ipeği her zaman alıcısını bulmuştur.

2.2. XIX. Yüzyılda Bursa'da Açılan İlk Fabrikalar ve Gayrimüslim Tüccarlar

Bursa'da açılan ilk fabrika hakkında doğru bir kayıt bulmak mümkün değildir. Bununla beraber, henüz çok zaman geçmemiş sayılan bu mesele hakkında, doğruya yakın bir ifade ile ilk fabrikanın kimin tarafından nerede kurulduğuna dair bazı bilgi toplamak mümkün oldu.

Bursa'da yeni teknik ve yöntemlerin kullanıldığı ilk filatür (iplik çekim) fabrikası, 1838'de Muradiye'de Demirkapı yakınlarında, kentteki Avusturya-Macaristan konsolosu Falkheisen ile Bursa'daki İngiltere konsoloslüğünde tercüman olarak çalışan Taşçıyan adlı yerli bir Ermeni'nin girişimleriyle kurulmuştu. Dalsar'a göre fabrika için gerekli sermayeyi aynı zamanda bir yatırımcı-tüccar olan Falkheisen sağlarken, Taşçıyan işletmecilik görevini üstlenmişti.⁶⁴

Quataert ise filatür fabrikasını Fransız Glazial Ailesi'nin kurduğunu ancak iflas etmelerinden ötürü fabrikayı Falkheisen'in satın aldığı savunulmaktadır.⁶⁵

Resmi kayıtlara göre ise Bursa'da ilk filatür fabrikası 1841/42 yılında tebaadan, koza ve ipek ticaretiyle uğraşan, Taşçıyan Ohannes ve Bayoğlu Oseb adlarında iki Ermeni tarafından kurulmuştu.⁶⁶

Bu girişimi, 1843 yılında Bursa ve civarındaki Mizan-ı Harir Mukataası'nı uhdelerinde bulunduran Düzoğlu Hoca Agop ve kayınpederi Boğos Bilezikçi'nin inşa ettirdiği, yaklaşık 150 kadar Ermeni ve Rum kadının çalıştığı Filatura di Seta adlı fabrika⁶⁷, sonrasında bir İngiliz olan Mr. Robert Thomson ve Türk ortağının işlettiği çoğunluğu

⁶³ Kaygalak, *a.g.t.*, s.136.

⁶⁴ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1960, s.412.

⁶⁵ Quataert, *a.g.e.*, s.212-213.

⁶⁶ H. 1324 tarihli HVS, s.278.

⁶⁷ BOA, İ. MVL. D. 118/2901.

Rum 60 kızın çalıştığı fabrika⁶⁸ ile Madam. Brotte'un, kentin en büyük dördüncü filatür fabrikası⁶⁹ gibi örnekler izlemiştir.

Ayrıca M. Falkeisen, H.D. de Muralt isimindeki bir Zurich firmasının temsilcisi idi. Lyon şehrindeki bir şirketle anlaşarak, Bursa'da ilk defa buhar gücüyle ham ipek çeken fabrikayı 1844 yılı sonunda veya 1845 yılı başında kurmuştur. Fabrikanın kurulmasında, İngiliz Konsolosluğu'nda tercümanlık yapan Taççıyan Efendi, Falkeisen'e yardımcı olmuş ve fabrikanın müdürlüğünü M. Goular adında bir Fransız üstlenmiştir. Falkeisen fabrika işçilerinin eğitimi için de Fransa'dan Marie Bloche adında bir hanımı getirtmiştir.⁷⁰

1851 yılında Bursa'da sekiz ipek fabrikası vardı; bunlardan dördü buhar enerjisi ile çalışırken diğer dördü su enerjisine dayanıyordu.⁷¹

1860 sonrasında şehirde iki sanayi bölgesi ve bunların dışında ayrı bir ticaret merkezi bulunuyordu. Sanayi bölgesinin büyük olanı, Cilimboz Deresi kenarında, diğeri de Gökdere civarındaydı. Gökdere'deki sanayi bölgesinin üretimi genelde el tezgâhlarında yapılan küçük ölçekli dokumacılık ve ipekçilik faaliyetleri idi. Bu kuruluşların teknik yapısında eski devirlere göre büyük bir değişiklik gözlenmiyordu. Cilimboz Deresi civarındaki sanayi bölgesinde ise; 1860 yılında fabrika başına 300 işçiden toplam 7–8 bin dolayında işçi bulunuyordu. Bu sanayi bölgesinde çalışanlar şehir nüfusunun %10'unu teşkil ediyordu. Çalışanların büyük bir bölümü gayrimüslim kadın işçilerdi.⁷²

Bursa'da birbiri ardına açılan ve ayakta kalabilen fabrikaların büyük bir bölümü kentteki gayrimüslim topluluklara veya yabancılara aitti. Müslümanların girişimcilerin görece azlığı sermaye yetersizliği ile ilgili olmalıdır. Buna karşın kentteki Ermeniler, Rumlar, görece olarak Yahudiler ve yabancılar çok eskiden beri ipek üretiminin ve ticaretinin içinde yer almışlardı. XIX. yüzyılda Tanzimat ve Islahat fermanları ile

⁶⁸ Charles Mac Farlane, *Turkey and Its Destiny*, London: 1850, s.142.

⁶⁹ BOA, İ. MVL. D. 102/2241.

⁷⁰ Donald Quataert, *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800–1914*, İstanbul: The Isis Press, 1992, s.46.

⁷¹ Kaygalak, *a.g.t.*, s.144.

⁷² Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s.256.

kapitülasyonların gayrimüslimlere tanımış olduğu haklar ve imtiyazlar da devreye girince gayrimüslimler kentteki girişimciler arasında sivrilmişlerdi.⁷³

XX. yüzyılın başlarında Bursa'da el ve buharlı 165 tesiste 19.000 kişi çalışıyordu. İpek çekme tesislerinin kimlere ait olduğuna gelince 41 tesis yabancılara aitti. Bunların 23 ila 26 tanesinin sahibi Rum ve Ermeni idi. Osmanlı hükümeti iki tesise sahipti ve bunlardan birini Bursa'da yaşayan bir yabancıya kiralıyordu. En fazla on tane kuruluş Türklere aitti. Bir diğer hesapla da yabancı ve azınlık kökenli 7 aile, 19 fabrikaya sahipti ya da bu fabrikaları işletiyordu. Bu da toplamın %46'sını teşkil ediyordu. Bu konuda başka bir kaynak, Fransız konsolosluk bilgilerini kullanarak Bursa'da sadece büyük ipek çekme tesislerini değil bütün tesisleri tespit etmişti. Bu kaynağa göre adedi 131 olan (buharlı veya buharsız) ipek çekme tesisi 7.685 havuz kullanıyordu. Bunlardan şehrin merkezinde olan 38 tesisin %26'sı Türklerin, gerisi yabancı ve Osmanlı azınlığına idi. Bursa'nın merkez dışı diğer bölgelerinde 93 kuruluş vardı ve bunların 24'ü Türklerindi.⁷⁴

Kurulan fabrikaların tarihlerinde farklılıklar olmakla birlikte tüm bunların ortak noktası kentteki iktisadi yapılanmayı ve daha geniş ölçekte toplumsal yapılanmayı etkileyecek yeni tekniklere ve yöntemlere dayanan ilk ruhsatlı fabrikaların, kentteki tebaadan ya da Levanten gayrimüslimler tarafından kurulmuş olduğu gerçeği idi.

XIX. yüzyıl Bursa'sında kurulan fabrikaların dökümüne bakacak olursak. Şu şekilde bir tablo yapabiliriz.

⁷³ Akkuş, *a.g.t.*, s.59.

⁷⁴ Donald Quataert, *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730–1914*, İstanbul: The Isis Press, 1993, s.109–110.

Tablo 1: XIX. Yüzyılda Bursa'da Ham İpek Üretimi Yapan Fabrikalar⁷⁵

FABRİKA SAHİBİ	YAPILIŞ TARİHİ
Konstanbay	1833
Boduryan Karnik ve Madam Guma	1843
Konstanbay	1847
Dağıstanlı Hacı Abdullah	1848
Boduryan Akpos ve Karnik	1848
Boduryan Akpos ve Karnik	1848
Köleyan Mihran	-
Köleyan Mihran	1848
Balaban İstefan Vereseşi	1852
Fabrika-i Hümayun	1852
Enirza Artin	1853
Emirza Artin	1853
Bay Biraderler	1853
Gama Lui Vereseşi	1853
Simkeşyan Eznif	1854
Bahari	1858
Bay Onnik	1860
Köleyan Diran	1860
Gama Paul Vereseşi	1863
Mari Louis Brotte	1863
Kurdikyan Hacı Onnik	1863
Sandık Emmini Ahmet Efendi Vereseşi	1863
Osman Fevzi	1865
Varsamidi Zevcesi	1868
Sılukizade Hakkı	1868

⁷⁵ 1913 – 1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri, Cilt 4, Yay. Haz. A. Gündüz Ökçün, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1970, s.132 – 133.

Tablo 1'in Devamı

Emirza Refik	1873
Dervişyan Karabet Zevcesi	1873
Belar-Lans	1873
Balabanyan Manuk	1877
Bıdıkyan Oseb	1877
Osman Fevzi	1877
Şeftiyan İstefan ve Zevcesi	1878
Ayineli Yorgaki	1884
Balaban Agop Veresesi	1892
Gülmezyan Serviçin ve Nişan	1896
Bay Greguvar Zevcesi	1898
Simkeşyan Eznif	1907
İnstasyadis Odesif	1909
Vasilyadi Zevcesi	1911
Tevfik	1911
Fabrika-i Hümayun	1911

XVIII. yüzyılın sonlarında Bursa'da bulunan 387 tezgâhtan sadece 32'si gayrimüslimlere aitti. XIX. yüzyılda ise Bursa'da bulunan 593 tezgâhta ağır ipeklilikli kumaş dokuyan esnaf içinde gayrimüslimlere rastlanılmamaktaydı.⁷⁶ Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere ham ipek üretimi yapan 2 tesis Hazine-i Hassa'ya aittir. Geri kalan tesisler özel kişilerin tasarrufu altındadır. İpek fabrikalarının çoğunluğu sahipleri tarafından işletilmemekte, başkalarına kiraya verilmekteydi. Bu müesseseler (birkaçı hariç) sanayide oluşan yeniliklerden ve değişikliklerden yoksun olarak üretim yapmaktaydılar. Ancak bu durum 1915 yılından sonra değişmeye başlamıştır. Simkeşyan Eznif'e ait fabrika göçmenlere verilirken Balaban Agop veresesine ait fabrika ise evkafa verilmiştir. Ayrıca 1909 yılında kurulmuş olan Emlak-ı

⁷⁶ M. Asım Yediyıldız, "XIX. yüzyılda Bursa İpek Sanayi ve Ticaretinde Gayrimüslimlerin Yeri" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı:4, Bursa: 1992, s.275.

Emiriye'ye⁷⁷ ise; Balaban Manuk, Balaban İstefiyan Veresesi, Boduryan Akpos Karnik, Boduryan Karnik ve Madam Guma, Simkeşyan Ezif, Kurdikyan Hacı Onnik, Gülmezian Serviçin ve Nişan, Köleyan Mihran fabrikaları devredilmiştir.⁷⁸

XIX. yüzyılda yukarıdaki tabloda adı geçen isimler dışında ipek ticaretiyle uğraşan başka isimlerden ve fabrika sahiplerinden de söz edilebilir. Bunlardan ilki 1858 yılında Tophane semtinde Oseb ve Yorgi adlı iki Yunan ipek fabrikası açmışlardır.⁷⁹ 1862 yılında ise Yorgi veledi Nikola'nın da Bursa'da ipek fabrikası açtığını bilmekteyiz.⁸⁰ XX. yüzyılın başında ise Bursa'da ipek fabrikası açılmaya devam etmiştir. 1911 tarihinde ise Murad-ı Sani mahallesinde Dimitri Vasiliyadis Efendinin açtığı harir fabrikası da Bursa'da açılan ipek fabrikaları arasında yer aldığını söyleyebiliriz.⁸¹

İpek ticareti Bursa için her zaman önemli olmuştur. XIX. yüzyıl öncesinde olduğu gibi sonrasında da önemini korumaya devam etmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru alınan önlemler ve gerçekleştirilen düzenlemeler sayesinde koza verimliliğinde önemli artışlar sağlanırken, 1898 yılında Bursa'da çoğu gayrimüslim ve yabancılara ait 41 filatür fabrikasında yaklaşık 1.857.000 kilogramlık üretim gerçekleştirilmiştir. Fabrikalarda elde edilen ham ipek Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Bursa limanına getirilen ipek Lyon, Marsilya, Paris, Nottingham, Londra'ya ulaştırılıyordu.⁸² Bu durumun sonucunda üretim artmıştır. Görülen iyileşme rakamlara da yansımıştır. İhraç edilen ipek kilolarını da bir grafik ile göstermek gerekir ise;

⁷⁷ 1909 yılında Maliye Nezaretine bağlı Emlak-i Emiriye Müdüriyeti kurulmuştur. Cumhuriyete geçişte bu Müdürlüğün adı Emlak-i Milliye Müdürlüğü olmuştur. 1929 yılında çıkarılan 1.452 sayılı kanunla Maliye Bakanlığı'na bağlı bu idarenin adı, Milli Emlak Müdürlüğü olmuştur. Daha sonra, 1942 yılında 4.286 sayılı kanunla bu müdürlük, Milli Emlak Umum Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Daha geniş bilgi için **Bknz:** <http://www.milliemlak.gov.tr/tarihce-ve-gorevler> (23.02.2014)

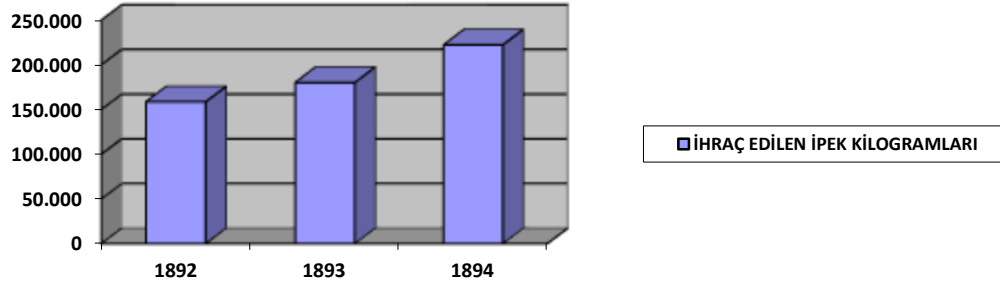
⁷⁸ Ökçün, *a.g.e.*, s.133.

⁷⁹ BOA, A. MKT. NZD. 258/12.

⁸⁰ BOA, A. MKT. UM. 564/68.

⁸¹ BOA, DH. İD. 107/41.

⁸² Edmond Dutemple, *En Turquie D'Asie Notes De Voyage En Anatolie*, Ed. G. Charpertier, Paris: 1883, s.193.

GRAFİK 3: 1892 – 1894 Yılları Arasında Bursa'dan İhrac Edilen İpek Miktarı

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere 1892'de 158.614, 1893'te 180.123, 1894'te 222.243 kiloya ulaşan bir ihracat gerçekleştirilmiştir.⁸³ XIX. yüzyılın sonlarında da ipek ticaretinde gelişme devam etmiştir. Yukarıdaki tabloda bu açıkça gözlenmektedir.

XX. yüzyıl başında ipek üretiminde ve fabrika sayılarında herhangi bir azalma söz konusu değildir. Aşağıdaki grafikte de XX. yüzyılın başlarında Bursa'da bulunan ve ipek çeken fabrikaların isimleri verilmiştir. Bu tablo ile XIX. yüzyıla ait verdiğim bir önceki tablo arasında sayıca çok fark olmadığını görebiliriz.

Tablo 2: 1906 yılındaki Bursa, Mudanya, Gemlik Şehir Merkezlerindeki İpek Çeken Fabrikaların Listesi.⁸⁴

BURSA ŞEHİRİ			
Sahibi	Marka	Havuz adedi	İşletenler
L. Poirier A. Brotte	EP	100	Kendileri
Gamet halefleri	İG	54	Paul Gamet
Arakelyan	ES	60	Artin Mirza
Gamet halefleri	FSP	128	J. Belart Lanz
Bay Kardeşler	FBF	60	Kendileri
Bay Kardeşler	BF	60	Kendileri
Bay Kardeşler	AB	80	Kendileri
Bay Kardeşler	JB	52	Kendileri
Gamet halefleri	FJK	116	Köleyan oğulları

Tablo 2'nin Devamı

⁸³ H. 1316 tarihli HVS, s.267.

⁸⁴ Regis Delbeuf, *De Constantinople a Brousse Et a Nicée*, İstanbul, 1906, s.133–139.

Taşcıoğlu	FMB	68	Zenop Kapucuyan
L. Poirier A. Brotte	LB	60	Charoliasis Firyante de Michaus
Bay ve Bayan Bay	LML	60	Charoliasis Firyante de Michaus
Artin Emirze	AE	92	Charoliasis Firyante de Michaus
Artin Emirze	AE	54	Kendileri
Osman Fevzi	FOF	80	Kendileri
Osman Fevzi	FOF	60	Kendileri
Komidas Bedikyan	FGB	50	Kamburyan ve Hancıyan
Hacı Ali Paşa	JKF	52	Kiralık
Hacı Ali Paşa	FHAP	50	J. Belart Lanz
Devlet Fabrikası	Fİ	78	Kiralık
Mihr Bey Papazyan	FM	72	Kiralık
Bersamides Debetaz	AL	50	Artinik Miçikyan
Gülmezyan Papazyan	MAK	80	Dul Armady de Lion
Hacı Ali Paşa	FHP	50	Kiralık
Devlet Fabrikası	FNB	78	Zenop Kapucuyan
Boduryan	TB	40	Artuş Rafik
Çeftiyan	FAN	36	Kiralık
Agop Bodurlar	FAB	60	Kendisi
Gülmezyan Papazyan	FTK	42	Kiralık
Armenak Karahayvan	MM	40	Kiralık
Jori Alinaly	FGA	30	J. Belart Lanz
Hacı Minas Köleyan	EMK	30	Kendisi
Paul Kırmızıyan	EPK	40	Bay Kardeşler
Louacica Kırmızıyan	LK	30	Kiralık
Hacı Ali Paşa	MS	48	Köleyan oğulları
Agoy Bouryan	FKB	50	Kendisi
MUDANYA ŞEHİRİ	Marka	Havuz adedi	İşletenler
Ohannes Tosun	FOT	30	Kendisi

Tablo 2'nin Devamı

G ve A Gaetanos	FGP	68	Kendileri
İ ve Et Gaetanos	JEG	50	Kendileri
Gamet halefleri	LG	120	Kapalı
c.j. Valassiadis	JVF	60	Kendisi
GEMLİK ŞEHİRİ	Marka	Havuz adedi	İşletenler
Nuri Paşa	FNPC	80	İşletmeye açılmadı

XVIII. yüzyılın başlarında ipek üreten fabrikaların hızla artması ile Bursa şehri kendi ihtiyaçlarına cevap vermenin dışında ülke ekonomisine de büyük katkılar sağlamıştır. XVIII. yüzyılın sıkıntılı dönemlerinde Bursa ticaretinin bu derece aktif olması çok önemliydi. Fakat yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı üreticileri Avrupa ekonomisi karşısında zayıflamaya başlamıştı. Bu dönemde Bursa, ipek kumaşı üretimi, ham madde üretimi ve yarı mamul ipekli üretimiyle sınırlı kalmıştır. Bu durum XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Osmanlı ekonomisi içerisinde Bursa'nın çok önemli bir yere sahip olduğundan bahsetmiştik. Bursa bu önemini ipek sektöründeki hareketlilik sayesinde kazanmıştır.

Bursa'da yaşayan gayrimüslimler ticaretin birçok alanında olduğu gibi ipek üretiminde de büyük yere sahiplerdir. Yukarıda yer verdiğimiz iki tabloda da sayılarının Müslümanların sayılarından fazla olduğu aşikârdır. XIX. yüzyılda Bursa'da sadece fabrika üretimi yapan gayrimüslimlerin varlığından bahsetmek yanlış olur. Fabrikatör gayrimüslimlerin yanında esnaflık yapan gayrimüslimler de vardı. İpek sektörünün yan sanayisinde çok fazla meslek grubu oluşmuştur. Bunların başında gelen kozacılar, mancınıkçılar, dolapçılar, hamcılar, kazazlar, boyacılar ve kutniciler gibi birbirini takip eden üretim sürecinin halkalarını oluşturmuşlardır.

Kozacılar, mancınıkçılar ve dolapçılar evlerinde üretim yapmaktadırlar. Kozalar kaynatılmaya koyulduktan sonra iplikleri ortaya çıkarmak için kırbaçlarla dövülüp çarkın üstüne konmaktadır. Bu çark, kozaların açılarak tel hâline getirildiği mancınık denilen tezgâhlarda yer alır.⁸⁵ Yani mancınık, kozaların yumuşatıldığı bir kazan ile

⁸⁵ Günaydın, *a.g.e.*, s. 71.

ipek tellerinin kolayca ayrılmasına ve uzamasına yardım eden makaralar ve tellerin sarıldığı döner çarktan oluşan bir alettir ve çark elle çevrilmektedir.⁸⁶

Mancınıklardan elde edilen ipeklerin çözülmesi ve katlanması içinse iş sırası dolapçılardadır. Dolapçılar ipliğin kalitesini de belirleyen bir iş icra etmektedirler. Katlanarak bükülen ve iplik hâline getirilen ipeklerin, dokunacak kumaşın cinsine göre kaçar telden hazırlanacağı esnaf nizamlarında yer almaktadır.⁸⁷ Dolapçılara işverenler, satacakları ipeği belirli standartlarla hazırlatmak zorunda olan hamcılardır. Dolapçıların elinden çıkan ipekler kalitelerine göre fiyatlarının tespit edilmesinin ardından ipek ticareti yapılan mekânlarda satışa çıkarılmaktadır. İpliklerin hazırlanmasında İnceciyan esnafına ve tarakçılara iş düşmektedir. İpekli kumaş dokunacak ipliklerden çözgü olacaklara meşdûd, atkı olacaklara da pod denilmektedir. İnceciyan esnafı, atkı ve çözgü ipi bükten, tarakçılar da ipekli kumaşların dokunmasında çözgü tellerini tutacak tarakları hazırlayan ve telleri taraklara geçiren esnaflardır. Hamcılar tarafından mancınıkta çektilip dolapçılara ve ibrişim bükücülere sardırılan ve iplik hâline getirilen ipliklerin boyanması işi, boyacılar tarafından yapılmaktadır.⁸⁸

Boyanan kumaşlar, hamcılar tarafından satın alınıp dokumacılara satılmaktadır. Dokumacılar, dokudukları ipekli kumaşın cinsine göre çeşitli gruplara ayrılmıştır: Kutniciler, beledîciler, bürüncükçüler, hatayiciler, alacacılar, futacılar ve kadifeciler gibi. İpek dokuma sanayi ve ticaretinde devlet kontrolü devre devredir. İpek, çekilip boyanmaya kadar mizan emininin kontrolü altındadır. Çünkü hamcılar ipeği boyatıp dokumacıya satarken mizan eminine vergi ödemektedir. İpekten kumaş dokuma işleminin sonuna kadar muhtesip dokumacıları denetim altında tutmakta ve belirlenen niteliklerin dışında kumaş üretilmesini önlemeye çalışmaktadır.⁸⁹ Bursa'da gayrimüslimler ipek ticaretinden başka alanlarda da çalışmışlardır. Bursa esnaf sayısı

⁸⁶ Dalsar, *a.g.e.*, s.370.

⁸⁷ Dalsar, *a.g.e.*, s.378.

⁸⁸ Halil İnalçık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Bellekten*, cilt XXIV, sayı: 93, s.62. (<http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&SayiNo=117> Erişim Tarihi 03.01.2015)

⁸⁹ Dalsar, *a.g.e.*, s.42- 43.

ve gücü fazla olan bir kenttir. Esnaf ehli olmayanların dükkân açmalarına kesinlikle izin verilmezdi.

BÖLÜM 3: TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE BURSA'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİM ESNAFLAR

Esnaf, şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış kişilerin meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlanabilir.⁹⁰

Esnaf birliklerinin (hırfetlerin) genellikle en üst yöneticisine “kethüda” deniliyordu. Bazı esnaf kollarında ise aynı görevi “şeyh” ya da “reis” yapmaktaydı. Şeyhin görevleri arasında; esnaf arasındaki çıkan problemleri çözmek, devletin koyduğu nizamın esnaf içerisinde tatbikini sağlamak, belirlenen standartlar dışında mal üretmemek, çıraklığını tamamlayan ve ayrı iş yapmak isteyen adayı imtihan ederek icazet vermek sayılabilir.⁹¹

Gayrimüslim esnaf ve tüccar da, Müslümanların tabii olduğu esnaf teşkilâtının içinde yer alır ve bu teşkilatça hazırlanan nizamnamelere göre faaliyet gösterirdi. Böylece zimmî esnafın faaliyetlerinin kontrol altında tutulması, vergilerinin alınması ve daha da önemlisi toplumdan soyutlanmaması sağlanmaktaydı.

Bursa kentindeki Türkler ile gayrimüslimler politik, ekonomik ve sosyal anlamda hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı XIX. yüzyıla uyum sağlamakta, var olan toplumsal yapıları nedeniyle güçlüklerle karşılaştıkları açıktı. Geleneksel üretim araçlarına ve ilişkilerine dayalı lonca tipindeki örgütlenmeler ciddi sorunlarla karşılaştılar. Ancak değişime ayak uydurabilen sınırlı sayıdaki Türk ve gayrimüslim topluluklar yeni dönemin iktisadi yapılanması içinde başarılı olabildiler. Bunlar içinde Bursa'da etkili olan grupların başında Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Kıptiler yer almaktaydı. Gayrimüslim esnaf topluluklarının genelde ipek sektörü çevresinde örgütlendiğinden bahsedebiliriz. İpek imalatının yan sanayisi haricinde hizmet sektöründe de birçok gayrimüslim yer almıştır.

Bursa'daki Gayrimüslim esnaf guruplarına değinmeden evvel Temettuat defterlerinin kim zamanında yazılmaya başlandığına ve hangi amaç doğrultusunda tutulduklarına değinecek olursak;

⁹⁰ Genç, *a.g.e.*, s.294.

⁹¹ Asım Yediyıldız, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Bursa: 2003, s. 23.

Osmanlı devletinde III. Selim ile başlayan imparatorluğu eski kudretli çağlarına döndürme çabaları çerçevesinde girilen ıslahat hareketine, II. Mahmut döneminde günün zor koşullarına rağmen ve beklide onun getirdiği zorunluluklarla daha da bir ivme kazandırılmış, bunun neticesi olarak da devlet mekanizmasında Avrupai bir yenileşmenin sağlanması için kanun ve nizamlarda değişikliğe gidilmiştir. Tanzimat-ı Hayriye ismiyle gündeme giren esaslı değişikliklerden biri de yeni bir vergi düzenlemesine gidilmesi ve bu bağlamda vergi kaynaklarının yeniden tespitiydi. Tanzimat'ın uygulamaya sokulduğu bölgelerde halkın elinde bulunan mal varlığının ve kazancının doğru bir şekilde gün yüzüne çıkarılması amacıyla yapılan bu sayımlara "Emlak, Arazi, Hayvanat Temettuatı" sayımları denilmiş, bu şekilde vücuda getirilen defterlere de "Temettuat Defteri" ismi verilmiştir.⁹²

Temettuat tahrirleri, XIX. yüzyılda ülkede yaşayan nüfusun yerleşim düzeni, zirai üretim, hanelerin servet ve gelirleri ve vergileme konusunda çok zengin bilgiler sunmaktadır.⁹³ Bu tahrirlerden ilki 1256 (m.1840) yılında, Tanzimat'ı takip eden senede gerçekleştirilmiş olup Tanzimat'ın tatbikine hazırlık niteliğindedir. Bu sayımda vergiye muhatap olan hane reisinin bedensel özelliklerinin (boy- pos, endam, saç sakal rengi, yaş vb. bahsedebilir.) yanında mükellefin tarla, bağ bahçe ve hayvanatıyla zeytin, dut ve üzüm gibi mahsulü vergiye tabi olan ağaçlarının kıymet ve miktarı ve bunların yıllık getirilerinin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. Bu grup defterlerde bazen hane ve dükkânların tek ya da çift katlı oldukları da belirtilmiştir.

XV. ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden çok daha fazlasını bu defterlerde bulmak mümkündür. Aynı tarihlerde hazırlanmış olan nüfus defterleri kadar mühim değillerse de içerikleri itibariyle çok daha ayrıntılı bilgiler ihtiva ettiklerinden önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Tanzimat döneminde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin konulması için, hane reislerinin

⁹² Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C.1, sayı 1, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 287.

⁹³ Tefik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri" *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000, s.79.

gelirlerini tespit maksadıyla yapılan temettuat defterleri XIX. yüzyıl ortaları Osmanlı Sosyal-İktisadi Tarihi için önemli bilgiler içermektedir.

Temettuat defterleri sayesinde bir bölgenin etnik yapısına ulaşılabilir. Ayrıca fert düzeyinde menkul ve gayr-ı menkul kaynaklarına dair bilgiler içerir. Hane reislerinin yıllık kazancına ve bu kazançları sağladıkları işletmelere ve bu işletmelerin büyüklüğü hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu özellikleri ile temettuat defterleri, Osmanlı Taşra İktisadi ve Sosyal Yapısı'na ait istatistiksel veriler içermektedir. Bu defterler ilgili bölgenin sosyal ve ekonomik durumunu ayrıntılarıyla açıklamamızı sağlamaktadır.

Temettuat defterleri iktisadi tarihin olduğu kadar sosyal tarihin aydınlatılması için de önemli kaynaklardır. Ancak defterlerin genelde ekonomik verileri ele alınmaktadır. Defterlerde öncelikle haneler hakkında bilgi bulunması nüfus yapısının analizine imkân sağlar. Defterlerde hane esaslı yazım sistemi kullanılmakla birlikte sadece hane reisleri yazılmıştır. Öyle ki hiç vergi vermeyen hane reisleri de yazıma dâhildir. Hane sayısı bize nüfus yoğunluğu ve durumu hakkında değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır.

Bursa'da ikamet eden kalabalık gayrimüslim guruplar içinde Ermenileri, Rumları ve Yahudileri ve Kıptileri görmekteyiz. Bursa'da yaşayan gayrimüslimlere ait defterler baktığımızda Ermeniler için 19 deftere, Rumlara ait 20 deftere, Yahudiler ve Kıptilere ait 1'er deftere ulaşılmıştır. Bu defterler gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelere göre düzenlenmiş defterlerdir. Bu defterleri meslek esaslı ayrımı tezimin temel dayanağı olduğu için bundan sonraki bölümde bu gayrimüslim topluluklarının hangi mesleklerde yoğunlaştıklarına hangi mesleği hangi gayrimüslim topluluğun daha çok yaptığına değinmeye çalışacağım.

Tüm bunlara değinmeden hangi gayrimüslim topluluk için hangi defterleri okuduğumuza değinecek olursak şöyledir:

Bursa'da yaşayan Ermenilerin⁹⁴ ikamet ettikleri mahallelere ait defterleri sırasıyla verecek olursak; Ahmed Dai, Bedreddin, Eşrefiler, Hacı Baba, Hacı İskender, Hoca

⁹⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07515, d.07447, d.07538, d.07400, d.07422, d.07539, d.07492, d.07491, d.07445, d.07503, d.07476, d.07363, d.07501, d.07369, d.07430, d.07450, d.07540, d.07442, d.07469,

Alizade, Hoca Tabib, İshak Şah, Karaağaç, Kayhan, Mehmet Karamani, Mesut Makramavi, Molla Arap, Namazgâh, Selçuk Hatun, Umur Bey, Veled-i Herrat, Veled-i Korya, Yeşil, mahallelerini kapsayan defterlerdir.

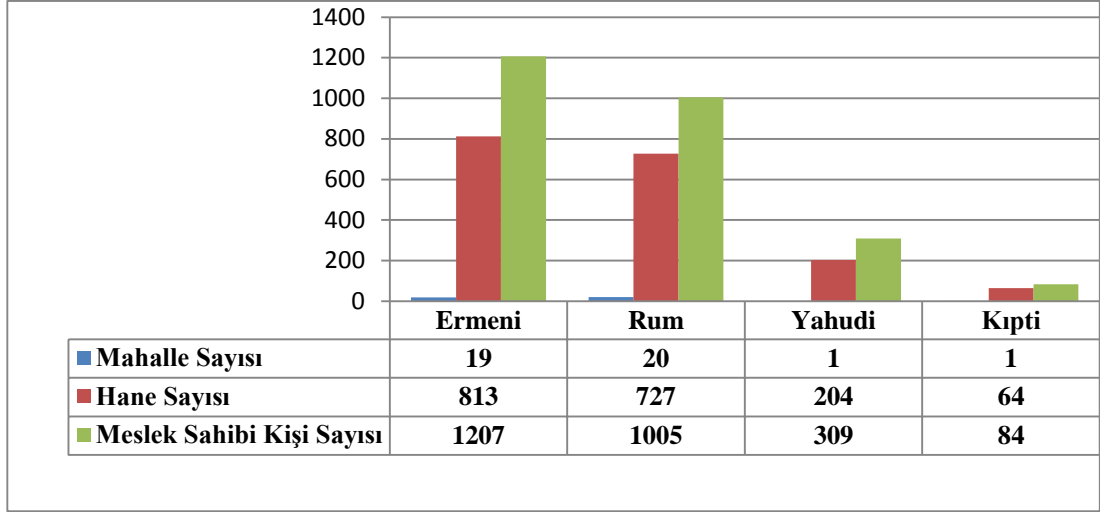
Rumların⁹⁵ ikamet ettikleri mahallelere ait defterleri sırayla verecek olursak; Ahmed Bey Fenari, Ahmed Bey, Attar Hüsam, Azabbey, Bilecik, Buçuk, Bulgarlar, Demirkapı, Hacı Yakub, Hoca Cafer, Kayabaşı, Kırk Merdiven, Koca Naib, Muradiye, Pazar-ı Mahi, Sağrııcı Sungur, Şahabeddin Paşa, Veled-i Kazzaz, Veled-i Saray, Yahşi Bey mahallelerini kapsayan defterlerdir. Yahudilere ve Kıptilere ait birer defter bulunmuştur. Bu defterler ise Yahudiler için Kuruçeşme⁹⁶ Kıptiler için ise Sinan Bey⁹⁷ mahalleleridir.

Bu mahallelerin Ermenilerin yaşadığı 19 mahallede 813 hane varken 1.207 kişi herhangi bir meslek ile uğraşmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallede 727 hane varken 1.005 kişi herhangi bir meslek ile uğraşmaktadır. Yahudilerde 1 mahallede 204 hane varken 309 kişi herhangi bir meslek ile uğraşmaktadır. Kıptilerde 1 mahallede 64 hane varken 84 kişi herhangi bir meslek ile uğraşmaktadır. Toplamda Bursa'da temettuat defterlerine göre 41 mahallede 1.808 hanede 2.605 kişi herhangi bir meslek ile uğraşmaktadır. Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi Ermenilerin sayıca üstünlüğü göze çarpmaktadır.

⁹⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07410, d.07497, d.07502, d.07421, d.07504, d.07520, d.07426, d.07378, d.07455, d.07438, d.07523, d.07481, d.07547, d.07526, d.07462, d.07407, d.07569, d.07366, d.07432, d.07374

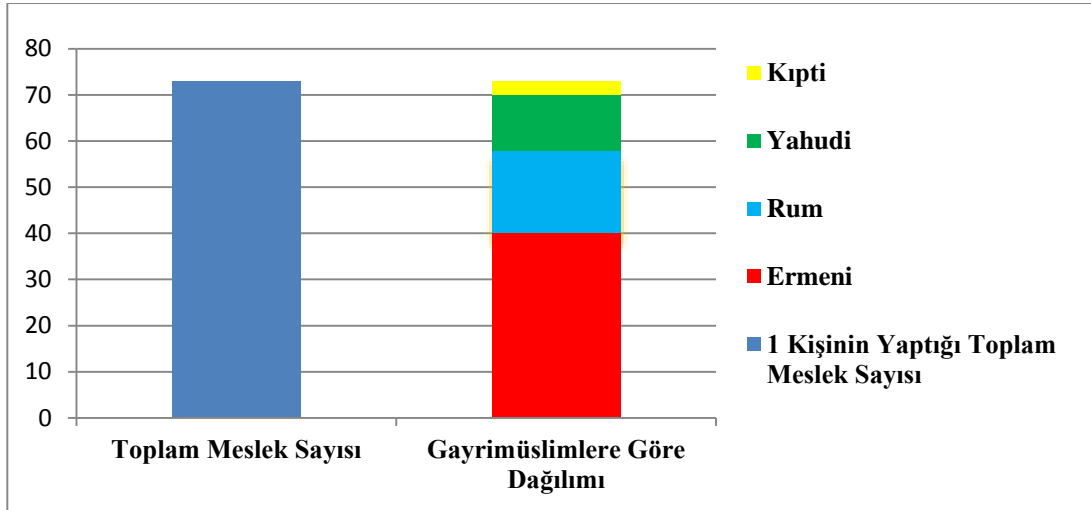
⁹⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

⁹⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07565.

Grafik 4: XIX. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Dağılımları

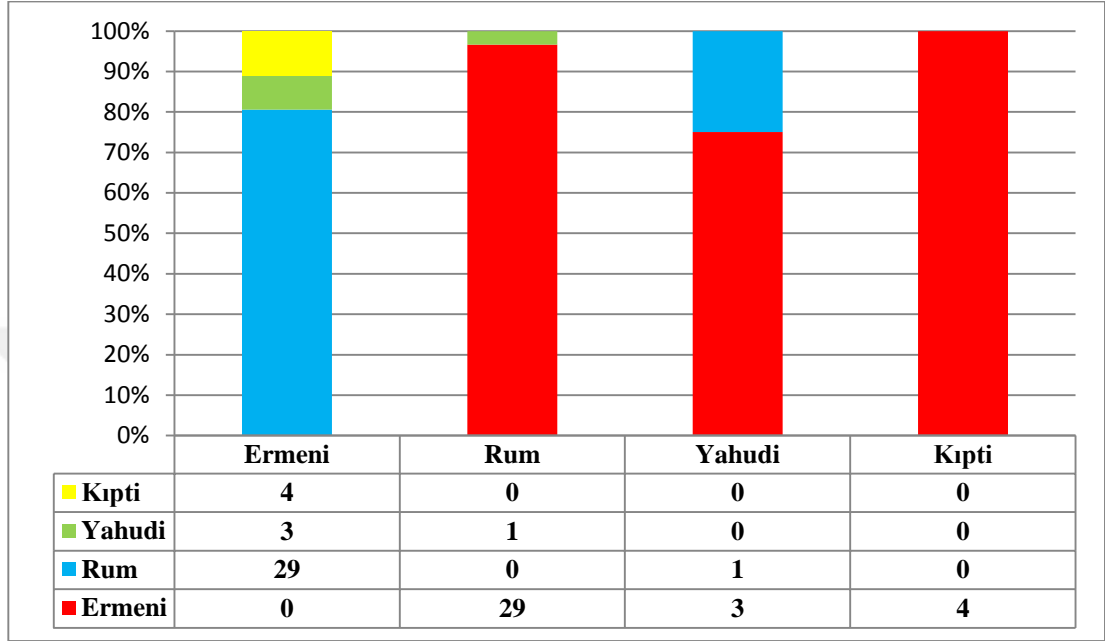
Temettuat defterlerine göre Bursa'da gayrimüslimler tarafından yapılan mesleklerin sayısına baktığımızda 138 farklı meslek vardır. Bu mesleklerin birçoğu kalabalık guruplar tarafından yapılırken birçoğu ise daha az kişiler tarafından yapılmaktadır. Mesela gayrimüslimler içerisinde sadece 1 kişinin yaptığı farklı meslek sayısı 73'tür. Sadece Ermenilerin 1 kişi ile yaptığı farklı meslek sayısı 40, Rumların 18, Yahudilerin 12, Kıptilerin ise 3'tür.

Grafik 5: Gayrimüslimlerin Farklı Yaptıkları Meslek Sayıları

Sadece Ermeniler 138 farklı mesleğin 102'sini yapmaktadırlar. Rumlar 73'ünü yaparken Yahudiler 35'ini ve son olarak Kıptilerde 25'ini yapmaktadırlar. Ortak yaptıkları meslekleri değerlendirdiğimizde ise sadece bir gayrimüslim topluluğunun yaptığı meslek sayısı 73 iken 2 farklı gayrimüslim topluluğunun birlikte yaptığı meslek

sayısı 39 ve 3 farklı gayrimüslim topluluğunun birlikte yaptığı meslek sayısı 19'dur. Bursa'da incelediğimiz 4 gayrimüslim topluluğun tamamın birlikte yaptığı meslek sayısı ise 7'dir. Tüm gayrimüslim topluluklarının yaptığı bu 7 meslek ise; Berberlik, Eskicilik, Francalacılık, Hizmetkârlık, Terzilik, Tüccarlık ve Yaymacılıktır.

Grafik 6: Gayrimüslimlerin Ortak Yaptıkları Meslek Sayıları

Yapılan meslek gruplarından ikili olarak değerlendirdiğimizde ise daha farklı neticeler elde ediyoruz. Şöyle ki: Sadece Ermeni ve Rumların ortak olarak yaptıkları meslek sayısı 29'dur. Ermeni ve Yahudilerin ortak olarak yaptıkları meslek sayısı ise 3'tür. Bu meslekler Balıkçılık, Çerçicilik ve Pazarcılıktır. Ermeni ve Kıptilerin birlikte yaptıkları meslek sayısı da 4'tür. Bu meslekler Amelelik, Kerestecilik, Mubayacılık ve Yazıcılıktır. Rumlar ve Yahudilerin birlikte yaptıkları meslek sayısı ise 1'dir. Bu meslek ise nalburculuktur. Rumlar ve Kıptilerin birlikte yaptıkları meslek yokken Yahudi ve Kıptilerin de birlikte yaptıkları meslek yoktur. Meslek sayıları çok olmasına rağmen birlikte yaptıkları mesleklerin sayısının bu kadar az olmasını her gayrimüslim topluluğunun uzman olduğu ya da yöneldiği başka meslekler olmasına bağlayabiliriz.

XIX. yüzyıl Bursa'sında yaşayan gayrimüslim toplulukları yaptıkları meslekler sektörlerine göre değerlendirilecektir. Bu sektörlerden ilki Sağlık sektörü 2.si Tarım sektörü, 3.sü Tekstil sektörü, 4.sü Gıda sektörü, 5.si Hizmet sektörü, 6.sı Zanaatkârlar, 7.si Din Görevlileri 8.si ise Diğer Meslek Erbapları şeklinde olacaktır.

3.1. SAĞLIK SEKTÖRÜ

Sağlık sektöründe aşağıda bahsi geçen üç alana ulaşılmıştır. Sağlık sektöründe temettuat defterlerine göre Ermenilerin ve Kıptilerin bu meslekleri yaptıklarından bahsedebiliriz. Fakat burada dikkat edilmesi gereken durum ise kazançların düşük seviyelerde kalmasıdır.

3.1.1. Cerrahlık

1844 yılına ait Temettuat defterinde Tıp alanında rastladığımız ender mesleklerden biridir. Sinan Bey (Kıpti) Mahallesinde 1 kişi ile dikkat çeken bu mesleği Hane: 6 da ikamet eden Malkon veledi Ohannes ismine rastlamaktayız. Kazanç olarak ise 400 kuruş belirtilmiştir.⁹⁸

3.1.2. Hekimlik

Bu meslek ise Ermeniler arasında yapılmaktadır. 3 Ermeni gayrimüslimin bu mesleği yaptığı tespit edilmiştir. Bedreddin mahallesinde Hane 14'te ikamet eden Bagos veledi Hazaros'un kazancı 700 kuruş iken Hacı Baba mahallesinde Hekim Bagos veledi Ohannes'in 450 kuruş kazanç sağladığı görülmektedir. Kiracısı Hekim Mikail ve Mardorus'un ise 230 kuruş kazandığı görülmüştür.⁹⁹

3.1.3. Tabiplik

Bu meslek de sadece Ermeniler arasında yapılan mesleklerdendir ve iki farklı mahallede 1'er kişi tarafından yapılmaktadır. Eşrefiler mahallesinde Hane 10'da İsteban veledi Kigorok 675 kuruş gelir elde ederken Mehmet Karamani mahallesinde Hane 31'de ikamet eden Aleksan veledi Bagos ise 360 kuruş gelir elde etmektedir.¹⁰⁰

3.2. TARIM SEKTÖRÜ

Tarım sektöründe aşağıda bahsi geçen iki alana ulaşılmıştır. Tarım sektöründe temettuat defterlerine göre Rumların Ermenilere göre daha kalabalık olduklarından bahsedebiliriz. Fakat burada da dikkat edilmesi gereken durum kazançların düşük seviyelerde kalmasıdır.

⁹⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07465.

⁹⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447, d.07400.

¹⁰⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07538, d.07476.

3.2.1. Bağcılık

Baęcılık yapan gayrimüslim topluluęu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kiři bu mesleęi yapmaktadır. Kazancı ise 400 kuruřtur. Bu meslekte de kazançlar dūřüktür.¹⁰¹

3.2.2. Renęberlik

Renęberlik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 60 kişi iken Rumlarda toplam sayı 148 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 599 kuruş iken Rumlarda 500 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 13'ünde bu meslek yapılırken en çok 14 kişi ile Kaygan mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 16'sında bu meslek yapılırken 36 kişi ile Kayabaşi mahallesinde yapılmaktadır. Renęberlik yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 16 kişi vardır. Bunlarda 4'ü Ermeni 12'ü ise Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 4.195 kuruş gelir ile Selçuk Hatun mahallesinden Harir bahęesi olan Mardinos veledi Aknadibos gelir. Devamında ise 2.975 kuruş gelir ile yine Selçuk Hatun mahallesinden Keruba veledi Agop gelir. 1.360 kuruş gelir ile Veledi Herat mahallesinden Bedros veledi Bagos ve 1.020 kuruş gelir ile Ahmet Dai mahallesinden Kirkor veledi Artin gelmektedir.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda başta 1.600 kuruş ile Kayabaşi mahallesinde Anasgaf veledi Apostol gelir. Devamında ise 1.370 kuruş gelir ile Mazarı Mahi mahallesinde Kostanti veledi İlya 1.275 kuruş gelir ile Muradiye mahallesinden Nikos veledi Tudorive 1.350 kuruş gelir ile Kayabaşi mahallesinden Tudori veledi Arslan Rumlar içerisinde kazançları en yüksek olan kişilerdir.

Gayrimüslim nüfus iğerisinde 208 kişinin yaptığı bu mesleğin 16 kişinin ortalama kazançlarının 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %8 civarındadır. Bu meslekte kazançlar dūřüktür.¹⁰²

¹⁰¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422.

¹⁰² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07445, d.07447, d.07450, d.7491, d.07492, d.07503, d.07538, d.07540, d.07400, d.07515, d.07497, d.07502, d.07421, d.07504, d.07520, d.07426, d.07378, d.07438, d.07455, d.07423, d.07481, d.07547, d.07462, d.07526, d.07407, d.07374.

3.3. TEKSTİL SEKTÖRÜ

1844 yılı temettuat defterlerine göre Bursa'nın en önemli iş kollarından biri olan tekstil sektöründe rakamlar diğer sektörlerle göre çok daha iyi durumdadır. Tekstil ile ilgilenen gayrimüslimlerin kazançları kesinlikle diğer sektörlerden oldukça yüksektir. Bursa'da 19 farklı tekstil kolu vardır. Bu farklı 19 meslekte 782 kişi çalışmaktadır. Kazançları 1.000 kuruşun üstünde olan 163 gayrimüslim vardır. Ortalamada ise %20'si ortalama gelirin üzerindedir. Tekstil sektörü ile aşağıda bahsi geçecek olan meslekler şunlardır: Abacı, Basmacı, Bezzaz, Bohçacı, Çuhacı, Dikici, Fermeneçi, Feşçi, Harir Tüccarı, İplikçi, Kalpakçı, Kapamacı, Kazaz, Kumaşçı, Kutnici, Kürkçü, Libaceci, Terzi ve Tülbentçi.

3.3.1. Abacılık

Abacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde sadece bir kişi iken Rumlarda bu sayı 21 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 100 kuruş iken Rumların ortalama kazançları 856 kuruştur. Bu iki rakamda ortalamanın altında bir kazançtır. Abacılık kazançlı işler arasında değildir. Ermenilerden abacılık ile uğraşan Hacı Baba Mahallesinden Agop'dur. Rumlarda ise 20 mahallenin 9'unda bu mesleğin yapıldığı görülmektedir. En fazla 7 kişinin yaptığı Kayabaşı Mahallesi vardır. Diğer mahallelerde sayı biraz düşmektedir. 4 kişi ile Kırk Merdiven Mahallesi 3 kişi ile Sağrıca Sungur Mahallesi 2 kişi ile Muradiye Mahallesi gelmektedir. 1 kişinin yaptığı mahalleler ise Ahmet Bey, Buçuk, Bulgarlar, Hoca Yakup, Veled-i Kazaz mahalleleridir. Bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen sadece 5 Rum gayrimüslime rastlanmaktadır. Bunlardan ilk üçü Kayabaşı mahallesinde ikamet edenlerdir. Hane 47'de 3.650 kuruş ile Dimaki veledi Nikos, Hane 102'de 3.620 kuruş ile Ağnadıboz veledi Tanaş Hane 56'da 2.500 kuruş ile Yatu veledi Nikos'tur. Bu üç ismi Kırk Merdiven mahallesinde Hane 37'de 2.600 kuruş ile Tanaş veledi Yorgi ve Ahmet Bey mahallesinde Hane 1'de 2.375 kuruş ile Abostol veledi Tanaş takip etmektedir.¹⁰³

¹⁰³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400, d.07497, d.07520, d.07426, d.07455, d.07523, d.07481, d.07526, d.07407, d.07366. Aba: Yünden yapılmış kaba kumaş. Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneşçali, Yeniden Düzenlemiş ve Genişletilmiş 29. Baskı, Ankara: Aydın Kitap Evi, 1993, s.2.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 22 kişinin yaptığı bu meslekte 5 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Bu durumda %23'lük bir kesim ortama kazancın üstündedir diyebiliriz.

3.3.2. Basmacılık

Basmacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Yahudiler ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 46 kişi iken Yahudilerde toplam sayı 2 kişidir. Kıptilerde ise bu sayı sadece 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 471 kuruş iken Yahudileri ve Kıptilerin ortalama kazançları 360 kuruştur. Bu üç rakamda ortalamanın altında bir kazançtır. Basmacılık kazançlı işler arasında değildir. Ermenilerde 19 mahallenin 14'ünde bu meslek yapılırken en çok 8 kişi ile Umur Bey mahallesinde yapılmaktadır. Basmacılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen sadece 2 gayrimüslim vardır. Bu gayrimüslimlerde Ermeni nüfusa aittir. 1.030 kuruş gelir ile Mehmet Karamani mahallesinde Bedros veledi Karabet ve 1.000 kuruş gelir ile Hacı Baba Mahallesinde İstefan yer almaktadır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 49 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançlarının 1.000 kuruşun üstündedir. Basmacılık mesleği de kazançlı meslek grubuna sokamayız. Çünkü yaklaşık olarak %6'lık bir kesim ortama kazancın üstündedir.¹⁰⁴

3.3.3. Bezzazlık

Bezzazlık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 107 kişi iken Rumlarda toplam sayı 13 kişi, Yahudilerde ise sadece 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 987 kuruş iken Rumlarda ortalama kazanç 1.108 kuruş, Yahudiler de ise 400 kuruştur. Bu üç rakamda sadece Rumların kazancı ortalamanın üstündedir. Bezzazlık sadece Rumlar için kazançlı işler arasındadır. Ermenilerde 19 mahallenin 12'sinde bu meslek yapılırken en çok 27 kişi ile Mehmet Karamani mahallesinde yapılmaktadır. Bezzazlık yapılan bu mahallerde

¹⁰⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07442, d.07445, d.07450, d.07491, d.07501, d.07503, d.07538, d.07540, d.07400, d.07539, d.07476, d.07572, d.07565. Basmacı: 1.Basma yapan veya satan kimse 2.Pamuklu tül bent vb. üzerine kalıpla desen basan kimse 3.Bohça ile köylerde eşya satan kişi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara; TDK Yay., 2005, s. 206.

1.000 kuruş geliri geçen 12 gayrimüslim vardır. Bunlardan en çok kazanç sağlayan Mehmet Karamani Ermeni mahallesinde 4.720 kuruş gelir ile Avadanis veledi Karabet'tir. Devamında ise Selçuk Hatun Ermeni Mahallesinde 3.120 kuruş ile Malihas veledi Sohak yine aynı mahallede 2.740 kuruş gelir ile Kolimos oğlu Agop veledi Karabet'tir. Rumlarda ise Yahşi Bey Mahallesinde 2.670 kuruş ile Panayot veledi Esterati ve Veledi Saray Mahallesinde 2.000 kuruş gelir ile İstefani veledi Yorgi'dir.¹⁰⁵

Gayrimüslim nüfus içerisinde 121 kişinin yaptığı bu meslekte 49 kişinin ortalama kazancı 1.000 kuruşun üstündedir. Bezzazlık mesleğini Ermeniler için kazançlı meslek grubuna sokamayız. Bu mesleğin sayı bakımından fazla kişi tarafından yapılması ortalama kazançların düşmesine sebep olmuştur. Genelde ise yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %40 civarındadır.

3.3.4. Bohçacılık

Bohçacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 2 kişi iken Rumlarda toplam sayı 5 kişi, Kıptilerde ise sadece 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 580 kuruş iken Rumlarda 517 kuruş ve Kıptilerde ise ortalama kazanç 750 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir. Bohçacılık yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Toplam olarak 8 gayrimüslim yaptığı bu meslekte gelirler düşük seviyede kalmıştır.¹⁰⁶

3.3.5. Çuhacılık

Çuhacılık mesleğini yapan gayrimüslim sadece Rumlarda görülmektedir. Bir Rum gayrimüslim Yahşi Bey mahallesinde Hane 32'de Fledarlı Dimitri veledi Sedari'dir. Ortalama kazancı 1.500 kuruştur. Gelir seviyesi diğer mesleklere göre yüksektir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07492, d.07538, d.07400, d.07539, d.07476, d.07502, d.07504, d.07523, d.07462, d.07366, d.07432, d.07374, d.07572. Bezzaz: 1.Bezci, kumaş satan manifaturacı. Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.98.

¹⁰⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07450, d.07539. Bohçacı: Gezerek bohça içinde dokuma kumaş satan kimse. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.295.

¹⁰⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07374. Çuha: Yün kumaş, Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.159.

3.3.6. Dikicilik

Dikicilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 22 kişi iken Rumlarda bu sayı 43 kişi Kıptilerde ise 17 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 461 kuruş iken Rumlarda 827 kuruş Kıptilerde ise 302 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 9'unda bu meslek yapılırken en çok 5 kişi ile Hacı Baba mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 13'ünde bu meslek yapılırken en çok 12 kişi ile Hoca Yakup mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Dikicilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 4 kişi vardır. Bunlardan 1'i Ermeni 3'ü ise Rum'dur. Kıptilerde 1.000 kuruşu geçen kişi yoktur.

Bu meslekten en çok kazananlara baktığımızda Muradiye mahallesinden 1.375 kuruş kazanç ile Vasil veledi Vanilo, 1.300 kuruş kazanç ile Yahşi Bey mahallesinde İstrati veledi Dimitri, 1.250 kuruş gelir ile Makos veledi Bedros ve son olarak 1.075 kuruş gelir ile Buçuk mahallesinden Nikola veledi Klavuz gelmektedir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 82 kişinin yaptığı bu mesleğin 4 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %5 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁰⁸

3.3.7. Fermencilik

Fermenecilik mesleğini yapan sadece Ermeni gayrimüslimlerdir. Ermenilere ait 19 mahallenin sadece 6'sında yapılan bu mesleği toplamda 9 Ermeni gayrimüslim yaparken ortalama kazançları ise 532 kuruştur. 1.000 kuruşu geçen kişi sayısı ise 1 kişidir. 1.050 kuruş gelir ile Selçuk Hatun Mahallesinde yaşayan Serkis veledi Andovan'dır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07469, d.07445, d.07447, d.07450, d.07503, d.07540, d.07400, d.07476, d.07410, d.07502, d.07421, d.07504, d.07520, d.07426, d.07455, d.07523, d.07462, d.07526, d.07407, d.07569, d.07374, d.07565.

¹⁰⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07450, d.07492, d.07503, d.07540. Fermene: Türlü nakışlarla işlemeli, önu kavuşmayan yeleğe benzeyen bir tür giysi. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.691.

3.3.8. Fesçilik

Fesçilik yapan gayrimüslim sayısı da bir kişidir. Selçuk Hatun Mahallesi Hane 20’de ikamet eden Agop veledi Artin’dir Ortalama kazancı ise 560 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.¹¹⁰

3.3.9. Harir Tüccarlığı

Harir tüccarlığını yapan gayrimüslimler Ermeniler, Yahudiler ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı bir kişi iken Yahudilerde bu sayı 2 kişi, Kıptilerde ise 1 kişidir. Ermenilerde 3.090 kuruş gelir ile Veledi Korya Mahallesi Hane 5’te ikamet eden Mirza veledi Aleksa’dır. Yahudilerde ise ortalama kazanç 360 kuruş ile düşük seviyededir. Kıptilerde ise Sinan Bey mahallesi 1.000 kuruş gelir ile Hane 12’de ikamet eden Bedros veledi Ohannes’tir. Bu meslek Ermeni ve Kıptiler için kazançlı iken Yahudiler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.¹¹¹

3.3.10. İplikçilik

İplikçilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 10 kişi iken Rumlarda toplam sayı 6 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 812 kuruş iken Rumların 633 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 6’sında bu meslek yapılırken en çok 4 kişi ile Mehmet Karamani mahallesi yapılmaktadır. Rumlarda ise 4 farklı mahalle de bu mesleği yapmaktadır. İplikçilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 5 kişi vardır. Bunlardan en çok kazanç sağlayan Rumlardan Mazar-ı Mahi Mahallesi yaşayan 2.000 kuruş gelir ile Andonaki’dir. Onu takip eden 4 Ermeni 4 farklı mahallede ikamet etmektedir. 1.750 kuruş ile Mehmet Karamani Mahallesi Aragil veledi Çatur’dur. Bir diğeri ise 1.360 kuruş ile Karaağaç Mahallesi Karabet veledi Etyan, Selçuk Hatun Mahallesi 1.200 kuruş gelir Asator veledi Artin gelir. Son olarak 1.100 kuruş gelir ile Veledi Korya mahallesi Ohannes veledi İstephan’dır.

¹¹⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430.

¹¹¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07442, d.07572, d.07565.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 16 kişinin yaptığı bu meslekte 6 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %38 civarındadır.¹¹²

3.3.11. Kalpakçılık

Kalpakçılık mesleğini yapan gayrimüslim sadece Ermenilerde görülmektedir. Bir Ermeni gayrimüslim Selçuk Hatun mahallesinde Karabet ve Artin'dir. Ortalama kazancı 600 kuruştur.¹¹³

3.3.12. Kapamacılık

Kapamacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 45 kişi iken Rumlarda ve Kıptilerde bu sayı 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 1.401 kuruş iken Rumlarda 250 kuruş, Kıptilerin ise 635 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 8'inde bu meslek yapılırken en çok 10 kişi ile Mehmet Karamani ve Karaağaç mahallelerinde bu meslek yapılmaktadır. Kapamacılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 21 kişi vardır. Bu 21 kişide Ermeni gayrimüslimdir. Kapamacılardan en çok kazanan kişi 6.450 kuruş ile Hoca Tabip mahallesinde Kurba veledi Semok'tur. Onu takip eden 6.130 kuruş ile Umur Bey Mahallesinde Ohannes veledi Bagos'tur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 47 kişinin yaptığı bu mesleğin 21 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %45 civarındadır. Ortalama kazançlara göre Ermeniler kalabalık bir nüfus ile bu meslekle uğraşsalar bile kazançları yüksek seviyede kalmıştır. Bu meslek de Ermeniler için kazançlı meslekler arasındadır.¹¹⁴

3.3.13. Kazazlık

Kazazlık mesleğini yapan gayrimüslimler sadece Yahudilerdir. Yahudilerde toplam sayı 70 kişidir. Ortalama kazanç ise 658 kuruştur. Kazazlık yapılan Kuruçeşme

¹¹² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430, d.07442, d.07445, d.07491, d.07492, d.07476, d.07504, d.07426, d.07462, d.07366.

¹¹³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430. Kalpak: Kesik koni biçiminde deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1050.

¹¹⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430, d.07442, d.07445, d.07450, d.07492, d.07540, d.07400, d.07476, d.07504, d.07565. Kapamacı: Hazır giysi satan kimse. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1066.

mahallesinde 1.000 kuruş geliri geçen 10 kişi vardır. Kazazlık mesleğinden en çok kazanan Yahudi gayrimüslimler ise 3.850 kuruş ile Arslan oğlu Yako veledi Yuda, 3.650 kuruş ile İsak veled Mosin ve 3.475 kuruş ile Yuda Veledi Salamon'dur.

Kuruçesme Yahudi mahallesinde yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %15 civarındadır. Ortalama kazançlara göre Yahudiler kalabalık bir nüfus ile bu meslekle uğraşmaları ortalama kazancın düşmesine sebep olmuştur.¹¹⁵

3.3.14. Kumaşçılık

Kumaşçılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 17 kişi iken Rumlarda bu sayı 21 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 1.278 kuruş iken Rumlarda 2.225 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 7'inde bu meslek yapılırken en çok 7 kişi ile Mehmet Karamani mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 21 mahallenin 7'sinde bu meslek yapılırken en çok 11 kişi ile Kayabaşı mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Kumaşçılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 26 kişi vardır. Bu 26 kişiden 9 kişi Ermeni 17 kişi ise Rum'dur. Kumaşçılardan en çok kazanan 2 kişi Kayabaşı mahallesinde oturan Rumlardır. Bunlar 9.990 kuruş gelir ile Anastas veledi Panayot ve 8.875 kuruş gelir ile Andorya veledi Panoyot'tur. Bunları takip eden ise Mehmet Karamani mahallesinde oturan 8.440 kuruş gelir ile Bedros veledi Kirkor'dur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 38 kişinin yaptığı bu mesleğin 26 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %70 civarındadır. Ortalama kazançlara kumaşçılık mesleği kazançlı meslekler arasındadır.¹¹⁶

3.3.15. Kutnicilik

Kutnicilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 8 kişi iken Rumlarda bu sayı 5 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 337 kuruş iken Rumlarda 550 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 2'inde bu meslek

¹¹⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07472. Kazaz: Ham ipeği iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1122.

¹¹⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07545, d.07492, d.07503, d.07538, d.07400, d.07539, d.07476, d.07504, d.07455, d.07522, d.07481, d.07432, d.07366, d.07462.

yapılırken en çok 7 kişi ile Mehmet Karamani mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Diğer bir kişi ise Hoca Tabib mahallesindedir. Rumlarda ise 20 mahallenin 3'ünde bu meslek yapılırken en çok 3 kişi ile Hoca Yakup mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Kutnicilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 2 kişi vardır. Bu 2 kişide Muradiye mahallesinde yaşayan Rumlardır. Bunlar; 1.375 kuruş gelir ile Kostante veledi Yorgi ve 1.222 kuruş gelir ile Estoraki veledi Dimitri'dir.¹¹⁷

Gayrimüslim nüfus içerisinde 13 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %15 civarındadır. Ortalama kazançlara göre bu mesleği kazancılı meslekler arasına alamayız.

3.3.16 Kürkçülük

Kürkçülük mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 22 kişi iken Rumlarda bu sayı 14 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 582 kuruş iken Rumların 847 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 5'inde bu meslek yapılırken en çok 10 kişi ile Hacı Baba mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 7'sinde bu meslek yapılırken en çok 5 kişi ile Mazar-ı Mahi mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Kürkçülük yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 7 kişi vardır. Bunlardan 3'ü Ermeni 4'ü ise Rum'dur. En çok kazanan gayrimüslime göre değerlendirdiğimizde Rumlar Ermenilere göre daha fazla kazanca sahiptirler. 2.400 kuruş gelir ile Veledi Saray mahallesinden Nikola veledi Dimitri, 1.600 kuruş ortalama kazanç elde eden Mazar-ı Mahi mahallesinde Yorgi ve Balık Pazarı mahallelerinde ki Yorgi gelmektedir. Rumlarda son olarak 1.200 kuruş gelir ile Sağrıca Sungur mahallesinde Dimitri veledi Yorgi gelmektedir. Ermenilerde ise Hacı baba mahallesinde 1.545 kuruş ile Bedros veledi Sacator ve 1.215 kuruş gelir ile Mardorus veledi Ohannes gelmektedir. Ermenilerde son olarak 1.470 kuruş gelir ile Veledi Korya mahallesinde Ohannes veledi Gabriel gelir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 36 kişinin yaptığı bu mesleğin 7 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan

¹¹⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07492, d.07476, d.07455, d.07523, d.07374. Kutni: 1.İpek karışığı pamukla yapılmış giysi. Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.530.

gayrimüslim ise %20 civarındadır. Ortalama kazançlara göre bu mesleği kazançlı meslekler arasına alamayız.¹¹⁸

3.3.17. Libacecilik

Libacecilik mesleğini yapan gayrimüslimler sadece Rumlardır. Bu mesleği yapan kişi sayısı ise 12'dir. Ortalama kazançları 922 kuruştur. 20 mahallenin 7'sinde bu meslek yapılırken en çok 3 kişi ile Bulgarlar mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Libacecilik yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 3 kişi vardır. Bunlar 2.900 kuruş gelir ile Veledi Saray mahallesinden Hristonos veledi İstefan, 1.150 kuruş gelir ile Bulgarlar mahallesinden Kalonos Dimitri veledi Apostol ve 1.000 kuruş gelir ile Ahmet Bey Fenari mahallesinden Yorki veledi Nikola'dır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 12 kişinin yaptığı bu mesleğin 3 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %25 civarındadır. Ortalama kazançlara göre bu mesleği kazançlı meslekler arasına alamayız.¹¹⁹

3.3.18. Terzilik

Terzilik mesleğini tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde toplam sayı 155 kişi iken Rumlarda 42 kişi, Yahudilerde 34 ve Kıptilerde 20 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 438 kuruş, Rumlarda 694 kuruş, Yahudilerde 376 kuruş ve Kıptilerde 332 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 17'sinde bu meslek yapılırken en çok 31 kişi ile Umur Bey mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 13'ünde bu meslek yapılırken en çok 11 kişi ile Kayabaşı mahallesinde yapılmaktadır. Terzilik yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 24 kişi vardır. Bunlardan 11'i Ermeni ve Rum 1'i de Kıpti'dir. Yahudilerden 1.000 kuruşu geçen kişi yoktur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 1.600 kuruş ile Karaağaç mahallesinden Agob oğlu İstefan, 1.510 kuruş gelir ile Hacı İskender mahallesinden Karabet veledi Karabet 1.500 kuruş gelir ile Bedreddin mahallesinden Agop veledi

¹¹⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07442, d.07450, d.07492, d.07400, d.07476, d.07497, d.07502, d.07504, d.07455, d.07462, d.07407, d.07432.

¹¹⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07497, d.07410, d.07426, d.07523, d.07526, d.07432, d.07374. Libace: 1.Elbiş. Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.551.

Kalos'tur. Rumlarda en çok kazananlar ise 1.350 kuruş ile Hoca Cafer mahallesinde Yorgi veledi Dimitri, 1.300 kuruş ile Koca Naib mahallesinde Estrati veledi Kostante'dir. Kıptilerde ise 1.260 kuruş ile Sinan Bey mahallesinde Bedros veledi Haceter'dur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 251 kişinin yaptığı bu mesleğin 23 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %9 civarındadır. Bu meslekte gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹²⁰

3.3.19. Tülbentçilik

Tülbentçilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden de 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 2.144 kuruş ile Hacı İskender mahallesinde ikamet eden İstephan veledi Karakin'dir.¹²¹

3.4. GIDA SEKTÖRÜ

1844 yılı temettuat defterlerine göre Bursa'nın en önemli iş kollarından bir diğeri de gıda sektörüdür. Rakamlar diğer sektörlerle göre daha farklı bir dağılımdadırlar. Kazançları yüksek olan mesleklerde insanlar yoğunlaşırken kazançları düşük olan sektörlerde çalışan kişi sayısı oldukça azdır. Bursa'da 26 farklı gıda sektörü vardır. Bu farklı 26 meslekte 196 kişi çalışmaktadır. Kazançları 1.000 kuruşun üstünde olan 54 gayrimüslim vardır. Ortalamada ise % 28'nin kazançları ortalamanın üzerindedir. Gıda sektöründe aşağıda bahsi geçecek olan meslekler şunlardır: Aktar, Arpacı, Bakkal, Balıkçı, Duhancı, Ekmekçi, Francalacı, Hamurcu, Helvacı, Kahveci, Kasap, Kaymakçı, Limoncu, Macuncu, Manav, Paçacı, Samancı, Simitçi, Soğancı, Şarapçı, Şekerci, Şerbetçi, Tahinci, Uncu, Yağcı ve Yoğurtçudur.

¹²⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07492, d.07503, d.07538, d.07540, d.07363, d.07400, d.07515, d.07374, d.07572, d.07565, d.07547, d.07526, d.07569, d.07366, d.07520, d.07426, d.07438, d.07455, d.07523, d.07504, d.07410, d.07497, d.07476, d.07539.

¹²¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422.

3.4.1. Aktarlık

Aktarlık mesleğini yapan tek gayrimüslim Kuruçeşme mahallesinde yaşayan Yahudi gayrimüslimdir. Bu mahallede de bir kişi bu mesleği yapmaktadır. Bu kişi Haron veledi Basak'dır. Ortalama kazancı 720 kuruştur.¹²²

3.4.2. Arpacılık

Arpacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹²³

3.4.3. Bakkallık

Bakkallık mesleğini yapan gayrimüslimler Rumlar ve Yahudilerdir. Rumlarda toplam sayı 46 kişi iken Yahudilerde bu sayı 6 kişidir. Rumların ortalama kazançları 1.388 kuruş iken Yahudilerin 893 kuruştur. Rumların yaşadığı 20 mahallenin 12'sinde bu meslek yapılırken en çok 11 kişi ile Kayabaşı mahallesinde yapılmaktadır. Bakkalcılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 29 kişi vardır. Bunlardan 27'si Rum 2'si ise Yahudi'dir. Bu meslekten en çok kazananlara baktığımızda 1.000 – 2.000 kuruş arasında kazanan 13 kişi 2.000 – 3.000 kuruş arasında kazanan 10 kişi 3.000 – 4.000 kuruş arasında kazanan 4 kişi 4.000 – 5.000 kuruş arasında kazanan 1 kişi vardır. 5.000 kuruşun üzerinde kazanan 1 kişi vardır. Bu meslekten en çok kazanan Rumlardır. 5.650 kuruş gelir ile Veledi Kazaz mahallesinde yaşayan Foti veledi Dimitri ve 4.883 kuruş kazanan Anastas veledi Simyon'dur. Kuruçeşme Yahudi mahallesinde ise 1.750 kuruş gelir ile Salomon veledi Mosi ve 1.050 kuruş gelir ile Avram veledi Manahim yer almaktadır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 52 kişinin yaptığı bu mesleğin 29 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %58 civarındadır. Sadece Rumları değerlendirdiğimizde ise durum değişmektedir. Bu mesleği yapan 46 Rum'dan 27'si 1.000 kuruş ortalama kazancı

¹²² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07472.

¹²³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07472.

geçtiğine göre ortalama kazancın üzerinde olan %60 Rum olduğundan bahsedebiliriz. Ortalama kazançlara göre bu meslek Rumlar için kazançlı meslekler arasındadır.¹²⁴

3.4.4. Balıkçılık

Balıkçılık yapan gayrimüslimler ise Ermeniler ve Yahudilerdir. Ermenilerde 1 kişi bu mesleği yaparken Yahudilerde bu sayı 6 kişidir. Fakat bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.¹²⁵

3.4.5. Duhancılık

Duhancılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde 8 kişi Rumlarda 6 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ermenilerde ortalama kazanç 616 kuruş iken Rumların 670 kuruştur. Duhancılık mesleğinde 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır. 1.585 kuruş kazanç ile Karaağaç mahallesinden Karabet'tir. Bu meslekte kazançlı meslekler arasında değildir.¹²⁶

3.4.6. Ekmekçilik

Ekmekçilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 1 kişi iken Rumlarda bu sayı 8 kişi, Yahudilerde ise 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 3.000 kuruş iken Rumların 2.365 kuruş Yahudilerde ise 400 kuruştur. Rumlarda 20 mahallenin 4'ünde bu meslek yapılmaktadır. Ekmekçilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 4 kişi vardır. Bunlardan 1'i Ermeni 3'ü Rum'dur Yahudilerde kazanç düşük seviyede kalmıştır.

Bu meslekten en çok kazanan Ermeni 3.000 kuruş gelir ile Karaağaç mahallesinden Artin veledi Sorya'dır. Rumlarda ise 6.325 kuruş ile Kaya Başı mahallesinden Apostol veledi Mihal, 5.160 kuruş ile Veledi Kazaz mahallesinden Yorgagi veledi Yani ve son olarak 3.900 kuruş ile Bulgarlar mahallesinden Vasil veledi Tanaş gelmektedir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 10 kişinin yaptığı bu mesleğin 4 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan

¹²⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07502, d.07504, d.07520, d.07426, d.07438, d.07523, d.07481, d.07462, d.07526, d.07366, d.07432, d.07374, d.07572.

¹²⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07503, d.07572.

¹²⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07442, d.07445, d.07400, d.07476, d.07502, d.07481, d.07547, d.07462, d.07526. Duhan: Tütün. Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.191.

gayrimüslim ise %40 civarındadır. Bu meslekte Ermeni ve Rumlar için kazançlı meslekler arasındadır.¹²⁷

3.4.7. Francalacılık

Francalacılık mesleğini Bursa'da yaşayan tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde toplam sayı 3 kişi iken Rumlarda bu sayı 2 kişi Yahudilerde 3 kişi Kıptilerde de 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 390 kuruş iken Rumlarda 3.780 kuruş Yahudilerde 373 kuruş ve son olarak Kıptilerde ise 250 kuruştur. Francalacı yapanlardan 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır.

Bu meslekten en çok kazanan kişi 7.200 kuruş ile Veledi Kazaz mahallesinde yaşayan Rum Todori veledi Nikola'dır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 9 kişinin yaptığı bu mesleğin 1 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹²⁸

3.4.8. Hamurculuk

Hamurculuk mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 1 kişi iken Rumlarda bu sayı 3 kişi Kıptilerde ise 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 360 kuruş iken Rumların 484 kuruş Kıptilerde ise 1.250 kuruştur.

Hamurculuk yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır. Bu kişi de 1.250 kuruş gelir ile Sinan Bey Kıpti mahallesinde yaşayan Kirhor'dur. Ermeniler ve Rumlar için kazancın düşük olduğu bu meslek Kıptiler için kazançlı meslekler arasındadır.¹²⁹

3.4.9 Helvacılık

Helvacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Bu mesleği yapan 2 kişide farklı mahallelerde yaşamaktadır. Bu

¹²⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07426, d.07523, d.07569, d.07366, d.07572.

¹²⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07503, d.07378, d.07366, d.07572, d.07565. Francala: İyi nitelikli undan yapılan ince uzun ekmek. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.716.

¹²⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07540, d.07462, d.07526, d.07407, d.07565.

meslekte ortalama kazanç 1.153 kuruştur. Rum gayrimüslimlerin biri Buçuk mahallesinde bir diğeri Kayabaşı mahallesinde yaşamaktadırlar. Buçuk mahallesinde yaşayan Dorsafi veledi Serandi'nin kazancı 1.480 kuruş ile ortalama geliri yüksek kısımda yer almaktadır.¹³⁰

3.4.10. Kahvecilik

Kahvecilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 18 kişi iken Rumlarda ve Kıptilerde ise 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 395 kuruş iken Kıptilerde ise 1.200 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 7'inde bu meslek yapılırken en çok 9 kişi ile Umur Bey mahallesinde yapılmaktadır.

Kahvecilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen sadece 1 kişi vardır. 1.200 kuruş gelir ile Sinan Bey Kıpti mahallesinde yaşayan Bagos veledi Nursız'a aittir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 20 kişinin yaptığı bu meslekte 1 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Kıptiler haricinde bu meslekte kazançlar düşük seviyede kalmıştır.¹³¹

3.4.11. Kasaplık

Kasaplık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Yahudi ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 2 kişi iken Yahudilerde bu sayı 17 kişi Kıptilerde ise 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 480 kuruş iken Yahudilerde 620 kuruş Kıptilerde ise bir kazanç tespit edilmemiştir. Kasaplık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır.

Bu meslekten en çok kazanan kişi 1.450 kuruş gelir ile Kuruçeşme Yahudi mahallesinde yaşayan Avram veledi Yuda'dır.

¹³⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07520, d.07523.

¹³¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430, d.07445, d.07450, d.07491, d.07503, d.07538, d.07540, d.07569, d.07565.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 21 kişinin yaptığı bu meslekte 1 kişinin ortalama kazancı 1.000 kuruşun üstündedir. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹³²

3.4.12. Kaymakçılık

Kaymakçılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazanç bu meslekte 360 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.¹³³

3.4.13. Limonculuk

Limonculuk yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 6 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 367 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹³⁴

3.4.14. Macunculuk

Macunculuk yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 180 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹³⁵

3.4.15. Manavcılık

Manavcılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 7 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 307 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹³⁶

3.4.16. Paçacılık

Paçacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. 4.900 kuruş ile Kırk Merdiven mahallesinden Haralom veledi Mirat'tır. Bu meslek kazançlı meslekler arasındadır.¹³⁷

¹³² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07540, d.07572, d.07565.

¹³³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07491.

¹³⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

¹³⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07450.

¹³⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07450, d.07503, d.07515.

¹³⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07481.

3.4.17. Samancılık

Samancılık yapan gayrimüslimler sadece Rumlardır. Bu mesleği yapan kişi sayısı ise 2'dir. Ortalama kazançları 1.005 kuruştur. 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır. 1.290 kuruş kazanç ile Azap Bey mahallesinden Estazni veledi Kostanto'dur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasındadır.¹³⁸

3.4.18. Simitçilik

Simitçilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 17 kişi bu mesleği yapmaktadır. 1.000 kuruş geliri geçen 6 kişi vardır. Bunlardan en çok kazananları 3.400 kuruş ile Balık Pazarı mahallesinden Nikola veledi Sara ve Mazarı Mahi mahallesinden Soka'dır. 2.500 kuruş gelir ile Mazarı Mahi mahallesinden Elya veledi Yorgi, 1.600 kuruş ile Hacı Yakup mahallesinden Dimitri veledi Konstanti, 1.250 kuruş ile Hoca Cafer mahallesinden Hristodilo ve son olarak 1.000 kuruş ile Kırk Merdiven mahallesinden Hristo veledi Kıryakozi simitçilik yapan gayrimüslimler içinde en çok kazananlarıdır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 17 kişinin yaptığı bu mesleğin 6 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %35 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹³⁹

3.4.19. Soğancılık

Soğancılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde ve Rumlarda 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ermenilerde kazanç 1.240 kuruş iken Rumlarda 400 kuruştur. Soğancılık mesleğinde Ermeni gayrimüslimin kazancının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. 1.240 kuruş kazanç Hacı İskender mahallesinde Kırkor veledi Arzike'ye aittir. Bu meslek Rumlara için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁴⁰

¹³⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07421.

¹³⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07497, d.07426, d.07438, d.07455, d.07523, d.07481, d.07462, d.07526.

¹⁴⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07523.

3.4.20. Şarapçılık

Şarapçılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. 1.480 kuruş ile Sağrica Sungur mahallesinde Yorgi veledi Pertev'dir. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı mesleklerdendir.¹⁴¹

3.4.21. Şekercilik

Şekercilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 405 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁴²

3.4.22. Şerbetçilik

Şerbetçilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁴³

3.4.23. Tahincilik

Tahincilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Kıptilerdir. Kıptilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 400 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁴⁴

3.4.24. Unculuk

Unculuk yapan gayrimüslimler sadece Rumlardır. Bu mesleği yapan kişi sayısı ise 8'dir. Ortalama kazançları 1.900 kuruştur. 1.000 kuruş geliri geçen 5 kişi vardır. Bunlar 4.340 kuruş gelir ile Bulgarlar mahallesinden Yani veledi Tanaş 2.000 kuruş kazanç ile Hoca Cafer mahallesinden Kosti veledi Hristo 1.750 kuruş kazanç ile Koca Naib mahallesinden Aleksandr veledi Estrati'dir. Devamında ise 1.550 kuruş kazanç ile Mazarı Mahi mahallesinden İsyandoni veledi Kostanti ve 1.400 kuruş gelir ile Hoca Cafer mahallesinden Dimitri veledi Baton bu meslekten en çok kazananlardır.

¹⁴¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07407.

¹⁴² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

¹⁴³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

¹⁴⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07565.

Rum nüfus içerisinde 8 kişinin yaptığı bu mesleğin 5 kişinin ortalama kazançlarının 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %63 civarındadır. Bu meslekte kazançlar oldukça yüksektir.¹⁴⁵

3.4.25 Yağcılık¹⁴⁶

Yağcılık yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 1 kişi iken Rumlarda bu sayı 2'dir. Ermenilerde kazanç 780 kuruş iken Rumların 430 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.

3.4.26. Yoğurtçuluk¹⁴⁷

Yoğurtçuluk mesleğini yapan gayrimüslim sadece Rumlarda görülmektedir. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Bu kişi ise 1.182 kuruş gelir ile Yahşi Bey mahallesinde ikamet eden Nikos veledi Dimitri'dir. Bu Rum gayrimüslim için kazançlı bir meslektir.

3.5. HİZMET SEKTÖRÜ

Hizmet Sektörü 1844 yılı temettuat defterlerinden çıkarttığımız önemli bir yere sahip olan sektördür. Kazançların en düşük olduğu sektördür. Bursa'da 30 farklı hizmet sektöründe 398 kişi çalışmaktadır. Kazançları 1.000 kuruşun üstünde olan sadece 26 gayrimüslim vardır. Ortalamada ise %7'sinin kazançları ortalamanın üzerindedir. Hizmet sektöründe aşağıda bahsi geçecek olan meslekler şunlardır: Amele, Arabacı, Aşçı, Bacacı, Bahçıvan, Berber, Çalgıcı, Çerçici, Çoban, Dellal, Emanetçi, Hamal, Hancı, Hastane Bekçisi, Hayvan Boğazlayıcı, Hissedar, Hizmetkârlık, Kaldırımcı, Kavasçı, Kazıcı, Mektep Hocası, Mektep Kalfası, Mizan Hademesi, Mubayaacı, Muhtar, Pazarcı, Pişirici, Tellak, Tulumbacı ve Yazıcıdır.

3.5.1. Amelelik

Amelelik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 48 kişi iken Kıptilerde bu sayı 2 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 370 kuruş iken Kıptilerde 320 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 13'ünde bu meslek

¹⁴⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07426, d.07438, d.07462, d.07569.

¹⁴⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07442, d.07523, d.07547.

¹⁴⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07374.

yapılmaktadır. Amelelik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır. Bu 1 kişide Ermeni'dir.

Bu meslekten en çok kazanan Ermeni 1.060 kuruş ile Veledi Herat mahallesinden Ohannes veledi Agop'tur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 50 kişinin yaptığı bu mesleğin 1 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Bu meslek gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁴⁸

3.5.2. Arabacılık

Arabacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.¹⁴⁹

3.5.3. Aşçılık

Aşçılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 2 kişi iken Rumlarda toplam sayı 5 kişi, Kıptilerde ise sadece 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 900 kuruş iken Rumlarda 410 kuruş ve Kıptilerde ise kazanç 360 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir. Aşçılık yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Toplam olarak 8 gayrimüslim yaptığı bu meslekte gelirler düşük seviyede kalmıştır.¹⁵⁰

3.5.4. Bacacılık

Bacacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde bu mesleği yapan 1 kişi iken Rumlarda bu sayı 2'dir. Ermenilerde kazanç 1.230 kuruş iken Rumlarda ortalama kazanç ise 2.525 kuruştur. Bacacılık yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 3 kişi vardır. Bu mesleği yapan tüm gayrimüslimlerin kazancı yüksektir.

Ermenilerde 1.230 kuruş gelir ile Mehmet Karamani mahallesinden Karabet veledi Mardiros'tur. Rumlarda ise Mazarı Mahi mahallesinden 2.900 kuruş gelir ile Dimitri

¹⁴⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07442, d.07445, d.07447, d.07491, d.07492, d.07501, d.07538, d.07540, d.07363, d.07400, d.07565.

¹⁴⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07442.

¹⁵⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07523, d.07526, d.07407, d.07374, d.07565.

veledi Yevan ve 2.150 kuruş gelir ile Yanakov veledi Poliyos gelmektedir. Bu meslek kazançlı meslekler arasındadır.¹⁵¹

3.5.5. Bahçivanlık

Bahçivanlık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde 1 kişi Rumlarda 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ermenilerde ortalama kazanç 360 kuruş iken Rumlarda 670 kuruştur. Bahçivanlık mesleğinde 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslek kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁵²

3.5.6. Berberlik

Berberlik mesleğini Bursa'da yaşayan tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde toplam sayı 54 kişi iken Rumlarda bu sayı 5 kişi Yahudilerde 1 kişi Kıptilerde de 3 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 431 kuruş iken Rumlarda 595 kuruş Yahudilerde 360 kuruş ve son olarak Kıptilerde ise 334 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 14'ünde bu meslek yapılırken en çok 11 kişi ile Hacı Baba mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 3'ünde bu meslek yapılmaktadır. Berber olan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 4 kişi vardır. Bunlardan 4'üde Ermeni'dir.

Bu meslekten en çok kazanan baktığımızda 1.500 kuruş ile Karaağaç mahallesinden Agop veledi Bedros 1.310 kuruş ile Hocaalızade mahallesinden Ohannes veledi Agos, 1.250 kuruş gelir ile Veledi Korya mahallesinden Perones veledi Abraham ve son olarak 1.160 kuruş ile Hacı Baba mahallesinden Vakıs veledi Minas gelmektedir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 63 kişinin yaptığı bu mesleğin 4 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %6 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁵³

¹⁵¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07476, d.07462.

¹⁵² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07539, d.07497, d.07374.

¹⁵³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07469, d.07442, d.07445, d.07450, d.07491, d.07501, d.07503, d.07538, d.07540, d.07363, d.07400, d.07515, d.07539, d.07497, d.07426, d.07526, d.07572, d.07565.

3.5.7. Çalgıcılık

Çalgıcılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 7 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazancı ise 358 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Kazançlar düşük kalmıştır.¹⁵⁴

3.5.8. Çerçicilik

Çerçicilik yapan gayrimüslimler ise Ermeniler ve Yahudilerdir. Ermenilerde 6 kişi bu mesleği yaparken Yahudiler de bu sayı 44 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 448 kuruş iken Yahudilerde ise 391 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslek kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁵⁵

3.5.9. Çobanlık

Çobanlık yapan gayrimüslimler sadece Rumlardır. Bu mesleği yapan kişi sayısı ise 9'dur. Ortalama kazançları 455 kuruştur. 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁵⁶

3.5.10. Dellallık

Dellallık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 3 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazancı ise 323 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁵⁷

3.5.11. Emanetçilik

Emanetçilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazancı ise 618 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu nedenle kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁵⁸

3.5.12. Hamallık

Hamallık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 8 kişi iken Rumlarda bu sayı 1 kişi Yahudilerde ise 35 kişidir.

¹⁵⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447, d.07450, d.07400, d.07539, d.07476.

¹⁵⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07450, d.07491, d.07400, d.07572.

¹⁵⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07497, d.07438, d.07523, d.07547, d.07526.

¹⁵⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400 Dellal: Alıcı ile satıcı arasında vasita olan kimse. Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.173.

¹⁵⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07476.

Ermenilerde ortalama kazanç 136 kuruş iken Rumların 440 kuruş Yahudilerde ise 336 kuruştur. Dolayısıyla 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslekte kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁵⁹

3.5.13. Hancılık

Hancılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 3 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazancı ise 445 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur, kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶⁰

3.5.14. Hastane Bekçiliği

Hastane bekçiliği yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 980 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶¹

3.5.15. Hayvan Boğazlayıcılığı

Hayvan boğazlayıcılığı yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁶²

3.5.16. Hissedarlık

Hissedarlık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 250 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶³

3.5.17. Hizmetkârlık

Hizmetkârlık mesleğini tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde toplam sayı 42 kişi iken Rumlarda 17 kişi Yahudilerde 3 ve Kıptilerde 2 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 443 kuruş, Rumlarda 687 kuruş, Yahudilerde 390 kuruş ve Kıptilerde 525 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 14'ünde bu meslek yapılırken en çok 19 kişi ile Umur Bey mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin

¹⁵⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07450, d.07503, d.07538, d.07520, d.7572.

¹⁶⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07503, d.07400.

¹⁶¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07547.

¹⁶² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

¹⁶³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07542.

9'unda bu meslek yapılırken en çok 4 kişi ile Veledi Kazaz mahallesinde yapılmaktadır. Hizmetkârlık yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 5 kişi vardır. Bunlardan 3'ü Ermeni, 2'si Rum'dur. Yahudi ve Kıptilerde 1.000 kuruş kazancı geçen kişi yoktur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 1.540 kuruş kazançla Karaağaç mahallesinde Bagos, oğlu Serkis, 1.160 kuruş kazanç ile Hacı İskender mahallesinden Mardinos veledi Agop ve 1.000 kuruş gelir ile Hoca Tabib mahallesinde Rusya konsolosluğunda hizmetli Ohannes veledi Hacetor'dur. Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda 1.925 kuruş gelir ile Hoca Cafer mahallesinden Mikracı Hizmetkârı Nikolaki veledi Apostol ve 1.020 kuruş ile Koca Naib mahallesinden Hizmetkâr Yurgi'dir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 64 kişinin yaptığı bu mesleğin 5 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %7 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶⁴

3.5.18. Kaldırımcılık

Kaldırımcılık mesleğini yapan gayrimüslimler sadece Rumlardır. Bu mesleği yapan kişi sayısı ise 5'tir. Ortalama kazançları 641 kuruştur. 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır. 1.175 kuruş gelir ile Ahmed Bey mahallesinden Anastas veledi Konstanti'dir. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁶⁵

3.5.19. Kavasçılık

Kavasçılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Mazar-ı Mahi mahallesinde Mebki veledi Nebekol'un sakat olması sebebiyle bir kazancı olmadığı belirtilmiştir. Fakat Ahmet Bey mahallesinden

¹⁶⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07492, d.07538, d.07540, d.07363, d.07400, d.07476, d.07497, d.07421, d.07426, d.07438, d.07481, d.07547, d.07462, d.07366, d.07432, d.07572, d.07565.

¹⁶⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07497, d.07520, d.07438.

Vatilo veledi Dimitri'nin kazancı ise 1.675 kuruştur. Bu meslek kazançlı meslekler arasındadır.¹⁶⁶

3.5.20. Kazıcılık

Kazıcılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 810 kuruştur. Bu meslek kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶⁷

3.5.21. Mektep Hocalığı

Mektep hocalığı yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 4 kişi iken Rumlarda toplam sayı 3 kişi, Yahudilerde ise sadece 5 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 480 kuruş iken Rumların 777 kuruş ve Yahudilerin ortalama kazançları 360 kuruştur. Mektep hocalığı yapanlar içinde 1.000 kuruş geliri geçen 2 gayrimüslim vardır. Bunlardan 1 tanesi Ermeni iken 1 tanesi de Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanç sağlayan Ermeni 1.140 kuruş gelir ile Karaağaç mahallesinden Serupa veledi David'dir. En çok kazanç sağlayan Rum ise 1.130 kuruş kazanç ile Kayabaşı mahallesinden Nikos veledi Kostante'dir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 12 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançlarının 1.000 kuruşun üstündedir. Mektep hocalığı da gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶⁸

3.5.22. Mektep Kalfalığı

Mektep Kalfalığı yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 150 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07497, d.07462. Kavas: Elçilik veya Konsoloslularda görev yapan hizmetli. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1109.

¹⁶⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07462.

¹⁶⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07400, d.07476, d.07504, d.07438, d.07523, d.07572.

¹⁶⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422.

3.5.23. Mizan Hademeliği

Mizan hademeliği yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 780 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁷⁰

3.5.24. Mubayaacılık

Mubayaacılık yapan gayrimüslim toplulukları Ermeniler ve Kıptilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yaparken Kıptilerden ise 3 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ermenilerde kazanç düşük kalmasına rağmen Kıptilerde kazançlar yüksektir. 1.000 kuruş ortalama kazancı geçen 2 kişi vardır. Bu meslekten en çok kazanan 11.369 kuruş ile Sinan Bey mahallesinden Serupa veledi Kirhor'dur. Diğer kişi ise 1.500 kuruş gelir ile Bedros'tur. Bu meslek Kıptiler için kazançlı meslekler arasındadır.¹⁷¹

3.5.25. Muhtarlık

Muhtarlık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 9 kişi bu görevi yapmaktadır. Ortalama kazancı ise 546 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır. 1.080 kuruş gelir ile Veledi Korya mahallesinden Agop veledi Marad'dır.¹⁷²

3.5.26. Pazarcılık

Pazarcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 20 kişi iken Yahudilerde bu sayı 12 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 1.022 kuruş iken Yahudilerde 536 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 11'inde bu meslek yapılırken en çok 4 kişi ile Hacı Baba mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Pazarcılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 5 kişi vardır. Bunlardan 4'ü Ermeni 1'i ise Yahudi'dir.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 1.500 kuruş gelir ile Umur Bey mahallesinden Takor, 1.395 kuruş ile Hacı Baba mahallesinden Sarkiz veledi Dönek gelmektedir. 1.060 kuruş gelir ile Veledi Korya mahallesinden Ohannes veledi Yanos ve son olarak 1.000 kuruş gelir ile Mehmet Karamani mahallesinden Bedros veledi

¹⁷⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07492.

¹⁷¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07565.

¹⁷² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07442, d.07450, d.07491.

Ohannes gelmektedir. Yahudilerde ise 2.075 kuruş gelir ile Kuru Çeşme mahallesinde Avram veledi Samail gelmektedir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 31 kişinin yaptığı bu mesleğin 5 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %16 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁷³

3.5.27. Pişiricilik

Pişiricilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁷⁴

3.5.28. Tellaklık

Tellaklık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde ve Rumlarda 3'er kişi bu mesleği yapmaktadır. Ermenilerde ortalama kazanç 204 kuruş iken Rumların 360 kuruştur. Tellaklık mesleğinde 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslek kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁷⁵

3.5.29. Tulumbacılık

Tulumbacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 5 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 330 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁷⁶

3.5.30. Yazıcılık

Yazıcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 2 kişi iken Kıptilerde bu sayı 4 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 585 kuruş iken Kıptilerde 1.115 kuruştur. Ermenilerde kazançlar düşük iken Kıptilerde yüksektir. Yazıcılık yapılan bu mahalleler 1.000 kuruş geliri geçen 2 kişi vardır. Bu 2 kişi de Kıpti'dir

¹⁷³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07442, d.07447, d.07450, d.07503, d.07538, d.07363, d.07400, d.07476, d.07572.

¹⁷⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

¹⁷⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07476, d.07497, d.07520, d.07462.

¹⁷⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07491.

Bu meslekten en çok kazanan Kıptilere baktığımızda 2.500 kuruş gelir ile Sinan Bey mahallesinden Sarim veledi Nasip ve 1.000 kuruş gelir ile Kigorok'tur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 6 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %35 civarındadır. Bu meslek Ermeni gayrimüslimler için kazancı düşük, Kıpti gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasındadır.¹⁷⁷

3.6. ZANAATKÂRLAR

1844 yılı temettuat defterlerine göre Bursa'da yaşayan zanaatkâr esnaflar da vardır. Zanaatkârlar kalabalık bir sektörü oluşturmaktadırlar. Bursa'da 35 farklı zanaatkârlıkla uğraşan 798 kişi çalışmaktadır. Kazançları 1.000 kuruşun üstünde olan sadece 128 gayrimüslim vardır. Ortalamada ise %22'sinin kazançları ortalamanın üzerindedir. Zanaatkârlar başlığı altında aşağıdaki mesleklerden bahsedilecektir: Ayakkabıcı, Bakırcı, Balık ağı örücüsü, Boyacı, Çakıcı, Çömlekçi, Değirmenci, Demirci, Doğramacı, Dolapçı, Dülger, Fıçıcı, Havlucu, Kalburcu, Kazancı, Keresteci, Kiremitçi, Koltukçu, Körükçü, Kunduracı, Kutucu, Kuyumcu, Kürekçi, Nalbur, Neccar, Pabuççu, Sandalcı, Sıvacı, Simkeş, Sobacı, Süpürgeci, Tahrirci, Tamburacı, Tarakçı ve Tenekecidir.

3.6.1. Ayakkabıcılık

Ayakkabıcılık mesleğini yapan tek gayrimüslim Sinan Bey mahallesinde yaşayan Kıpti gayrimüslimdir. Bu mahallede de bir kişi bu mesleği yapmaktadır. Bu kişi Kirkor veledi Bedros'tur, ortalama kazancı düşüktür.¹⁷⁸

3.6.2. Bakırcılık

Bakırcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 17 kişi iken Rumlarda bu sayı 7 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 625 kuruş iken Rumların 1.058 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 10'unda bu meslek yapılırken en çok 4 kişi ile Karaağaç mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 4'ünde bu meslek yapılırken en çok 4 kişi ile Kayabaşı mahallesinde

¹⁷⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07442, d.07565.

¹⁷⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07565.

bu meslek yapılmaktadır. Bakırcılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 11 kişi vardır. Bunlardan 4'ü Ermeni 3'ü ise Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda 3.520 kuruş gelir ile Kayabaşı mahallesinden Suturi veledi Yantu'dur. Kazancı bakımından 1.775 kuruş ile Hoca Cafer mahallesinde yaşayan İsterati ve 1.095 kuruş ile Kayabaşı mahallesinde yaşayan Dimitri veledi Kiryaki'dir. Ermenilerde ise 1.500 kuruş gelir ile Selçuk Hatun mahallesinde Bedros veledi Barkos, 1.330 kuruş gelir ile Karaağaç mahallesinden Ohannes veledi Lefran, 1.000 kuruş gelir ile Hacı Baba mahallesinden Ohannes veledi Agop ve Eşrefiler mahallesinden Bedros'tur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 24 kişinin yaptığı bu mesleğin 7 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %30 civarındadır. Sadece Rumları değerlendirdiğimizde ise durum değişmektedir. Bu mesleği yapan 7 Rum'dan 3'ü 1.000 kuruş ortalama kazancı geçtiğine göre ortalama kazancın üzerinde olan %45 Rum olduğundan bahsedebiliriz. Ortalama kazançlara göre bu meslek Ermenilere göre kazançlı değilken Rumlara göre kazançlı meslekler arasındadır.¹⁷⁹

3.6.3. Balık Ağı Örucülüğü

Balık ağı örme mesleğini yapan tek gayrimüslim Selçuk Hatun mahallesinde yaşayan Ermeni gayrimüslimdir. Bu meslekte de kazanç düşüktür.¹⁸⁰

3.6.4. Boyacılık

Boyacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 4 kişi iken Rumlarda bu sayı 12 kişi Yahudilerde ise 7 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 968 kuruş iken Rumlarda 748 kuruş Yahudilerde ise 430 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 2'sinde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 4'ünde bu meslek yapılırken en çok 6 kişi ile Kayabaşı mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Boyacılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 2 kişi vardır. Bunlardan 1'i Ermeni 1'i ise Rum'dur.

¹⁷⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07445, d.07447, d.07450, d.07503, d.07538, d.07400, d.07539, d.07476, d.07497, d.07426, d.07438, d.07523.

¹⁸⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda 2.590 kuruş gelir ile Veledi Kazaz mahallesinde yaşayan Anastas veledi Apostol'tur. Ermenilerden ise 1.100 kuruş gelir ile Karaağaç mahallesinde yaşayan İstephan veledi Ohannes'tir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 23 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %1 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁸¹

3.6.5 Çakıcılık

Çakıcılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 300 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.¹⁸²

3.6.6. Çömlekçilik

Çömlekçilik mesleğini yapan tek gayrimüslim topluluğu Rumlardır. Rumlarda 4 kişinin yaptığı bu meslek 3 farklı mahallede yapılmaktadır. Ortalama kazanç 634 kuruştur. Sadece Ahmet Bey mahallesinde yaşayan Bevan veledi Dimitri 1.450 kuruş gelir elde ederken diğer 3 kişi 1.000 kuruş gelirin altında kazançlar elde etmişlerdir.¹⁸³

3.6.7. Değirmencilik

Değirmencilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 6 kişi iken Rumlarda bu sayı 8 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 4.555 kuruş iken Rumların 725 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 4'ünde bu meslek yapılırken. Rumlarda ise 20 mahallenin 6'sında bu meslek yapılmaktadır. Değirmencilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 2 kişi vardır. Bunlardan 2'side Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda 1.200 kuruş gelir ile Attar Hüsam mahallesinden Vasil veledi Kosta ve yine 1.200 kuruş gelir ile Buçuk mahallesinden Tanaş veledi Kiryako'dur.

¹⁸¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07445, d.07426, d.07523, d.07366, d.07432, d.07572.

¹⁸² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400.

¹⁸³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07497, d.07523, d.07547.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 14 kişinin yaptığı bu mesleğin sadece 2 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim oranı ise %15 civarındadır. Bu meslekte de kazançlar düşük seviye kalmıştır.¹⁸⁴

3.6.8. Demircilik

Demircilik mesleğini yapan tek gayrimüslim topluluğu Rumlardır. Rumlarda da bir kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁸⁵

3.6.9. Doğramacılık

Doğramacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 78 kişi iken Rumlarda bu sayı 4 kişi Kıptilerde ise 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 526 kuruş iken Rumların 333 kuruş Kıptilerde ise 200 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 15'inde bu meslek yapılırken en çok 12 kişi ile Mehmet Karamani mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 2'sinde bu meslek yapılmaktadır.

Doğramacılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 12 kişi vardır. Bunlardan hepsi Ermeni'dir. Bu meslekten en çok kazananlara baktığımızda 2.756 kuruş kazanç ile Veledi Korya mahallesinden Ohannes veledi Agop gelmektedir. Onu 2.230 kuruş ile Hacı İskender mahallesinden Avratos veledi Ohannes takip eder. 1.800 kuruş gelir ile Hacı Baba mahallesinden Karabet veledi Nikos ve 1.600 kuruş gelir ile Mehmet Karamani mahallesinden Manbel veledi Nikogos bu isimler doğramacılık içinde en çok kazananlar arasındadırlar.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 83 kişinin yaptığı bu mesleğin 12 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %14 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07469, d.07445, d.07501, d.07502, d.07520, d.07445, d.07523, d.07569, d.07374.

¹⁸⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07504.

¹⁸⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.7469, d.07442, d.07445, d.07450, d.07492, d.07501, d.07503, d.07538, d.07540, d.07363, d.07400, d.07515, d.07426, d.07476, d.07481, d.07565.

3.6.10. Dolapçılık

Dolapçılık mesleğini yapan tek gayrimüslim topluluğu Rumlardır. Rumlarda da bir kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁸⁷

3.6.11. Dülgercilik

Dülgerlik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 16 kişi iken Rumlarda bu sayı 98 kişi Yahudilerde ise 2 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 410 kuruş iken Rumların 759 kuruş Yahudilerde ise 360 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 8'inde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 13'ünde bu meslek yapılırken en çok 35 kişi ile Kırk Merdiven mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Dülgerlik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 12 kişi vardır. Bunların tamamı Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda 2.375 kuruş ile Bulgarlar mahallesinde Sova veledi Dimitri, 1.900 kuruş ile Şehabettin Paşa mahallesinden Bimenzi veledi Dimitri, 1.600 kuruş ile Muradiye mahallesinden Dimitri veledi Yani 1.545 kuruş gelir ile Balık Pazarı mahallesinden Kosti gelmektedir. Rumlar bu meslekten en çok kazananlar arasındadırlar.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 116 kişinin yaptığı bu mesleğin 12 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %10 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁸⁸

3.6.12. Fıçıcılık

Fıçıcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 3 kişi iken Rumlarda bu sayı 6 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 454 kuruş iken Rumların 805 kuruştur. Fıçıcılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 2 kişi vardır. Bunların ikisi de Rum'dur.

¹⁸⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07492, d.07432.

¹⁸⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07445, d.07450, d.07491, d.07503, d.07538, d.07400, d.07539, d.07497, d.07410, d.07502, d.07504, d.07520, d.07426, d.07455, d.07523, d.07481, d.07462, d.07526, d.07569, d.07374, d.07572. Dülger: Yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimse. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.585.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlara baktığımızda 2.375 kuruş ile Muradiye mahallesinden Kostante veledi Yorgi ve aynı mahalleden 1.875 kuruş ile Yorgi veledi Tanaş'tır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 9 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %22 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler arasında kazançlı meslekler arasında değildir.¹⁸⁹

3.6.13. Havluculuk

Havluculuk mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 27 kişi iken Rumlarda bu sayı 18 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 582 kuruş iken Rumların 738 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 10'unda bu meslek yapılırken en çok 8 kişi ile Umur Bey mahallesinde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 6'sında bu meslek yapılmaktadır. Havluculuk yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 7 kişi vardır. Bunlardan 4'ü Ermeni 3'ü ise Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 2.560 kuruş ile Ahmet Dai mahallesinden Sarkis veledi Ohannes 1.350 kuruş gelir ile Kirhor veledi Agob ve aynı mahallede 1.020 kuruş gelir ile Alkesa veledi Mardiros ve son olarak 1.130 kuruş ile Mehmet Karamani mahallesinde Artin veledi Artin'dir. Rumlarda ise 1.400 kuruş gelir ile Kayabaşı mahallesinden Nikos veledi Mahzed, 1.370 kuruş gelir ile Yahşi Bey mahallesinden Bormazdel ve aynı mahalleden 1.075 kuruş gelir ile Hristo veledi Dimitri gelmektedir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 45 kişinin yaptığı bu mesleğin 7 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %15 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07469, d.07523, d.07481, d.07526, d.07374.

¹⁹⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07492, d.07400, d.07515, d.07476, d.07497, d.07410, d.07374, d.07526, d.07523, d.07455

3.6.14. Kalburculuk

Kalburculuk mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 4 kişi iken Rumlarda bu sayı 17 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 490 kuruş iken Rumların 520 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 3'ünde bu meslek yapılırken. Rumlarda ise 20 mahallenin 7'sinde bu meslek yapılmaktadır. Kalburculuk yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 3 kişi vardır. Bunlardan 2'si Ermeni 1'i ise Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 1.300 kuruş gelir ile Hocaalizade mahallesinde yaşayan Sahak veledi Muradis ve 1.075 kuruş gelir ile Kayabaşı mahallesinde yaşayan Tudori veledi Yorgi'dir. Rumlarda en çok kazanan ise 1.000 kuruş gelir ile Koca Naib mahallesinde yaşayan Estraki veledi Pantazi'dir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 21 kişinin yaptığı bu mesleğin 3 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %14 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁹¹

3.6.15. Kazancılık

Kazancılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazanç bu meslekte 300 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.¹⁹²

3.6.16. Kerestecilik

Kerestecilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 8 kişi iken Kıptilerde bu sayı 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 1.423 kuruş iken Kıptilerde 400 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 4'ünde bu meslek yapılmaktadır. Kerestecilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 3 kişi vardır. Bu 3 kişide Ermeni'dir.

¹⁹¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07450, d.07539, d.07497, d.07378, d.07438, d.07523, d.07547, d.07462, d.07526. Kalbur: Tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli veya seyrek telli elek. *Türkçe Sözlük, a.g.e.*, s.1041.

¹⁹² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447.

Bu meslekten en çok kazanan Ermeniler baktığımızda 2.400 kuruş gelir ile Selçuk Hatun mahallesinden İstephan veledi Ohannes, 2.375 kuruş gelir ile Hacı Baba mahallesinde Vaki veledi Artin ve son olarak 1.850 kuruş gelir ile Veledi Korya mahallesinde Takor'dur.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 9 kişinin yaptığı bu mesleğin 3 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %30 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁹³

3.6.17. Kiremitçilik

Kiremitçilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 2 kişi iken Rumlarda bu sayı 4 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 650 kuruş iken Rumlarda 228 kuruştur. Kiremitçilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır.

Bu meslekten en çok kazanan kişi Hacı Baba Ermeni mahallesinde yaşayan 1.300 kuruş gelir ile Bağresam veledi Bedros'tur. Bu meslek de gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.¹⁹⁴

3.6.18. Koltukçuluk

Koltukçuluk yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. 9.376 kuruş ile Bedreddin mahallesinden Ohannes veledi Karabet ve 1.225 kuruş gelir ile Eşrefiler mahallesinde oturan Kacor veledi Malkon'dur. Kazançların ortalamanın üzerinde olduğu meslektir.¹⁹⁵

3.6.19. Körükçülük

Körükçülük yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 445 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁹⁶

¹⁹³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430, d.07442, d.07445, d.07400, d.07565.

¹⁹⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400, d.07523, d.07526.

¹⁹⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447, d.07538.

¹⁹⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07476. Körük: Ateşi canlandırmak için kullanılan açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyen araç. Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1235.

3.6.20. Kunduracılık

Kunduracılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 380 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.¹⁹⁷

3.6.21. Kutuculuk

Kutuculuk mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 5 kişi iken Rumlarda bu sayı 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 411 kuruş iken Rumların 700 kuruştur. Kutuculuk yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır.

Bu meslekten en çok kazanan kişi 1.040 kuruş ile Hoca Tabib mahallesinde Meradya veledi Berusidir. Bu meslekte ortalama kazançlara bakıldığında düşük gelirli meslekler arasındadır.¹⁹⁸

3.6.22. Kuyumculuk

Kuyumculuk mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Kıptilerdir. Ermenilerde toplam sayı 56 kişi iken Rumlarda bu sayı 20 kişi Kıptilerde ise 8 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 871 kuruş iken Rumların 813 kuruş Kıptilerde ise 1.969 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 13'ünde bu meslek yapılırken en çok 11 kişi ile Karaağaç ve Mehmet Karamani mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 10'unda bu meslek yapılmaktadır.

Kuyumculuk yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 32 kişi vardır. Bunlardan 22'si Ermeni 7'si Rum 3'ü de Kıpti'dir.

Bu meslekten en çok kazananlara baktığımızda 10.560 kuruş kazanç ile Karaağaç Ermeni mahallesinden Agop veledi Serupa gelmektedir. Onu 10.100 kuruş ile Sinan Bey Kıpti mahallesinden Komadas veledi Serupa takip eder. 7.210 kuruş gelir ile Veledi Korya Ermeni mahallesinden Karabet veledi Ohannes ve 5.675 kuruş gelir ile Bilecik Rum mahallesinden Todoraki veledi Yorgi gelmektedir. Bu isimler Kuyumculuk mesleğinde en çok kazananlar arasındadırlar.

¹⁹⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430, d.07503.

¹⁹⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447, d.07492, d.07538, d.07502.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 84 kişinin yaptığı bu mesleğin 32 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %38 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasındadır.¹⁹⁹

3.6.23. Kürekçilik

Kürekçilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 5 kişi iken Rumlarda bu sayı 7 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 1.617 kuruş iken Rumlarda 494 kuruştur. Kürekçilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 5 kişi vardır. Bunlardan 3'ü Ermeni iken 2'si Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermeniler 2.560 kuruş gelir ile Karaağaç mahallesinden Takor veledi Bagos ve 1.480 kuruş ile Sokyaz veledi Serkiz'dir. 1.900 kuruş ile Selçuk Hatun mahallesinden Bagos veledi Andon'dur

Gayrimüslim nüfus içerisinde 12 kişinin yaptığı bu mesleğin 5 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %41 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasındadır.²⁰⁰

3.6.24. Nalburculuk

Nalburculuk mesleğini yapan gayrimüslimler Rumlar ve Yahudilerdir. Rumlarda ve Yahudilerde sayı 1 kişidir. Ortalama kazançlar ise Rumlarda 360 iken Yahudilerde ise 80 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²⁰¹

3.6.25. Neccarlık

Neccarlık mesleğini yapan gayrimüslimler Rumlardır. Rumlarda bu mesleği yapan 2 kişi vardır. Ortalama kazanç ise 2.235 kuruştur. Bu mesleği yapan iki kişide 1.000 kuruşu geçmişlerdir. İkisi de Veledi Kazaz mahallesinde oturmaktadırlar ve 2.720

¹⁹⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07492, d.07503, d.07540, d.07400, d.07539, d.07476, d.07410, d.07421, d.07504, d.07426, d.07438, d.07523, d.07481, d.07526, d.07569, d.07366, d.07565.

²⁰⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430, d.07445, d.07426, d.07523, d.07569, d.07366.

²⁰¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07523, d.07572.

kuruş ile Şükrü veledi Andovan ve 1.750 kuruş ile Banabolu veledi Yakola'dır. Bu meslek Rumlar için kazançlı mesleklerdendir.²⁰²

3.6.26. Pabuççuluk

Pabuççuluk yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 3 kişi iken Rumlarda bu sayı 1'dir. Ermenilerde ortalama kazanç 494 kuruş iken Rumların 1.050 kuruştur. Pabuççuluk yapanlardan 1.000 kuruş geliri geçen 1 kişi vardır.

Bu meslekten en çok kazanan kişi 1.050 kuruş ile Buçuk Rum mahallesinden Nikola veledi Mihail'dir. Gayrimüslim nüfus içerisinde 4 kişinin yaptığı bu mesleğin 1 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Bu meslek Rum gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasındadır.²⁰³

3.6.27. Sandalcılık

Sandalcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 29 kişi iken Rumlarda bu sayı 251 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 681 kuruş iken Rumların 542 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 10'unda bu meslek yapılırken en çok 4 kişi ile Selçuk Hatun mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 15'inde bu meslek yapılırken en çok 57 kişi ile Azap Bey mahallesinde yapılmaktadır. Sandalcılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 31 kişi vardır. Bunlardan 4'ü Ermeni 27'si ise Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 3.610 kuruş ile İshakşah mahallesinden Takis veledi Karabet, 1.755 kuruş gelir ile Hacı İskender mahallesinden Mardinos veledi İstephan, 1.275 kuruş gelir ile Selçuk Hatun mahallesinden Bedros veledi Kirkor, 1.180 kuruş gelir ile Bedreddin mahallesinden Artin veledi Bagos'tur. Rumlarda ise en çok kazananlar ise; 2.330 kuruş ile Attar Hüsam mahallesinden Kostaki veledi Andorya, 1.835 kuruş gelir ile Kayabaşı mahallesinden Apostol veledi Dimitri, 1.775 kuruş gelir ile Hoca Cafer mahallesinden Dimitri veledi Budurmaz'dır.

²⁰² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07366. Neccar: Marangoz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, 14. Baskı, İstanbul: Çağrı Yay, 2005, s. 1445.

²⁰³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07520.

Son olarak ise 1.500 kuruş gelir ile Azap Bey mahallesinden Yantu sandalcılık yaparak en çok kazanan gayrimüslimlerdendir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 280 kişinin yaptığı bu mesleğin 31 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %12 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.²⁰⁴

3.6.28. Sıvacılık

Sıvacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Ruumlardır. Ermenilerde toplam sayı 7 kişi iken Ruumlarda bu sayı 5 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 309 kuruş iken Rumların 518 kuruştur. Sıvacılık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslek de gayrimüslimler için kazancı düşük meslekler arasındadır.²⁰⁵

3.6.29. Simkeşlik

Simkeşlik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 1.103 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruşu geçen 1 kişi vardır. 1.845 kuruş ile Mehmet Karamani mahallesinde Gerube veledi Artin'dir. Bu mesleği kazançlı meslekler arasına alabiliriz.²⁰⁶

3.6.30. Sobacılık

Sobacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 675 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²⁰⁷

²⁰⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07538, d.07400, d.07476, d.07497, d.07410, d.07502, d.07421, d.07520, d.07426, d.07378, d.07438, d.07455, d.07455, d.07523, d.07374, d.07481, d.07547, d.07526, d.07432.

²⁰⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07491, d.07400, d.07497, d.07523, d.07374.

²⁰⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07476. Simkeş: Haddeden gümüş tel çeken sanatkâr. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 751.

²⁰⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07430.

3.6.31. Süpürgecilik

Süpürgecilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²⁰⁸

3.6.32. Tahrircilik

Tahrircilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 180 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²⁰⁹

3.6.33. Tamburacılık

Tamburacılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. 1.000 kuruş gelir ile Kara Ağaç mahallesinden Andovan veledi Serkiz'dir. Kazancı yüksek mesleklerdendir.²¹⁰

3.6.34. Tarakçılık

Tarakçılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. 1.000 kuruş ile Şehabettin Paşa mahallesinde Avram veledi Bagos'tur. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı mesleklerdendir.²¹¹

3.6.35. Tenekecilik

Tenekecilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 19 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 421 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²¹²

3.7. DİN GÖREVLİLERİ

Din Görevlilerini tek bir başlık altında toplarsak Bursa'da 1844 yılı gayrimüslim temettuat defterlerine göre 4 farklı din görevi vardır. Bu görevleri yapan kişi sayısı ise 21 kişidir. Kazançları 1.000 kuruşun üstünde olan sadece 1 gayrimüslim vardır. Aşağıda bahsi geçecek olan din görevlileri şunlardır: Haham başı, Kilise Hademesi, Papaz ve Zangoçluktur.

²⁰⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

²⁰⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07450.

²¹⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445.

²¹¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

²¹² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

3.7.1. Hahambaşılık

Hahamlık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Yahudilerdir. Yahudilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kuruçeşme mahallesinde Elya veledi Avram hahambaşdır. Kazancı ise 5.000 kuruştur. Bu mesleği kazançlı meslekler arasına alabiliriz.²¹³

3.7.2. Kilise Hademeliği

Kilise hademeliği yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 70 kuruştur. Bu meslek de kazançlı meslekler arasında değildir.²¹⁴

3.7.3. Papazlık

Papazlık görevi yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 11 kişi iken Rumlarda bu sayı 7 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 263 kuruş iken Rumların 420 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 6'sında bu görev yapılırken Rumlarda ise 20 mahallenin 5'inde bu görev yapılmaktadır. Papazlık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur.²¹⁵

3.7.4. Zangoçluk

Zangoçluk yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Kazancı ise 200 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²¹⁶

3.8. DİĞER MESLEK ERBAPLARI

1844 yılı temettuat defterlerine göre Bursa'da yaşayan esnafların bir kısmını da bu başlık altında toplamak daha doğru olacaktır. Bursa'da bundan önce bahsi geçen 7 başlık altında yazmadığımız 19 farklı meslek daha vardır. Bu 19 meslekte 195 kişi çalışmaktadır. Kazançları 1.000 kuruşun üstünde olan sadece 47 gayrimüslim vardır. Ortalamada ise %24'ünün kazançları ortalamanın üzerindedir. Bu başlık altında aşağıdaki mesleklerden bahsedilecektir: Attar, Camcı, Çilingirci, Eskici, Hamamcı,

²¹³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572.

²¹⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07538.

²¹⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07445, d.07450, d.07400, d.07539, d.07476, d.07497, d.07421, d.07378, d.07523, d.07462.

²¹⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07503.

Hurdacı, Kalaycı, Kantarcı, Keseci, Meyhaneci, Neyzen, Oduncu, Rendeci, Saatçi, Simsar, Taşçı, Tüccar, Ütücü ve Yaymacılık.

3.8.1. Attarlık

Attarlık mesleğini yapan tek gayrimüslim Kuruçeşme mahallesinde yaşayan Yahudi gayrimüslimlerdir. Bunlar Salamon veledi Yanto ve Avram veledi Hamarin'dir. Ortalama kazançları düşüktür.²¹⁷

3.8.2. Camcılık

Camcılık mesleğini yapan tek gayrimüslim topluluğu Ermenilerdir. İki farklı mahallede 1'er kişinin yaptığı bu meslekte ortalama kazanç 505 kuruş olup kazançlı meslekler arasında değildir.²¹⁸

3.8.3. Çilingircilik

Çilingircilik mesleğini yapan gayrimüslimler sadece Ermenilerdir. Ermenilerde toplam sayı 62 kişidir ve ortalama kazanç 485 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 13'ünde bu meslek yapılırken en çok 14 kişi ile Hacı Baba mahallesinde yapılmaktadır. Çilingircilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 6 kişi vardır.

Bu meslekten en çok kazananlara baktığımızda 1.500 kuruş gelir ile Hacı İskender mahallesinde Hacotoz veledi Mıgırdıç aynı mahalleden 1.000 kuruş ile Ohannes veledi Bedros gelmektedir. 1.330 kuruş ile Hacı Baba mahallesinden Kevork veledi Sarkiz, 1.245 kuruş ile aynı mahalleden Aragil veledi Varisti ve 1.020 kuruş ile Kirkor veledi Karabet ve 1.260 kuruş ile Mesut Makramavi mahallesinden Kirhor veledi Sarkiz'dir

Gayrimüslim nüfus içerisinde 62 kişinin yaptığı bu mesleğin 6 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %10 civarındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.²¹⁹

²¹⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07572. Attar: 1. Güzel kokular, iğne iplik satan. Ferid Devellioğlu, *a.g.e.*, s.40

²¹⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07400.

²¹⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07430, d.07469, d.07445, d.07447, d.07450, d.07491, d.07503, d.07538, d.07540, d.07363, d.07400, d.07476.

3.8.4. Eskicilik

Eskicilik mesleğini Bursa'da yaşayan tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde toplam sayı 7 kişi iken Rumlarda bu sayı 3 kişi Yahudilerde 1 kişi Kıptilerde de 3 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 974 kuruş iken Rumlarda 524 kuruş Yahudilerde 360 kuruş ve son olarak Kıptilerde ise 300 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 4'ünde bu meslek yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 2'sinde bu meslek yapılmaktadır. Eskicilik yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 2 kişi vardır. Bunlardan 2'side Ermeni'dir.

Bu meslekten en çok kazanan baktığımızda 6.030 kuruş ile Umur Bey mahallesinden Menahor veledi Maniel ve aynı mahalleden 1.090 kuruş ile Zerob veledi Karabet'tir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 14 kişinin yaptığı bu mesleğin 2 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %15 civarındadır. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.²²⁰

3.8.5. Hamamcı

Hamamcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde ve Rumlarda toplam sayı 2 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 405 kuruş iken Rumlarda 185 kuruştur. Hamamcılık yaparak 1.000 kuruş geliri geçen kişi yoktur. Bu meslekte kazançlar düşüktür.²²¹

3.8.6. Hurdacılık

Hurdacılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde bir kişi Rumlarda ise 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ermenilerde kazanç 500 kuruş iken Rumlarda 300 kuruştur. Bu meslekte de 1.000 kuruş ortalama kazancı geçen gayrimüslim bulunmamaktadır, kazançlı meslekler arasında değildir.²²²

3.8.7. Kalaycılık

Kalaycılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. 2 kişide farklı mahallelerde yaşamaktadır. Ortalama kazanç bu

²²⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07445, d.07450, d.07538, d.07502, d.07523, d.07572, d.07565.

²²¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07469, d.07400, d.07374.

²²² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400, d.07504.

meslekte 600 kuruştur. Ermeni gayrimüslimlerin biri Umur Bey mahallesinde bir diğeri Mehmet Karamani mahallesinde yaşamaktadırlar. Kalaycılık da kazancı düşük meslekler arasındadır.²²³

3.8.8. Kantarcılık

Kantarcılık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 2 kişi iken Rumlarda ve Yahudilerde 1'er kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 650 kuruş iken Rumların ve Yahudilerin kazançları 400 kuruştur. Kantarcılık yapan toplam 4 gayrimüslimin kazançları 1.000 kuruşun altındadır. Bu meslek gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.²²⁴

3.8.9. Kesecilik

Kesecilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 3 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazanç bu meslekte 274 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.²²⁵

3.8.10. Meyhanecilik

Meyhanecilik mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler ve Rumlardır. Ermenilerde toplam sayı 1 kişi iken Rumlarda bu sayı 6'dır. Ermenilerde ortalama kazanç 360 kuruş iken Rumların 1.393 kuruştur. Meyhanecilik yapılan bu mahallerde 1.000 kuruş geliri geçen 3 kişi vardır. Bunlardan 3'üde Rum'dur.

Bu meslekten en çok kazanan Rumlar 2.780 kuruş ile Kırk Merdiven mahallesinde Tanaş veledi Kotasi 1.700 kuruş gelir ile Sağrıca Sungur mahallesinden Mariya ve aynı mahalleden 1.200 kuruş ile Sofice'dir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 7 kişinin yaptığı bu mesleğin 3 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan gayrimüslim ise %46 civarındadır. Bu meslek de Rum gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasındadır.²²⁶

²²³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07450.

²²⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07450, d.07497, d.07572.

²²⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07450.

²²⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447, d.07481, d.07526, d.07407.

3.8.11. Neyzenlik

Neyzenlik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Rumlardır. Rumlardan 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazanç bu meslekte 720 kuruştur. Bu meslekte de kazanç düşüktür.²²⁷

3.8.12. Odunculuk

Odunculuk yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 460 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²²⁸

3.8.13. Rendecilik

Rendecilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 1 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 360 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²²⁹

3.8.14. Saatçilik

Saatçilik yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 6 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 505 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²³⁰

3.8.15. Simsarlık

Simsarlık mesleğini yapan gayrimüslimler Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Ermenilerde toplam sayı 4 kişi iken Rumlarda bu sayı 2 kişi Yahudilerde ise 10 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 336 kuruş iken Rumların 440 kuruş Yahudilerde ise 583 kuruştur. Bu meslekten 1.000 kuruş geliri geçen sadece 1 kişi vardır. 2.500 kuruş gelir ile Kuruçeşme Yahudi mahallesinde ikamet eden Yako veledi Avramdır.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 16 kişinin yaptığı bu mesleğin sadece 1 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Bu meslek de gayrimüslimler için kazançlı meslekler arasında değildir.²³¹

²²⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07462.

²²⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07538.

²²⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400.

²³⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07450, d.07400, d.07476.

²³¹ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07447, d.07400, d.07539, d.07476, d.07481, d.07366, d.07572.

3.8.16. Taşçılık

Taşçılık yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 3 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 374 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²³²

3.8.17. Tüccarlık

Tüccarlık mesleğini tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde toplam sayı 23 kişi iken Rumlarda 20 kişi Yahudilerde 5 ve Kıptilerde 6 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 1.702 kuruş, Rumlarda 3.418 kuruş, Yahudilerde 1.702 kuruş ve Kıptilerde 2.275 kuruştur. Ermenilerde 19 mahallenin 3'ünde bu meslek yapılırken en çok 19 kişi ile Karaağaç mahallesinde yapılmaktadır. Rumlarda ise 20 mahallenin 3'ünde bu meslek yapılırken en çok 15 kişi ile Veledi Kazaz mahallesinde yapılmaktadır. Buradan çıkarılabilecek sonuç tüccarların hangi milletten olursa olsun aynı mahallelerde yoğunlaştıklarıdır. Tüccarlık yapılan bu mahallelerde 1.000 kuruş geliri geçen 34 kişi vardır. Bunlardan 6'sı Ermeni, 19'u Rum, 3'ü Yahudi 6'sı Kıpti'dir.

Bu meslekten en çok kazanan Ermenilere baktığımızda 6.683 kuruş ile Karaağaç mahallesinde yaşayan Ermeni kardeşleri görmekteyiz. Bunlar Tüccar oğlu Simon, Karabet, Sandripe, İstephan ve Serkiz'dir. Yine aynı mahallede 4.576 kuruş ile Karabet veledi Mardinos ve 4.209 kuruş ile Karabet veledi Manos gelmektedir. Rumlarda ise en çok kazananlara baktığımızda 15.700 kuruş ile Bilecik mahallesinde Avrupa tüccarı iplikçi oğlu Aleko veledi Benako'dur. Kazancı yüksek olan diğer Rumlar ise Veledi Kazaz mahallesinde ikamet etmektedir. Bunlar 7.290 kuruş ile Karaoğlan oğlu Anastas, 6.200 kuruş ile Avrupa tüccarı Halili Katmullah veledi Yevan, 6.000 kuruş gelir ile Avrupa Tüccarı Zekiraki veledi Maskori'dir. Yahudilerde ise 4.890 kuruş ile Kuruçeşme mahallesinde Kanosi veledi David'dir. Kıptilerde ise 5.478 kuruş ile Sinan Bey mahallesinden Agob veledi Serkiz gayrimüslimler içerisinde kazançları yüksek olan kişilerdir.

Gayrimüslim nüfus içerisinde 54 kişinin yaptığı bu mesleğin 34 kişinin ortalama kazançları 1.000 kuruşun üstündedir. Yaklaşık olarak ortalama kazancın üstünde olan

²³² BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07538, d.07539, d.07476.

gayrimüslim ise %63 civarındadır. Bu meslekte gayrimüslimler için kazancın oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz.²³³

3.8.18. Ütücülük

Ütücülük yapan gayrimüslim topluluğu sadece Ermenilerdir. Ermenilerden 2 kişi bu mesleği yapmaktadır. Ortalama kazançları ise 580 kuruştur. Bu meslekte de kazançlar düşüktür.²³⁴

3.8.19. Yaymacılık

Yaymacılık mesleğini tüm gayrimüslim toplulukları yapmaktadır. Ermenilerde ve Rumlarda sayı 2 kişi iken Yahudilerde 3 ve Kıptilerde 1 kişidir. Ermenilerde ortalama kazanç 655 kuruş, Rumlarda 625 kuruş, Yahudilerde 524 kuruş ve Kıptilerde 600 kuruştur. Yaymacılık yapan tüm gayrimüslim gruplar içerisinde 1.000 kuruş gelirli 1 kişi vardır. Bu kişi de Kayabaşı Rum mahallesinden Andon veledi Yorgi'dir.²³⁵

²³³ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07445, d.07400, d.07476, d.07504, d.07462, d.07366, d.07572, d.07565.

²³⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07422, d.07400.

²³⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.*, d.07400, d.07523, d.07569, d.07565.

SONUÇ

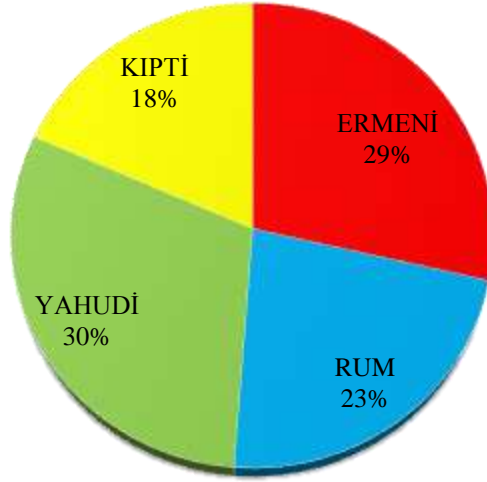
XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli değişimlerin yaşandığı bir yüzyıldır. İmparatorluk gerek iç gerekse dış faktörlerin etkisiyle sosyal ve ekonomik alanlarda değişimler yaşamıştır. İmparatorluğun genelinde yaşanan bu değişimler Bursa'da da etkisini göstermiştir. Bursa kent nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslüman nüfus oluştursa bile şehirdeki gayrimüslim nüfus azımsanmayacak kadar çoktur.

Bursa'nın fetih öncesinde Rumların Hisar içinde yaşadıkları ve fetihden sonra Hisar dışına çıkarıldıkları görüşü hâkimken Ermenilerin ise Bizans döneminde yaşayıp yaşamadıkları bilinmemektedir. İlk kez Orhan Gazi döneminde Kütahya'dan Bursa'ya göç ettirildikleri bilinmektedir. Daha sonra Çelebi Mehmet döneminde 10 hane Ermeni'nin Yeşil Camii çevresine yerleştirildikleri, bunlara yeşil imaretinden fodla tahsis edildiği gene belgelerde yer almaktadır. "Romaniot" denilen Yahudilerin, Bizans döneminde Hisar dışında (daha sonraları "Yehudiyan-ı Kuruçeşme" Mahallesi denilen yerde) yaşadıkları ve "Etz Ahayim" Sinagosu'nun da bu dönemden kalma olduğunu bilinmektedir. Kıptilerin ne zaman Bursa'ya gelerek yerleştikleri konusunda bilgi bulunmamaktadır. (Genel kanı XIV. yy. sonlarına olduğu yönündedir.)²³⁶

Tarihsel süreç içerisinde Bursa'da yaşanan gayrimüslimler kentin sosyal yapısı içerisinde kendilerine ait okulları, kiliseleri, dükkânları, evleri, bahçeleri ve tarlaları bulunmaktadır.

1844 yılına ait temettuat defterlerine göre Bursa ticaret hayatının birçok alanında gayrimüslimlerin olduklarını söyleyebiliriz. Ermeniler 19 mahallede toplam 813 hane ile 1.207 vergi veren kişi ile en kalabalık nüfusu oluştururken, bu kalabalık Ermeni nüfusunu 20 mahalle ile 727 hane ve 1.005 vergi veren Rum gayrimüslim takip etmektedir. Bu kalabalık gayrimüslim gurubu Yahudiler ve Kıptiler takip etmektedirler. Yahudiler 1 mahallede 204 hane ve 309 vergi veren Yahudi gayrimüslim ile 1 mahallede 64 hane ile 84 vergi veren Kıpti gayrimüslim takip etmektedir.

²³⁶ İsmail Cengiz, *Yaşayan Müze Bursa*, Bursa: Bursa Kültür Sanat Ürünleri Yayınları, 2010, s. 148.

Grafik 7: XIX. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Nüfus Yoğunluğu

Yukarıdaki grafikte gördüğü gibi Bursa'da 41 mahallede yaşayan ve vergi veren nüfusun oluşturduğu yoğunluğa göre Yahudiler oturdukları hanelere göre en kalabalık yaşayan gayrimüslim topluluğunu oluşturmaktadırlar. Yahudileri Ermeniler, Rumlar ve Kıptiler takip etmektedirler.

Gayrimüslimler arasında yapılan mesleklere baktığımızda da farklılıklar görmekteyiz. Ermenilerin yoğun olarak yaptıkları mesleklerle Rumların yoğun olarak yaptıkları meslekler birbirinden farklıdır. Ermenilerde toplam 155 kişi terzilikle uğraşırken Rumlarda en çok uğraşılan meslek 251 kişi ile sandalcılıktır. Ermeni nüfusu içinde terzilikle uğraşan nüfus yoğunluğu %13 iken Rumların nüfus içinde sandalcılıkla uğraşan nüfus yoğunluğu ise %23 seviyesindedir. Yahudilerde en çok yapılan meslek 70 kişinin yaptığı kazazlıktır. Kazazlık mesleğinin nüfus yoğunluğu içindeki yeri ise %22 seviyesindedir. Kıptilerde ise en çok yapılan meslek 20 kişi ile terzilidir. Vergi veren nüfus yoğunluğu içerisinde %24 seviyesindedir. Bu durumda mesleklerin gayrimüslimlerin yaşantıları doğrultusunda belirleyici bir rol aldığından bahsedebiliriz.

Belli bir meslekte yoğunlaşmaları onların o mesleklerde daha iyi olduklarını göstermektedir. Ayrıca ayrı ayrı olan bu topluluklarda sadece 1 kişinin yaptığı meslek sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Özellikle Ermenilerde 30 meslekten her birini

sadece 1 kişi yapmaktadır. Farklı yapılan meslek sayısı 101 olduğuna göre yaklaşık olarak %30'u sadece 1 kişi tarafından yapılan mesleklerdir. Sadece Ermeniler 40 farklı mesleği yaptıklarına göre Bursa'da yapılan meslek sayısının da 138 olması Ermenilerin yapılan bu mesleklerin %29'unu sadece onların yaptıklarını gösterir. Ermeni mahallelerine baktığımızda ise hane olarak en kalabalık mahallelerde en çok vergi veren gayrimüslime rastlamaktayız. Hacı Baba Mahallesi 112 hanede 153 vergi veren gayrimüslim bulunmaktadır. Fakat hane sayısı ile vergi veren nüfusu oranladığımızda farklı sonuçlara ulaşıyoruz. Şöyle ki Veled-i Korya Mahallesinde 31 hane bulunurken 67 vergi veren gayrimüslim vardır. Hane başına 2,2 kişi ortalama ile en çok vergi veren mahalle sıralamasında ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada ise Yeşil Mahallesi ve Ahmed Dai Mahallesi gelmektedir. Yeşil Mahallesinde 22 hanede 43 vergi veren gayrimüslim ile Ahmed Dai mahallesinde 5 hanede 10 vergi veren gayrimüslim bulunmaktadır. Bu iki mahallede de hane başına 2 kişi düşmektedir. Diğer 16 mahallede de oranlar giderek düşmektedir. Ermeni mahallelerinin tümünde hane başına ortalama 1,5 vergi veren gayrimüslim düşmektedir.

Rumlarda ise 19 mesleği sadece 1 kişi yapmaktadır. Farklı yapılan meslek sayısı 73 olduğuna göre yaklaşık olarak %26'sı sadece 1 kişi tarafından yapılan mesleklerdir. Sadece Rumlar 18 farklı mesleği yaptıklarına göre Bursa'da yapılan meslek sayısının da 138 olması Rumların yapılan bu mesleklerin %13'ünü sadece onların yaptıklarını gösterir. Rum mahallelerine baktığımızda ise hane olarak en kalabalık mahallelerde en çok vergi veren gayrimüslime rastlamaktayız. Kayabaşı Mahallesi 125 hanede 172 vergi veren gayrimüslim bulunmaktadır. Fakat Rumlarda da hane sayısı ile vergi veren nüfusu oranladığımızda farklı sonuçlara ulaşıyoruz. Şöyle ki Sağrıca Sungur Mahallesinde 6 hane bulunurken 14 vergi veren gayrimüslim vardır. Hane başına 2,3 kişi ortalama ile en çok vergi veren mahalle sıralamasında ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada ise Bulgarlar Mahallesi yer almaktadır. 24 hanede 43 vergi veren ile hane başına ortalama 1,8 kişi düşmektedir. Yahşi Bey mahallesinde ise 39 hanede 68 vergi veren ile 1,7 kişi düşmektedir. Diğer 17 mahallede oranlar giderek düşmektedir. Rum mahallelerinin tümünde hane başına ortalama 1,4 vergi veren gayrimüslim düşmektedir.

Yahudilerde ise 11 mesleği sadece 1 kişi yapmaktadır. Farklı yapılan meslek sayısının 35 olduğuna göre yaklaşık olarak %32'si sadece 1 kişi tarafından yapılan mesleklerdir.

Sadece Yahudilerin 12 farklı mesleği yaptıklarına göre Bursa'da yapılan meslek sayısının da 138 olması Yahudilerin yapılan bu mesleklerin %9'unu sadece onların yaptıklarını gösterir. Yahudilere ait tek mahalle olduğundan Kuruçeşme mahallesinde 204 hanede 309 vergi veren gayrimüslim bulunmaktadır. Hane başına 1,5 kişi düşmektedir.

Kıptilerde ise 14 mesleği sadece 1 kişi yapmaktadır. Farklı yapılan meslek sayısının 25 olduğuna göre yaklaşık olarak %55'i sadece 1 kişi tarafından yapılan mesleklerdir. Sadece Kıptilerin 3 farklı mesleği yaptıklarına göre Bursa'da yapılan meslek sayısının da 138 olması Kıptilerin yapılan bu mesleklerin %2'sini sadece onların yaptıklarını gösterir. Kıptilere ait tek mahalle olduğundan Sinan Bey mahallesinde 64 hanede 84 vergi veren gayrimüslim bulunmaktadır. Hane başına 1,3 kişi düşmektedir.

En çok kazanan gayrimüslimlere baktığımızda ise ilk sırada 31.855 kuruş ile Kıpti mubayacı Serupa veledi Kirhor'a en çok kazanan gayrimüslimdir. 2. sırada 15.700 kuruş kazanç sağlayan Rum gayrimüslim Avrupa tüccarlarından iplikçi oğlu Aleko veledi Benako'dur. 3. sırada 10.560 kuruş gelir ile Ermeni gayrimüslimlerinden sarraf papaz oğlu Agop veledi Serupa'dır. 4. sırada 10.100 kuruş gelir ile Kıpti gayrimüslimlerinden kuyumcu Komadas veledi Serupa, 5. sırada 9.990 kuruş gelir ile Rum gayrimüslimlerden Kumaşçı Anastas veledi Panayot, 6. sırada ise 9.376 kuruş gelir ile Ermeni gayrimüslimlerden Eskici pazarından Koltukçu esnafından Muhtar-ı Evvel Ohannes veledi Karabet yer alır. 7. sırada 8.875 kuruş gelir ile Rum gayrimüslimlerden kumaşçı Andorya veledi Panoyot, 8. sırada 8.440 kuruş gelir ile Ermeni gayrimüslimlerden kumaşçı Bedros veledi Kirkor, 9. sırada 7.880 kuruş gelir ile Rum gayrimüslimlerden Kumaşçı esnafından Konstanti veledi Kibyandoz gelir. 10. sırada ise 7.210 kuruş gelir ile Ermeni mahallelerinden Sarraf Hacı Karabet veledi Ohannes gelmektedir. Yukarıda adı geçen gayrimüslimler Bursa'nın en çok kazananlarıdır.

Ortalama kazançlara göre baktığımızda ise yine ortalama kazancı en yüksek olan gayrimüslimler Kıptilerdedir. Çünkü kazanç ortalaması kişi ve kazanç bakımından mubayacılar öne çıkmaktadır. Ortalama kazançları 11.369 kuruştur. 2. sırada ise ortalama kazancı 5.300 kuruş olan Ermeni koltukçular yer almaktadır. 3. sırada kazancı 5.000 kuruş olan Yahudi haham başı vardır. 4. sırada 4.900 kuruş ile Rum

paçacılar vardır. 5. sırada ise 3.780 kuruş ile Rum francalacılar vardır. Ortalama kazançların en yüksek olduğu 5 meslek bunlarıdır.

Tezin içeriğinde gelir seviyesi 1.000 kuruşun üstünde yer alan kişileri kazançlarını yüksek olarak kabul ettiğimizden bu rakamlarda da milletlere göre ayrımlar şu şekildedir: Ermeniler için 19 mahallede 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı 199 kişidir. Bu 19 mahallenin 4'ünde 1.000 kuruşu geçen kişi yoktur. Toplam Ermeni nüfusu içinde geliri yüksek diyebileceğimiz kişilerin oranı %16 civarındadır. Rumlarda ise 20 mahallede 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı 201'dir. Bu 20 mahallenin 20'sinde de 1.000 kuruşu geçen en az bir gayrimüslime rastlanılmıştır. Toplam Rum nüfusu içinde geliri yüksek diyebileceğimiz kişilerin oranı %20 civarındadır. Yahudilerde ise 1 mahallede 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı 19'dur. Toplam Yahudi nüfusu içinde geliri yüksek diyebileceğimiz kişilerin oranı %6 civarındadır. Kıptilerde ise 1 mahallede 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı 16'dır. Toplam Kıpti nüfusu içinde geliri yüksek diyebileceğimiz kişilerin oranı %19 civarındadır.

Mesleklere göre baktığımızda ise 138 meslekten sadece 68 meslekte en az bir kişi 1.000 kuruş geliri geçmiştir. Yapılan mesleklerin yaklaşık olarak yarısına tekabül etmektedir. Toplam vergi veren gayrimüslim erkek nüfusun 2.605 kişiden 2.286 kişi bu 68 meslekten birini yapmaktadır. Bunlardan ise toplamda 435 kişi 1.000 kuruş gelirden fazla gelir elde etmektedir. Bu 68 mesleği yapanlar içinde %19'unun geliri yüksektir diyebiliriz.

Mesleklerin oranlarına baktığımızda ise 1.000 kuruşu geçenlerin içinde kazançları %2 ile %9 arasında 12 meslek vardır. Bu meslekler: Amelelik, Basmacılık, Dikicilik, Kahvecilik, Kasaplık, Berberlik, Simsarlık, Duhancılık, Rençberlik, Hizmetkârlık, Terzilik ve Boyacılıktır. Bu 12 meslekte toplam 860 kişi çalışarak en kalabalık meslek gurubunu oluşturmaktadır. 1.000 kuruşu geçen kişi sayısı ise 61 kişi ile %7'sinin geliri yüksektir.

%10 ile %19 arasında 17 meslek vardır. Bu meslekler: Dülgerlik, Çilingircilik, Fermencilik, Francalacılık, Sandalcılık, Yaymacılık, Kazazlık, Değirmencilik, Doğramacılık, Kalburculuk, Eskicilik, Kutnicilik, Pazarcılık, Havluculuk, Mektep Hocalığı, Kutuculuk ve Kürkçülüktür. Bu 17 meslekte 829 kişi çalışmakta ve 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı ise 105 kişi ile %12'sinin geliri yüksektir.

%20 ile %29 arasında 8 meslek vardır. Bu meslekler: Hamurculuk, Kaldırımcılık, Fıçıcılık, Abacılık, Libacecilik, Çömlekçilik, Pabuççuluk ve Bakırcılıktır. Bu 8 meslekte 85 kişi çalışmakta ve 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı ise 21 kişi ile %24'ünün geliri yüksektir.

%30 ile %39 arasında 5 meslek vardır. Bu meslekler: Yazıcılık, Kerestecilik, Simitçilik, İplikçilik ve Kuyumculuktur. Bu 5 meslekte toplam 132 kişi çalışmakta ve 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı ise 49 kişi ile %39'unun geliri yüksektir.

%40 ile %49 arasında 5 meslek vardır. Bu meslekler: Bezzazlık, Ekmekçilik, Kürekçilik, Meyhanecilik ve Kapamacılıktır. Bu 5 meslekte 197 kişi çalışmakta ve 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı 82 kişi ile %41'inin geliri yüksektir.

%50 ile %59 arasında 7 meslek vardır. Bu meslekler: Harir Tüccarlığı, Helvacılık, Samancılık, Kavasçılık, Mubayaacılık, Simkeşlik ve Bakkallıktır. Bu 7 meslekte toplam 68 kişi çalışmakta ve 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı ise 37 kişi ile %54'ünün geliri yüksektir.

%60 ile %69 arasında 3 meslek vardır. Bu meslekler: Unculuk, Tüccarlık ve Kumaşçılıktır. Bu 3 meslekte toplam 100 kişi çalışmakta ve 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısı ise 65 kişi ile %65'inin geliri yüksektir.

Oranlamalardan bundan sonraki kısımda yapılan meslek ile 1.000 kuruş geliri geçen kişi sayısının eşit olduğu yani ortalama kazançların %100 olduğu mesleklere bakacak olursak, 11 farklı meslek vardır. Bu meslekler Çuhacılık, Tülbentçilik, Paçacılık, Şarapçılık, Yoğurtçuluk, Bacacılık, Hahamlık, Koltukçuluk, Neccarlık, Tamburacılık ve Tarakçılıktır. Bu 15 mesleği 15 kişi yapmaktadır. Bu 15 kişinin kazancı da 1.000 kuruşun üstündedir.

Bu durumda Bursa'da yaşayan gayrimüslimler içerisinde hayat şartları ve kazançları bakımından en iyi durumda olan topluluklar Rumlar ve Kıptilerdir. Onları Ermeniler ve Yahudiler takip etmektedir. Yahudiler kazançları düşük seviyelerde olmaları onları Bursa'da yaşayan gayrimüslimler içerisinde en fakir grup içine koymaktadır.

KAYNAKÇA

A- HÜDAVENDİGAR VİLAYET SALNAMELERİ

Hicri 1287, 1288, 1289, 1290, 1297, 1303, 1311, 1312, 1313, 1314, 1316, 1324, 1343 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnameleri.

B- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

I. Nüfus Defterleri

BOA, NFS. d, 1398, 1394, 1400, 1401 numaralı defterler.

II. Temettuat Defterleri

BOA, ML.VRD.TMT, d.07363, d.07366, d.07369, d.07374, d.07378, d.07400, d.07407, d.07410, d.07421, d.07422, d.07426, d.07430, d.07432, d.07438, d.07442, d.07445, d.07447, d.07450, d.07455, d.07462, d.07469, d.07476, d.07481, d.07491, d.07492, d.07497, d.07501, d.07502, d.07503, d.07504, d.07515, d.07520, d.07523, d.07526, d.07538, d.07539, d.07540, d.07547, d.07565, d.07569, d.07572 numaralı defterler.

III. Dâhiliye Nezareti Belgesi:

DH. İD. Dosya No: 107/ Gömlek No: 41 (04/Z./1329)

IV. İrade Meclis-i Vâlâ Belgeleri:

İ. MVL. Dosya No: 102/ Gömlek No: 2241 (05/Ş/1263)

İ. MVL. Dosya No: 118/ Gömlek No: 2901 (05/Ş/1263)

İ. MVL. Dosya No: 180/ Gömlek No:5388 (22/L/1266)

V. Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmalar:

A. MKT. NZD. Dosya No: 258/ Gömlek No:12 (12/Za/1274)

VI. Sadaret Mektubi Kalemî:

A. MKT. UM. Dosya No: 564/ Gömlek No: 68 (14/Za/1278)

C- KİTAPLAR

ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10 Baskı, Ankara; TDK Yay., 2005.

BAYKAL, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa: Aysan Basımevi, 1950.

- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- CENGİZ, İsmail, *Yaşayan Müze Bursa*, Bursa: Bursa Kültür Sanat Ürünleri Yayınları, 2010.
- ÇETİN, Osman, “Beyazıd Paşa ve Mahallesi”, Bursa'nın Tarihi Mahalleleri, Bursa: Bursa Büyük Şehir Yayınları, 2011.
- DALSAR, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1960.
- DEANE, Phyllis, *İlk Sanayi İnkılabı*, Çev. Tefik Güran, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- DELBEUF, Regis, *De Constantinople a Brousse Et a Nicée*, İstanbul: 1906.
- DEVELLİOĞLU, Ferid, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneşal, Yeniden Düzenlemiş ve Genişletilmiş 29. Baskı, Ankara: Aydın Kitap Evi, 1993.
- DUTEMPLE, Edmond, *En Turquie D'Asie Notes De Voyage En Anatolie*, Ed. G. Charpertier, Paris: 1883.
- FARLANE, Charles Mac, *Turkey and Its Destiny*, London: 1850.
- GENÇ, Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 7. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- GEORGEON, Gregoire François, Paul Dumont, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- GÜNAYDIN, Nurşen & Raif Kaplanoğlu, “*Seyahatnamelerde Bursa*”, Bursa: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 2000.
- GÜRAN, Tefik, “*19. yüzyıl Temettuat Tahrirleri*” Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000.
- HOBSBAWN, Eric, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi, 2008.
- INALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yky Yayınları, 2006.
- _____, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1500 – 1914*, Cilt: 2, İstanbul: Eren Yayınları, 2006.
- _____, Halil, *Bursa Araştırmaları*, Yay. Haz. Yusuf Oğuz oğlu, Bursa: Furkan Ofset, 2012.

- _____, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: I, 1300–1600, İstanbul: 2000.
- _____, Halil, “Bursa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- KAĞITÇIBAŞI, Ergün, Enis Yaşar, *Bursa'nın Ekonomik Tarihi: 1326 – 1900*, Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2006.
- KAPLANOĞLU, Raif, *1844 Yılı Temettuat Defterlerine Göre Değişim Sürecinde Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, Bursa: Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2010.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830 – 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: 2003.
- KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Bilge Yayınları, 1993.
- KEPECİOĞLU, Kamil, *Bursa Kütüğü*, Cilt:2, İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- _____, İlber, *Son İmparatorluk Osmanlı*, 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- ÖNSOY, Rıfat, *Tanzimat Döneminde Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1988.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul: MEB yayınları, 1993.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, 14. Baskı, İstanbul: Çağrı Yay, 2005.
- QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- _____, Donald, *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730–1914*, İstanbul: The Isis Press, 1993.
- _____, Donald, *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800–1914*, İstanbul: The Isis Press, 1992.
- UBICINI, Jean Henri Abdolonyme, *1855'te Türkiye*, Çev. Ayda Düz, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.
- WALSH, Robert, “Bursa, Uludağ ve Emirsultan”, *Bir Masaldı Bursa*, Çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

YEDİYILDIZ, Asım, *Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat*, Bursa: 2003.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

1913 – 1915 Osmanlı Sanayi İstatistikleri, Cilt 4, Yay. Haz. A. Gündüz Ökçün, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1970.

D- SÜRELİ YAYINLAR

İNALCIK, Halil, “XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Belleten*, cilt XXIV, sayı: 93.

KARATAŞ, Ali İhsan, “Fetihten XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar Bursa'da Ermeniler” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı:2, Bursa: 2005.

ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları” *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C.1, sayı 1, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2003.

E- DİĞER YAYINLAR

AKKUŞ, Turgay, *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü, 2008.

KAYGALAK, Sevilay, *Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Bursa (1840 – 1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2006.

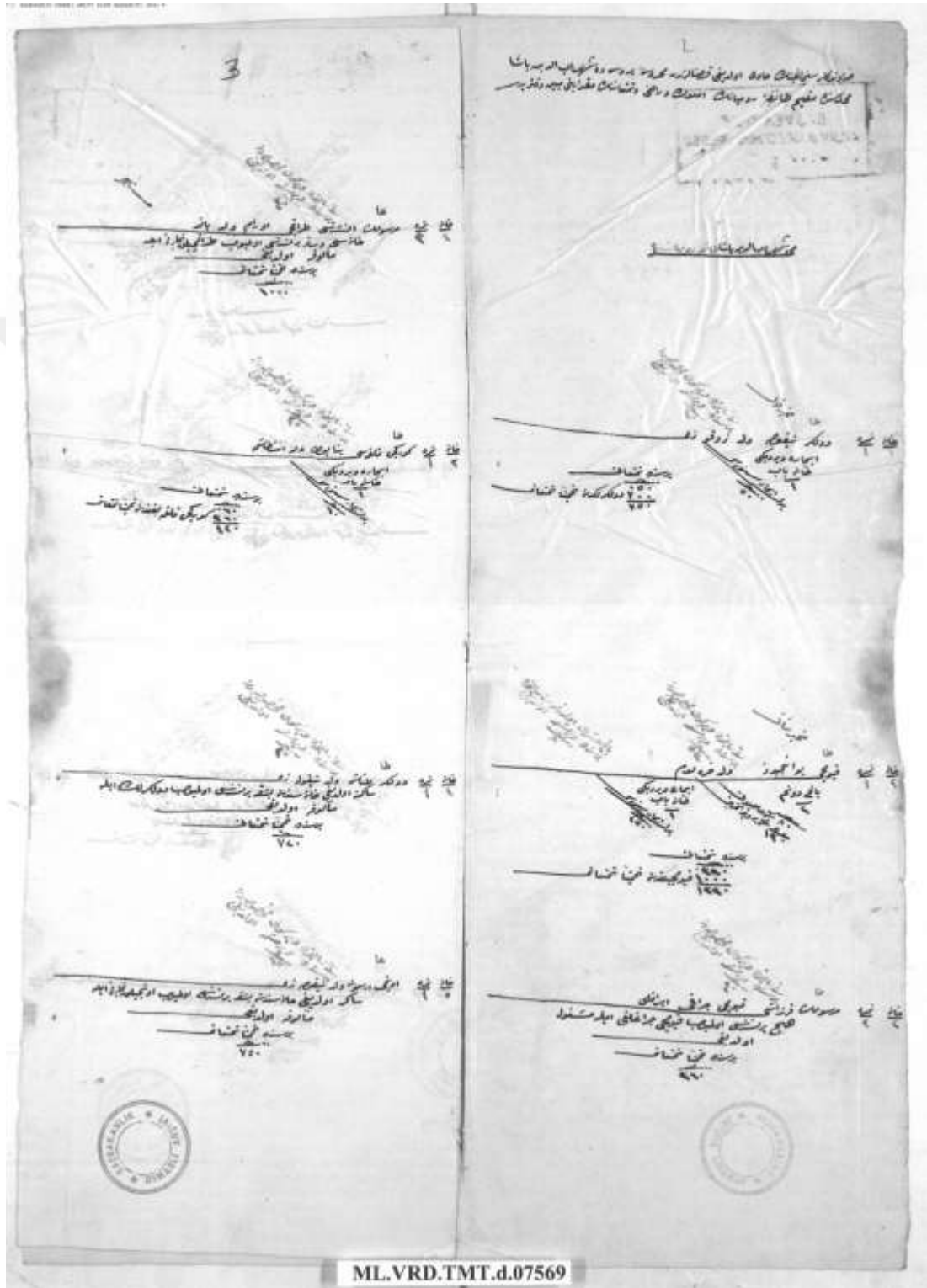
YEDİYILDIZ, M. Asım, “XIX. yüzyılda Bursa İpek Sanayi ve Ticaretinde Gayrimüslimlerin Yeri” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı:4, Bursa: 1992.

F- İNTERNET SAYFASI

<http://www.milliemlak.gov.tr/tarihce-ve-gorevler> (23.02.2014)

EKLER

Ek 1) BOA, ML.VRD.TMT, d.07569.

ML.VRD.TMT.d.07569

Hüdavendigâr sancağının havi olduğu kazalarından mahruse-i Burusa'da Şehabeddin Paşa mahallesinde mukim taife-i Rum'un emlak ve arazi temettuatının miktarına mübeyyin defterdir.

Mahalleyi Şehabeddin Paşa Taifei Rumiyanın

Hane 1: Numara 1: Dülger Nikola veledi Roko zımmi

İcara verdiği hane bab: 1 Bedeli icarı senevîsi: 50

Bir senede temettuatı: 50

700 Dülgerlikten tahminen temettuatı

750

Hane 2: Numara 1: Kuyumcu Yevancidoz veledi Harolom

Hasadı: 80 Bağ Dönüm: 2 İcara verdiği hane bab: 1

: 50

Bedeli icarı senevîsi: 250

130 Bir senede temettuatı: 330 1000 Kuyumculuktan tahminen temettuatı

1.330

Hane 2: Numara 2: Mersumun kardeşi Kuyumcu çırağı Arakil

Hiçbir şeyi olmayıp kuyumcu çırağı ile meşgul olduğu bir senede tahminen temettuatı 360

Hane 2: Numara 3: Mersumun Eniştesi Tarakçı Avram veledi Bagos

Hanesi vesair bir nesnesi olmayıp Tarakçılık ticareti ile malik olduğu bir senede tahminen temettuatı 1.000.

Hane 3: Numara 1: Kürekçi kalfası Panoyot veledi Anaştaş

İcara verdiği hane bab: 1 Bedeli icarı senevîsi: 60

Bir senede temettuatı: 60 360 Kürekçi kalfalığından tahminen temettuatı

420

Hane 4: Numara 1: Dülger Tenaşı veledi Nikola zımmi

Sakin olduğu hanesinden başka nesnesi olmayıp dülgerlik maliki olduğu bir senede tahminen temettuatı 720.

Hane 5: Numara 1: Uncu Arslan veledi Nikola zımmi

Sakin olduğu hanesinden başka nesnesi olmayıp Unculuk ticareti ile malik olduğu bir senede tahminen temettuatı 750.

Ek 2) H. 1297 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi

۶۷۳

برای سنجش اقوام و احوال و تقاضای و فراشی سید محمد ولد -

نوع	مردم	اشی	حصان	کلبه	قرا	آسی قضا
۱۵۸۱	۸۷۸۴	۴۰۷۰	۷۸۹۶	۱۹۰	۱۴۹	۴۲۲
۱۵۸۰	۴۰۰۰	..	۱۸۴۶	..	۱۱	..
۱۵۷۹	۶۸۰۷	..	۸۰۰	..	۰۱	..
۱۵۷۸	۴۰۴۶	۹۶۹	۴۹۱۴	..	۱۹	..
۱۵۷۷	..	۱۰۳۷	۴۴۰	..	۱۴	..
۱۵۷۶	۴۱۰۶	۴۹۰	۲۹۷۴	..	۱۰۱	..
۱۵۷۵	۱۸۰۴	..	۵۵۹	..	۴۲	..
۱۵۷۴	۴۴۴	۴۶۶	۱۷۸۴	..	۴۰	..
۱۵۷۳	۷۶	..	۱۱۰۹	..	۴۶	..
۱۵۷۲	۱۰۱	..	۴۳	..
۱۵۷۱	۴۹۴۶	..	۱۰۰	..
۱۵۷۰	..	۴۶۵۲	۳۴۵۴	..	۴۴	..
۱۵۶۹	۱۰۰۶	..	۳۵	..
۱۵۶۸	۵۱۰	..	۰۵	..
۱۵۶۷	۳۶۳۵	۹۹۷	۴۳۶۰	..	۶۴	..
۱۵۶۶	۴۱۴	..	۱۳۹۶	..	۴۴	..
۱۵۶۵	۶۵۸	..	۴۴۰	..	۴۴	..
۱۵۶۴	..	۱۰۲۶	۴۹۴۶	..	۵۶	..
۱۵۶۳	..	۱۹۱۰	۴۷۲۸	..	۹۶	..
۱۵۶۲	۴۷۸	۳۱۴	۴۷۹۰	..	۵۹	..
۱۵۶۱	۱۸۴	۴۷	..
۱۵۶۰	۴۰۰۰	۱۹۲۰۹	۵۱۰۴۳	۱۹۴	۹۹۳	..

Bursa sancağı nüfus ve hane ve mahallat ve zurasını mübeyyin cedveldir						
158 Katolik, 49 Protestan, 823 Yahudi				Nüfus-u zekür		
Esami kaza	Kurra	Mahallat	Hane	Ermeni	Rum	İslam
Bursa kazası	129	192	7.896	3.070	8.782	22.822
Mudanya kazası	18	00	1.826	00	3.203	1.520
Tirilye nahiyesi	01	00	800	00	1.807	81
Gemlik kazası	19	00	2.982	969	3.026	3.351
Bazarköy nahiyesi	14	00	2.420	7.401	00	2.140
Mihaliç kazası	101	00	3.472	445	4.156	4.112
Gökçedağ nahiyesi	33	00	559	00	1.552	2.104
Kirmastı nahiyesi	40	00	1.782	346	344	4.002
Sancak nahiyesi	46	00	1.129	00	76	2.944
Harmancık nahiyesi	43	00	151	00	00	4.378
Adranos nahiyesi	105	00	2.926	00	00	9.759
İnegöl kazası	44	00	3.254	2.457	00	9.500
Domaniç nahiyesi	32	00	1.504	00	00	2.928
Bazarcık nahiyesi	05	00	510	00	00	1.386
Bilecik kazası	64	00	4.360	997	3.635	6.239
Lefke nahiyesi	24	00	1.399	00	412	2.730
.... nahiyesi	22	00	2.440	00	658	4.544
Karacaşehir nahiyesi	56	00	2.926	1.026	00	5.016
Gölbazar nahiyesi	96	00	2.738	1.980	00	4.726
.....	59	00	2.790	912	378	5.988
İznik nahiyesi	37	00	00	00	182	4.765
Yekün	993	192	51.033	19.309	28.212	102.040

Atufetli efendim hazretleri

- 1- Hüdavendigâr eyaleti dâhilinde kâin mahallerden husule gelen kozanın harir keşide olunmaksızın diyarı ecnebiyeye nakli mazarati mucib olub men-i dahi muahedeyi ticarete dokunacağı cihetle bu babda tedabiri lâzımenin
- 2- İcrası mülahasasına dair Hüdavendigâr meclis-i kebirinin vared olan mazbatası üzerine meclisi valadan kelime alınan müfsit manzu-u âli buyrulmak üzere evrak melfufasıyla beraber takdim kılındı.
- 3- Havalı merkumede mancınıklarda şimdiye kadar mancınıklarda keşide olunan haririn ince ve düzgün olmaması ecnebi olmaması ecnebi tüccarın bu surette oralardan koza mubayaa itmelerine sebep virmekte ise de birkaç seneden beru
- 4- Avrupa'dan getirilmiş olan makineler vasıtasıyla çekilen ipeklerden düzgünlüğü müşahede olduğundan sayeyi şevket ile cenabı şahanesinde bundan böyle tebayı devleti aliyeden istekli
- 5- Ve muktedir olanlar mahsus fabrikalar yaptırdık bu hususda bilakdem istihsal matlube çalışıp ince ve düzgün ipek keşide olunması hususunun mahalline isarı ve böyle fabrikalar
- 6- İnşasına rehaset virildiği malum olunmak için keyfiyetin takdim vekayı dercile sureti haline nezareti celilesi maliye bildirilmesi meclisi valada tezkir olunmuş isede ol babda hernevecihle
- 7- Emri irade: saniyen cenabı malukane mütemalik ve şerefsudur buyrulur ise de buna göre hareketi mubaderet olunacağı beyanile tezkirei senaveri terkim kılındı efendim (fi sene 22 L 1266)

Yan taraf

- 1- Meruzu çakerkerimeleridir ki
- 2-pirayı tanzim olan iş bu tezkire samiyeyi asafaneleriyle zikr olunan mazbata ve evrakı melfufesiyle
- 3- Manzuru şevketmefur cenabı malukane buyurulmuş ve tezekkür ve istizan buyrulduğu vechle sayen şevket ile cenabı şahanesinde
- 4- Bundan böyle tabian devleti aliyeden istek ve muktedir olunan mahsus fabrikaları yaptırtarak bu hususda
- 5- Bilakdem istihsal matlube çalışub ince ve düzgün ipek keşideler kumaşta olunması hususunun mehaline işarı ve böyle fabrikalar inşasına
- 6- Ruhsat verildiği malum olmak için keyfiyetin takdim derciyle sureti memaliki nezareti celilesi maliyeye bildirilmesi mütealik şerefsudur.
- 7- Buyurulan emrü iradei seniyeinin iradeyi şehriyari icabı celilesinden olarak mare beyan mazbut evra yine hususualiyi iskânlarıyla iade kalınmış olmakla

8- Ol babda emru ferman hazreti veliyyun emridir fi sene 22 L 1266.

ÖZGEÇMİŞ

Barbaros AKINCI, 1984 yılında Bursa'da doğdu, İlk, orta ve lise öğrenimini Bursa'da tamamladı. 2004 yılında girdiği Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü 2009 yılında bitirdi. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başladı.

